

**genootschap
voor
geschiedenis**

138/1-2

2001

ARTIKELS

-
- T. Soens en D. Tys, *Het "jus notarii Flandriae", een miskende getuige van de ontwikkelingen in de administratie van het graafschap Vlaanderen (12de - 15de eeuw)* 3-32
- J. Sabbe, *Yolande van Vlaanderen, gravin van Bar en vrouwe van Cassel, en het huis de "Casselberg" in Brugge* 33-55
- A. Van den Abeele, *Jacob en Frans Neyts en hun familieleden: enkele biografische aanvullingen* 56-100
- L. Devliegheer, *De Brugse graveur J. De Meulemeester in het Vaticaan (1807-1819)* 101-108
- J. Buyck en I. Rotthier, *De "refuge" te Sint-Andries Brugge: van bedelaarsgesticht tot Centrum voor Illegalen* 109-124
- K. Rotsaert, *Kloosters te Brugge in de 19de en 20de eeuw* 125-161

BOEKBESPREKINGEN

-
- M. Vandenberghe, *Leven in het Kortrijkse begijnhof, 1585-1789* (G. Maréchal) 162-164

KRONIEK

165-177

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 138 (1-2)

2001

Het *jus notarii Flandriae*, een miskende getuige van de ontwikkelingen in de administratie van het graafschap Vlaanderen (12de-15de eeuw)

Inleiding: een schets van de problematiek¹

Het *jus notarii Flandriae* was een *officium* of post die vanaf het midden van de 13de eeuw verscheen in de algemene rekeningen van het “oud domein” van de graaf van Vlaanderen, de zogenaamde “Grote Brieven”². De post nam tussen de andere *officia* een bijzondere positie in, omdat het *jus notarii* in tegenstelling tot die andere posten niet plaatsgebonden was³, maar inkomsten groepeerde die, los van hun herkomst, letterlijk tot het “recht van de notarius van Vlaanderen” behoorden. Een tweede reden waarom het *jus notarii* verschilde van de andere *officia* van de “Grote Brieven”, was dat het eerder laat in de boekhouding van het oud domein verscheen. De eerste “Grote Brief” waarin deze post genoteerd werd, was het exemplaar uit 1255⁴. De laatst bekende “Grote Brief” waarin het nog niet

1 Gebruikte afkortingen: ADN: Archives Départementales du Nord te Rijsel; ARA: Algemeen Rijksarchief Brussel – RK: fonds Rekenkamers - R: Rolrekeningen; RAB: Rijksarchief Brugge; RAG: Rijksarchief Gent.

2 Voor een algemeen beeld: zie VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général de 1187, connu sous le nom de “Gros Brief” et les institutions financières du Comité de Flandre au XIIe siècle*, Brussel, 1962, pp. 75-84.

3 De *officia* in de “Grote Brieven” waren over het algemeen genoemd naar een plaatsgebonden inningscentrale waar de inkomsten en uitgaven van de grafelijke domeinen uit de omgeving van deze plaats werden verzameld, zoals bv. de post *Bergis* voor de inkomsten en uitgaven van de grafelijke domeinen uit de omgeving van St.-Winoksbergen.

4 RAG, *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

vermeld werd en die dus van voor het vermoedelijke ontstaan van het *jus notarii* dateert, was de “Grote Brief” van 1239⁵. De vermelding van “*iura notaris Flandrie*” in een oorkonde van gravin Margareta van Constantinopel uit februari 1245 (zie later), laat toe het ontstaan van deze nieuwe post in de “Grote Brieven” te dateren tussen 1239 en 1245⁶. Dit is laat, omdat de structuur en de organisatie van het beheer van het oud domein, zoals weergegeven in de “Grote Brieven”, zouden dateren uit de jaren rond 1170⁷. Bovendien was dit beheer tegen het midden van de 13de eeuw als het ware “verstard” en ten dele gefeodaliseerd, onder meer omdat de inkomsten uit het grondbezit van het oud domein op dat ogenblik sterk aan belang hadden verloren in vergelijking met de inkomsten uit het “nieuw domein”⁸.

Nu werden onder het *jus notarii* zeker geen nieuwe inkomsten of inkomsten uit nieuw verworven grondbezit verzameld. Zoals Verhulst en Gysseling al opmerkten, waren verschillende inkomsten die in 1255 werden opgesomd onder het *jus notarii*, terug te vinden in de “Grote Brief” van 1187, maar dan wel verspreid over de verschillende plaatsgebonden inningscentrales, o.m. als betaling en uitgave aan een *notarius*⁹. Het is niet duidelijk of met deze term de specifieke ontvangers van de *officia* in kwestie werden bedoeld¹⁰ of de proost van Sint-Donaas. Die stond als kanselier aan het hoofd van de *Redeninge*,

5 Deze “Grote Brief” werd in fragmenten overgeschreven in het rapport over de toestand van de inkomsten uit het grafelijk domein van Vlaanderen, dat in 1602 werd opgesteld onder leiding van Raadsheer F. Rose (zie o.m. VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 10, 117-118). De fragmenten van de “Grote Brief” van 1239 staan samen met fragmenten uit de “Grote Brieven” van 1187, 1295 en 1301 vermeld in document B 3673 in de Archives Départementales du Nord te Rijsel.

6 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij (1089-1385), in: PREVENIER W. en AUGUSTIJN B. (eds.), *De Gewestelijke en Lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 72), Brussel, 1997, pp. 85-86, vn. 7; LUYKX T., *Johanna van Constantinopel, Gravin van Vlaanderen en Henegouwen. Haar leven (1199/1200-1244). Haar regering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*, Antwerpen, 1946, p. 611, nr. LXXIX.

7 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge (12de eeuw-1795), in: PREVENIER W. en AUGUSTIJN B., (eds.), *De Gewestelijke en Lokale overheidsinstellingen*, p. 172.

8 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, pp. 172-174.

9 VERHULST A. en GYSSELING M., (ed.), *Le compte général*, pp. 117-119.

10 VERHULST A. en GYSSELING M., (ed.), *Le compte général*, p. 117, n. 2.

de instelling die sinds de tweede helft van de 12de eeuw verantwoordelijk was voor de controle over de inkomsten van het oud domein. Hij zou in die hoedanigheid de titel van (*summus*) *notarius* gedragen hebben en was in elk geval de persoon aan wie de *notarii* van de verschillende *officia* verantwoording moesten afleggen¹¹.

Aldus werd het *jus notarii* beschouwd als de verzameling van de inkomsten van de proost “*ad officium de rederinga spectantes*”, diens ambtsvergoeding voor het beheer van het oud domein, samengesteld uit diverse betalingen uit dit oud domein¹². Het ontstaan ervan tussen 1239 en 1245 wordt over het algemeen verklaard als een hervorming die te maken had met het neutraliseren van de proost-kanselier inzake de controle en het beheer van alle grafelijke inkomsten, die zoals eerder vermeld tegen het midden van de 13de eeuw waren uitgebreid met de inkomsten uit het nieuw domein¹³. Hierbij zou de proost als hoofd van “het grafelijk financiewezen” vervangen zijn door een ambtenaar van een nieuw type, met name de voorloper van de latere ontvanger-generaal van Vlaanderen¹⁴. De functie van kanselier werd aldus ook op dit vlak herleid tot een louter honorifieke functie zonder echte bevoegdheden, waarbij de proost bij wijze van vergoeding voor zijn verlies aan macht de in het *jus notarii* verzamelde inkomsten uit het oud domein voor zich mocht houden¹⁵.

In deze bijdrage zullen we trachten aan te tonen dat deze gangbare visie niet klopt. We zullen trachten te argumenteren waarom het *jus notarii Flandriae* geen inningscentrale met inkomsten voor de op een zijspoor gezette proost-kanselier kon zijn, maar wel een *officium* dat net zoals alle andere *officia* van het oud domein inkomsten verzamelde voor de schatkist van de graaf. Hierbij zullen we de vraag stellen en proberen te beantwoorden wat dan wel de achtergrond en de betekenis van het *jus notarii* kan geweest zijn, en van welke evoluties

11 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 85, n. 7.

12 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, p. 174, vn. 2; DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 85, vn. 7. Zie ook VERHULST A., De hospites van de abdij Voormezele te Bredene en het superaratum of overhert. Bijdrage tot de bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte, in: *Hulde-album archivaris Dr. Jos De Smet*, Brugge, 1964, pp. 331-339.

13 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, pp. 173-174.

14 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, p. 173 en DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, pp. 83-86.

15 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, p. 173 en DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, pp. 83-86.

inzake het beheer van de grafelijke inkomsten en meer bepaald van het oud domein het volgens ons zou kunnen getuigen.

Het *jus notarii* Flandriae: ambtsvergoeding voor de proost-kanselier van Vlaanderen?

Het *jus notarii* dat we vanaf 1255 aantreffen in de “Grote Brief” kan onmogelijk een ambtsvergoeding zijn voor de proost-kanselier van Sint-Donaas:

A. Het *jus notarii* werd ten laatste vanaf 1255 als een aparte post opgenomen in de “Grote Brief”. Dit document is opgevat als de jaarlijkse algemene rekening van een deel van inkomsten en uitgaven van het domein van de graven van Vlaanderen, meer bepaald dat deel dat men later zal aanduiden met de term “oud domein” en dat steunt op de territoriale organisatie van de “brieven en spijkers”¹⁶. De “Grote Brief” heeft vermoedelijk nooit de totaliteit van de grafelijke inkomsten omvat, maar het gaat wel degelijk om een algemene rekening van *grafelijke* inkomsten: het feit dat het *jus notarii* als een afzonderlijk officium voorkomt in deze rekening en op gelijke hoogte geplaatst wordt met de andere officia – de “*spicaria*”, “*lardaria*”, “*brevia*” en “*vaccaria*” – van het oud domein, maakt het op zich reeds weinig waarschijnlijk dat de inkomsten van het *jus notarii* niet voor de graaf bestemd zouden zijn.

Vanaf de 13de eeuw wordt elke rubriek van de in het Latijn geredigeerde “Grote Brief” ingeleid door de term “*ratio*”, gevolgd ofwel door “*comitis*” indien het officium beheerd wordt door een door de graaf aangestelde ontvanger, ofwel door de naam van de ontvanger die het officium in leen houdt. Bij het *jus notarii* lezen we: “*ratio comitis ex jure notarii Flandrie...*” gevolgd door de naam van een ontvanger¹⁷. Het *jus notarii* werd dus beheerd door een door de graaf

16 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, pp. 75-77.

17 Vanaf het midden van de 13de eeuw wordt naast de “Grote Brief” jaarlijks ook een in het Frans geredigeerde “*renenghelle*” opgesteld, die behalve de inkomsten van het oud domein, ook de afrekeningen van de pachters en ontvangers van de overige grafelijke domeininkomsten bevat. De officia van het oud domein waarvoor de graaf over het benoemingsrecht beschikte, zoals het *jus notarii* worden in dit document ingeleid door de woorden: “*Renenghe le comte*”. Enkel de *renenghelle* van 1301 (ARA R 267) wijkt om begrijpelijke redenen af van deze formulering en vermeldt: “*Renenghe le roy des bries du droit du notaire...*”.

aangesteld ontvanger. Steunend op de constatactie dat de afrekening van het *jus notarii* in de “Grote Brief” van 1255 afgesloten wordt met de woorden “*totum hoc*” in plaats van het gebruikelijke “*totum quod debet comiti*”, heeft Th. Luykx geargumenteed dat deze ontvanger het saldo niet overmaakte aan de graaf, maar aan de proost-kanselier¹⁸. In latere “Grote Brieven” komt deze anomalie echter niet meer voor¹⁹, en bovendien zullen we in een volgend punt aantonen dat de Vlaamse graaf van meet af aan vrij beschikte over de inkomsten van het *jus notarii*.

Anderzijds dringt een vergelijking zich op met de “*brevia camere*”, een officium van het oud domein waarvan de inkomsten grotendeels gesitueerd waren in het Kamerlingambacht en dat oorspronkelijk diende om de werking van de grafelijke camera te financieren. In de “Grote Brief” van 1187 wordt een groot deel van de inkomsten besteed aan vergoedingen voor “*feodarii*”, waarvan we door de “Grote Brief” van 1255 weten dat het om de grote feodale hofambtenaren (seneschalk, kamerling, ...) gaat²⁰. Het is mogelijk dat in 1187 ook de proost-kanselier een deel van deze inkomsten ontving, maar in 1255 was dat alleszins niet meer het geval, naar men tot nog toe aannam wegens de creatie van het *jus notarii* als aparte post in de “Grote Brief”²¹. Naar analogie met de *brevia camere* zou in dat geval in het *jus notarii* echter een uitgavenpost met de concrete betaling aan de kanselier moeten voorkomen en dit is nooit het geval geweest.

B. De oudste ons bekende vermelding van het *jus notarii*, treffen we aan in een oorkonde van Margareta van Constantinopel, gedateerd februari 1245 (n.s.) en bewaard in vidimus van de deken en het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw van Doornik, gedateerd maart 1245 (n.s.)²². In deze oorkonde maakt Margareta de wijze bekend waarop

18 LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel (1244-1278)*, Brussel, 1961, p. 40.

19 ARA R 268: ““Grote Brief”” 1302: “*totum quod debet comiti...*”.

20 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 99.

21 DE HEMPTINNE T. en VANDERMAESEN M., De ambtenaren van de centrale administratie van het graafschap Vlaanderen van de 12de tot de 14de eeuw, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 93, 2, p. 203.

22 ARA, *Oorkonden van Vlaanderen, 1ste reeks*, 2058. Uitgegeven: LUYKX T., *Johanna van Constantinopel*, pp. 610-612.

zij de financiële clausules van het testament van haar zus Johanna, waarvoor zij als testamentuitvoerster optrad, wou uitvoeren. Er volgt een lijst van officia waarop het te verdelen bedrag van 3500 lb. Vlaams geassigneerd werd, waaronder ook het *jus notarii*: “*assignavimus et assignamus ... ad brevia videlicet de lardario de Brugis centum quinquaginta libras... Ad jura notaris Flandrie centum quinquaginta libras...*”. De gravin beschikte over de inkomsten van het *jus notarii*, zoals zij over de rest van haar domeininkomsten beschikte en ook later zien we de Vlaamse graven uitgaven assigneren op de opbrengsten van dit recht²³.

Op het ogenblik dat het *jus notarii* voor het eerst in de bronnen opduikt, kan de graaf er reeds naar eigen goeddunken over beschikken. Ook in 1245 kan het *jus notarii* dus géén ambtsvergoeding voor de proost-kanselier geweest zijn.

C. Eén van de elementen die bijdroegen tot de volgens ons foute verklaring van het *jus notarii* als ambtsvergoeding voor de proost was het zogenaamde *superaratum*, één van de belangrijkste inkomstenposten binnen het *jus notarii*²⁴. Het *superaratum* was *in se* een grafelijk recht dat geheven werd bij het omploegen van (al dan niet voormalige²⁵) grafelijke domeingronden tot akkerland²⁶. Die oppervlakte

23 Op 26 december 1278 assigneert Gwijde van Dampierre een rente van 160 lb. op het *jus notarii* als onderdeel van de 8500 lb. Vlaams die aan Margareta worden toegekend bij haar troonsafstand: LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen*, pp. 453-456. Vergelijk ook enkele 15de-eeuwse kwitanties van de algemeen ontvangers van Vlaanderen: ARA, *Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel*, dozen, 963: kwitanties van 1 juli 1443 en 28 december 1482, “*sur ce qu’il (= ontvanger van het jus notarii) peut et pourra devoir a mon dit seigneur a cause de son dit office*”.

24 Zie o.m. de “Grote Brief” van 1255 waarin de inkomsten uit het *superaratum* zowat 1/7 van de totale inkomsten van het *jus notarii* uitmaken. RAG., *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

25 Zoals de eigendommen te Bredene van de abdij van Voormezele, zie VERHULST A., *De hospites van de abdij Voormezele*.

26 Zie VERHULST A., *De hospites van de abdij Voormezele*, pp. 333-335; VERHULST A., *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995, p. 92 en TYS D., *De heffing van het superaratum in Vranckx Ambacht* (gemeente Middelkerke): de betekenis van enkele ruimtelijke gegevens op Testerep tussen de 9de en de 12de eeuw, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, jg. 136 (1999), pp.103-119. Bijzonder is dat deze extra grondlast, voor zover bekend, enkel geheven werd op grafelijke domeinen of gronden van grafelijke herkomst, in het gebied van Kamerlings ambacht en Heer Woutermans ambacht. De reden hiervoor is niet bekend.

varieerde jaarlijks, zodat ook het *superaratum* elk jaar wisselde qua opbrengst, zoals tevens blijkt uit de vermelding *hoc anno* in de rekeningen van het *jus notarii*²⁷. Het *superaratum* dateert mogelijk uit de eerste helft van de 12de eeuw en kaderde waarschijnlijk in de toemende vraag naar akkerland in deze periode²⁸. Zoals al bleek uit onderzoek van A. Verhulst, kwam het *superaratum* tenminste gedeeltelijk toe aan de proost van Sint-Donaas²⁹. Die had het waarschijnlijk samen met een aantal andere rechten uit het oud domein verworven omstreeks het derde kwart van de 12de eeuw, als ambtsvergoeding voor zijn functie van hoofd van de Redeninge³⁰.

De vermelding van het *superaratum* onder het *jus notarii* in de "Grote Brief" van 1255 was volgens Verhulst dan ook een bevestiging van het feit dat het *superaratum* gedeeltelijk toekwam aan de proost en de som die in 1255 hierbij werd vermeld, was meteen de som waar de proost volgens Verhulst recht op had³¹. Uit documenten uit het archief van de proost bleek inmiddels dat het *superaratum* waar deze recht op had, afkomstig was van gronden te Slijpe en Mannekensvere, *Vranckx ambacht*, dat in Middelkerke gelegen was, en *Standaerts ambacht*, dat in de in 1584 verdwenen parochie St.-Katharina bij Oostende lag³². Nu bleek uit onderzoek van het grafelijk domein in Kamerlings ambacht dat de desbetreffende 1919 gemeten te Slijpe en Mannekensvere en de gronden van *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht* inderdaad behoorden tot het oud domein van de graaf van

27 RAG, *Fonds Oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

28 VERHULST A., *Landschap en landbouw*, pp. 92-94, zie ook TYS D., De heffing van het *superaratum*.

29 VERHULST A., De hospites van de abdij Voormezele, p. 332.

30 Zie DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, pp. 171-172; zie ook TYS D., De heffing van het *superaratum*.

31 Zie VERHULST A., De hospites van de abdij Voormezele, pp. 331-332.

32 Zie VERHULST A., De hospites van de abdij Voormelze, p. 331, n. 6. Verhulst baseerde zich op een rekening van de proost uit 1571-1572, die uitgegeven werd in GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays et Comté de Flandre. Coûtume de la Prévôté de Bruges*, Brussel, 1887, I, p. 111. De herkomst van het door de proost geïnde *superaratum* bleek echter ook uit een document uit 1459-1463, waar we zo meteen nog uitgebreid op terugkomen en dat gepubliceerd werd in GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 45 én uit een rekening van de inkomsten van de proost uit 1411-1412: RAB, *Fonds Proosdij Sint-Donaas van Brugge*, nr. 69, f° 1v.: "Item receu en Slïpen et es terroirs appellez *Standaerts et Vranckx ambacht ex superarato..*".

Vlaanderen en meer bepaald tot de "magna brevia" van Brugge³³. Bovendien bleek uit een 14de-eeuws document uit het archief van het oud domein van de graaf van Vlaanderen dat het *superaratum* dat onder het *jus notarii* werd geïnd, eveneens afkomstig was van de drie zelfde domeinen van de *magna brevia* van Brugge³⁴!

Hoewel het op basis van deze vermelding erg verleidelijk is het *superaratum* uit de boekhouding van de proost en datgene uit de boekhouding van het *jus notarii* als identiek te beschouwen, gaat het wel degelijk om verschillende inkomsten. We verklaren ons nader. Uit die vermelding van de herkomst van het *superaratum* in het *jus notarii* blijkt namelijk dat het in het *jus notarii* gaat over het *derdendeel* van het *superaratum* dat geheven werd uit de drie bewuste *magna brevia*-domeinen. Dit blijkt ook uit diverse andere documenten, zoals de *renenghelles* van 1474-1475 waarin de ontvanger van het *jus notarii* "pour monseigneur le Duc de Bourgoigne" een bepaalde som (in 1474 78 lb. 2 s. 2 d. 1/2) ontving "du tiers de le overarde de Slipen, Franxambocht et Standartambocht que l'on appelle en latin superarato..."³⁵. Bovendien bleek uit dezelfde vermelding dat dit derde van het *superaratum* uit deze drie domeinen geïnd werd "a l'encontre du Prevost de l'eglise Saint-Donas a Bruges..."³⁶.

Het *superaratum* dat onder het *jus notarii* werd geboekt, was dus niet bestemd voor de proost van Sint-Donaas, maar werd in tegendeel door de proost afgedragen aan de ontvanger van het *jus notarii*, die, zoals eerder uiteengezet, de inkomsten van dit *officium* inde voor de graaf van Vlaanderen als volwaardig deel van de inkomsten van het oud domein van de graaf. Dit wordt trouwens bevestigd door diverse rekeningen van de proost zelf. In die rekeningen staat duidelijk vermeld dat de proost eigenlijk het volledige *superaratum* inde op de *magna brevia*-domeinen van Slijpe, *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht* en dat hij van die totale opbrengst 1/3 afstond aan de graaf van Vlaanderen³⁷. De graaf boekte het dan vervolgens onder de inningscentrale van het *jus notarii*.

33 Zie bv. ARA RK 47510, *Verhoofding van de domeinen van de "Grote Brief" van Brugge 1459*; zie ook TYS D., *De heffing van het superaratum*.

34 ADN B 3986: f° 1r.: "Dit es 't recht vanden brieven van de notarien: ... Item derdendeel van overaerde (dit is de Middelnederlandse term voor *superaratum*) van Slipen, Franx ambocht ende Standaerts ambocht, ..."

35 ADN B 4289-4290, f° 6v.

36 ADN B 4289-4290, f° 6v.

Naast het *superaratum* diende de proost ook nog op enkele andere inkomsten die duidelijk in oorsprong afkomstig waren uit het oud domein van de graaf, een bepaalde som te betalen aan de ontvangers van het *jus notarii*. Dit blijkt vooral uit een proces uit 1459-1465, dat later uitgebreid besproken wordt (infra), waarin duidelijk werd opgesomd welke inkomsten de proost aan het *jus notarii* diende af te staan³⁸. Naast enkele inkomsten die samen met het proces zullen worden besproken en het vermelde *superaratum*, gaat het om:

- een derde van de *relevia* van de Spijker van Brugge³⁹ en
- een derde van de *relevia* op de gronden van drie domeinen van de *magna brevia* van Brugge, met name Slijpe, *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht*⁴⁰.

In het *jus notarii*, zoals het vermeld stond in de “Grote Brief” van 1255, werden deze *relevia* waarschijnlijk geboekt als volgt: “*Ex releviis in domo prepositi Brugensis hoc anno 18 lb. 12 s. 2 d.*”⁴¹.

Ook deze inkomsten van het *jus notarii* tonen dus aan dat het *jus notarii* geen ambtsvergoeding voor de proost van Sint-Donaas was, maar voor een deel bestond uit oudere inkomsten van de proost uit het oud domein van de graven van Vlaanderen, die op een gegeven moment terug aan de graaf zijn toegekomen. Een laatste post die dit duidelijk maakt, is de kleine post “*Ex preconibus*”, waarin 16 s. 8 d. werden geïnd⁴². Uit de latere, uitgebreidere, beschrijvingen van de inhoud van het *jus notarii* blijkt dat het hier ging om een som die betaald diende te worden door twee *ammans* of *precones*, met name die van *Franckx ambocht* en die van *Standaerts ambocht*⁴³. Deze twee

37 Zie bv. RAB, *Fonds Proostdij Sint-Donaas*, nr. 4, *Cartularium B*, f° 51r.: “... de l’overheesch de Slijpen nommé *superarato* dont Monseigneur le Duc prend le IIIe, ..., le sourplus pour le Prevost...”.

38 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 72-81, zie ook p. 45.

39 Idem, zie ook ADN B 3986, f° 1v.: “... Item al terdendeel van relieven vanden spiiker...”.

40 Idem, zie ook ADN B 4289-4290, f° 6v.: “*Des reliefs des Gros Briefs en Slijpen et de maison dudit prevost de Saint-Donas a Bruges dont ledit notaire a le tiers a l’encontre dudit Prevost..., est assavoir pour les reliefs dudit Slijpen 21 lb. 4s. 3d. 0,5, item pour les reliefs de Vranckx ambocht 3 lb. 4d. et des reliefs de Standards ambocht 5s. 4d., montent ensemble et receu par ladite lettre dudit notaire a 21 lb. 13s.*”.

41 RAG, *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

42 Idem.

43 ADN B 3986, f° 1v.: “... vanden ammans...”.

precones of *ammans* waren waarschijnlijk de vroegere domeinbeheerders en –ontvangers van deze twee oude domeinen van de *magna brevia* van Brugge en beide functies behoorden tot het leenhof van, inderdaad, de proost van Sint-Donaas⁴⁴. Alweer blijkt dat inkomsten van het *jus notarii* wel te verbinden zijn aan de proost van Sint-Donaas, alleen gaat het niet om betalingen door de administratie van het oud domein van de graaf aan de proost, als ambtsvergoeding, maar net omgekeerd, om betalingen door de proost aan de graaf ...

Op een verklaring van deze situatie wordt verder teruggekommen bij het bespreken van de band tussen het *jus notarii* en het oud domein.

D. Een behoorlijk deel van de inkomsten van het *jus notarii* – eind 15de eeuw ongeveer de helft van de totale opbrengsten⁴⁵ - bestaat dus uit rechten afgestaan door de proost-kanselier. Deze werden reeds van in het begin aangevuld door een hele reeks kleine bedragen, geput uit de inkomsten van andere officia van het oud domein. Voor de 15de eeuw beschikken we over een aantal kwitanties, die duidelijk aantonen dat deze bedragen ook effectief door de ontvangers van de respectieve officia aan de ontvanger van het *jus notarii* dienden betaald te worden, hoewel deze betalingen eigenlijk tot zuiver boekhoudkundige operaties te herleiden waren⁴⁶. De meeste van deze betalingen komen ook reeds in de “Grote Brief” van 1187 voor, als betalingen aan de *notarius*⁴⁷. Deze *notarii*, geestelijken die onder de proost-kanselier van Sint-Donaas ressorteerden, waren vanaf de late 11de eeuw zowel actief in de centrale grafelijke administratie als in het lokaal beheer van de officia van het grafelijk domein⁴⁸, maar zij verdwijnen uit de bronnen bij het begin van de 13de eeuw. In de centra-

44 RAB, *Fonds Proosdij Sint-Donaas*, nr. 3, register 1416, f° 34r.: “*Homes feudales prepositure... (f° 39v.) tenet in feodum et homagium a prefato domino preposito Brugensis preconatu in Standaert officio ... , tenet in feodum et homagium preconatu du Vranc officio...?*”; zie ook TYS D., *De heffing van het superaratum*.

45 ARA RK 7810, f° 7v.-9v.: 240 lb. parasis op totale inkomsten ten belope van 487 lb. 8s., 11d. parasis.

46 Zie ook ARA, *Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel*, dozen, 963: kwitantie van de ontvanger van het *jus notarii* Roeland van Moerkerke jegens de ontvanger van de Brugse Spijker, gedateerd 16 juli 1401.

47 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, pp. 117-118, n. 2. Bv.: “Grote Brief” 1187, Spijker Ieper: “*notario 10s.*”. “Grote Brief” 1255, *jus notarii*: “*ex spicario Iprensi 10s.*”.

48 E. Strubbe maakt het onderscheid tussen “officium-notarii” en “hof-notarii”: STRUBBE E., *Egidius van Breedene (11...-1270). Grafelijk ambtenaar en stichter*

le administratie werd hun plaats in regel ingenomen door meer aan de graaf gebonden *clerici* en aan het hoofd van de officia zien we steeds meer leken verschijnen die hun ambt in leen hielden⁴⁹. De ambtsvergoedingen voor de *notarii* die in de “Grote Brief” opgetekend stonden, waren bijgevolg overbodig geworden, doch ze werden niet geschrapt. Wie deze rechten inde vooraleer ze rond 1240 in het *jus notarii* werden opgenomen, is onbekend en kan alleen op hypothetische wijze beantwoord worden.

Vermelden we tenslotte nog dat een aantal inkomsten van het *jus notarii* duidelijk van latere datum zijn en bovendien een zeer uiteenlopende ontstaansgeschiedenis kennen. Het bedrag van 50 s. dat de erfelijke ontvanger van de Spijker van Diksmuide verschuldigd was aan de ontvanger van het *jus notarii*, was in oorsprong een recht van de ontvanger van de Brugse *magna brevia* op een rente die de burggraaf van Rijsel bezat op de *magna brevia*. Vermoedelijk in het begin van de 14de eeuw, verkocht de burggraaf deze rente aan de erfelijke ontvanger van de Spijker van Diksmuide, waarna ze op diens eigen officium werd vastgelegd. Het recht dat voorheen de ontvanger van de *magna brevia* genoot, diende voortaan aan de graaf betaald te worden, via de ontvanger van het *jus notarii*⁵⁰. De betaling aan de *notarius* vermeld onder het fodermolt van Sint-Winoksbergen, werd merkwaardig genoeg pas in de 15de eeuw aan de inkomsten van het *jus notarii* toegevoegd⁵¹. En dit geldt tenslotte ook voor twee feodale vergoedingen – lansheften – voor geldlenen op de Tol van Brugge⁵².

van de abdij Spermalie. Bijdrage tot de geschiedenis van het grafelijk bestuur en van de Cisterciënser Orde in het dertiende eeuwse Vlaanderen, Brugge, 1942, (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 94), pp. 38-39.

49 STRUBBE E., *Egidius van Breedene*, pp. 39-46; DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, p. 173: de laatste vermelding van een *notarius* als redenaar dateert uit 1224.

50 Cf. de “Grote Brief” van 1329, editie MONIER R., *Les institutions financières du comté de Flandre du XIe siècle à 1384*, Parijs, 1948 (Bibliothèque de la société d’histoire du droit des pays flamands, picards et wallons, XIX), p. 93: “*ex magistro E. de le Berst, receptore perpetuo spicarii Dixmude pro jure receptoris magnorum brevium quod habet in XL libris quas habuit castellanus insulensis ad magna brevia, modo sunt magistri E. predicti quia emit eas contra dictum castellanum, et excambiate sunt eidem ad spicarium Dixmude sicut inferius in raciocinio ipsius spicarii apparet L s.*”

51 Nog niet in de “Grote Brief” van 1434, wel voor het eerst in de “Grote Brief” van 1451: ARA RK 7828, f° 5r.

52 ARA RK 7810, f° 9r., reneghelle 1482: *D’un fust de lance que Bernardin Breideil*

De band tussen het *jus notarii* en het oud domein van de graaf van Vlaanderen

Samen met de blijkbaar onjuiste interpretatie van het *jus notarii* als ambtsvergoeding voor de proost van Sint-Donaas, dacht men dat het *jus notarii* voor het grootste deel was samengesteld uit betalingen die “in 1187 en 1239 nog verspreid waren over de “Grote Brief”⁵³. Dit is alleen het geval voor enkele kleinere inkomsten van het *jus notarii*, met name de eerder besproken betalingen aan diverse *notarii* van evenveel *officia* die tegen 1240 overbodig waren geworden (supra)⁵⁴.

Vele andere betalingen aan het *jus notarii*, en niet van de minste, werden in de “Grote Brief” van 1187 niet vermeld. Een mooi voorbeeld is de betaling van de “*avene de Isendic*”. In 1255 werd onder het *jus notarii* “410 h. magne mesure ville Brugensis...” opgenomen⁵⁵. Voor deze 410 halster haver uit IJzendijke werden 87 lb. 5 s. en 6 d. geïnd, waarvan 20 lb. en 10 s. werden “teruggestort (*redditur*) aan de *magna brevia* van Brugge, zodat in het *jus notarii* uit deze inkomsten 66 lb. 12 s. en 6 d. overbleven⁵⁶. De sommen die aldus geboekt werden in de *magna brevia* veranderden in de daaropvolgende jaren niet meer: de opbrengsten van de 410 h haver uit IJzendijke bleven vastgesteld op 20 lb. en 10 s.⁵⁷. Opvallend genoeg werden in de “Grote Brieven” van 1187 en 1239, de laatste bekende “Grote Brief” voor het ontstaan van het *jus notarii*, onder de *magna brevia* voor het haver van IJzendijke sommen geboekt die niet zo veel afweken van de som die hiervoor werd geïnd in 1255 en daarna. In 1239 bracht 410 halster haver uit IJzendijke 24 lb. 15 s. op⁵⁸. In 1187 inde de *precone* van het domein te *Ysendic* voor 695 halster haver 34

doit par an a la Renenghe a cause d'un fiez de 100 lb. paris par an qu'il a sur le tonlieu de Bruges tenu de mon dit seigneur a cause de son bourg de Bruges”. Idem voor Clais d'Aertricke.

53 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 85, n. 7.

54 Voor een opsomming hiervan, zie VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 117, n. 2.

55 De afkorting h. kan zowel ‘halster’ als ‘hodus’ (hoed) betekenen. Zie VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 172.

56 RAG, *Fonds oorkonden van de Graven van Vlaanderen* (inventaris Gaillard), nr. 72bis.

57 Zie bv. de vermelding van deze som in de “Grote Brief” van 1295 (ADN B 3673, f° 30r.) en de vermelding ervan in de *Renenghelle* van 1474-1475 (ADN B 4289-4290, f° 6v.).

58 ADN B 3673, f° 28r.

lb. en 15 s.⁵⁹. De hoeveelheid haver die hier werd genoteerd in de "Grote Brieven" lijkt dus op het einde van de 12de eeuw nog variabel geweest te zijn, om ten laatste in 1239 herleid te worden tot een verstarde, waarschijnlijk theoretische notering van 410 halster. In 1239 wijkt de opbrengst hiervan, wat de *magna brevia* betreft, nauwelijks af van de al even verstarde som van 20 lb. en 10 s. die voor deze hoeveelheid haver werden geïnd vanaf 1255. In 1187 werd iets meer geïnd, maar dit is te verklaren door de grotere hoeveelheid haver die dat jaar werd geïnd. In elk geval zijn deze sommen die in 1187 en 1239 voor het IJzendijkse haver werden genoteerd niet te vergelijken met de som die ervoor werd geïnd onder het *jus notarii* in 1255 (87 lb. 2 s. en 6 d.). Zoals we eerder zagen, lijkt deze laatste som de volledige opbrengst voor de 410 halster haver geweest te zijn en werd van deze volledige opbrengst een deel afgehouden dat uiteindelijk werd geboekt onder de *magna brevia*. Aangezien de geldsommen die voor de 410 halster haver werden geboekt onder de *magna brevia*, in 1187 en 1239 niet zoveel afwijken van de som van het uit het *jus notarii* naar de *magna brevia* overgehevelde deel uit 1255, is het niet onwaarschijnlijk dat in 1187 en 1239 net als in 1255 en daarna slechts een deel van de totale opbrengst van het haver uit het domein te IJzendijke werd geïnd onder de *magna brevia* van Brugge. Dit impliceert meteen dat het restant vóór het ontstaan van het *jus notarii* niet in de "Grote Brieven" en vermoedelijk ook niet door de graaf werd geïnd. Het is blijkbaar pas met het ontstaan van het *jus notarii* dat de volledige opbrengst uit IJzendijke weer aan de graaf toekwam. We komen later terug op wat dit impliceert voor de betekenis van het *jus notarii*.

Een vergelijkbare situatie lijkt zich voorgedaan te hebben met de inkomsten uit de *magna brevia*-domeinen te Slijpe, *Vranckx ambacht* en *Standaerts ambacht*. Zoals we eerder zagen, inde de proost van Sint-Donaas op deze drie domeinen de volledige som van de extra grondlast van het *superaratum* en de *relevia* en was hij voor elk van de drie domeinen de leenheer van het ambt van *precone* of *amman* van deze domeinen. Het is niet duidelijk wanneer deze situatie juist ontstaan is. In de "Grote Brief" van 1187 is in elk geval niets terug te vinden van het innen van het *superaratum* op de drie genoemde *magna*

59 VERHULST A. en GYSSELING M., (ed.), *Le compte général*, p. 177.

brevia-domeinen door de proost, noch van het recupereren van één derde van deze inkomsten door de graaf. Dit doet vermoeden dat het *superaratum* op deze drie domeinen waarschijnlijk al enige tijd voor 1187 niet meer tot de geregelde inkomsten van het oud domein van de graaf behoorde en het ergens in de 12de eeuw afgestaan was aan de proost van Sint-Donaas. Meer dan waarschijnlijk werden deze inkomsten en rechten op deze drie domeinen van de *magna brevia*, die samen zowat de kern van deze inningscentrale vormden⁶⁰, rond 1170 door de graaf afgestaan aan de proost als ambtsvergoeding voor het vervullen van de functie van hoofd van de *Redeninge* (supra)⁶¹. Of toen ook al één derde van het *superaratum* en van de *relevia* op deze drie domeinen aan de graaf dienden teruggestort te worden, zoals in het *jus notarii* van 1255, lijkt weinig waarschijnlijk, aangezien ze voor 1255 niet in de “Grote Brieven” van de graaf lijken voor te komen⁶². Met andere woorden waren ook deze inkomsten van het *jus notarii* niet afkomstig van de “Grote Brief”, maar ging het, net als in het geval van IJzendijke, om een 12de-eeuwse “uitgave” die door de grafelijke administratie in 1255 werd gerecupereerd als “inkomst”, zij het niet onder de *magna brevia* van Brugge, maar onder de nieuwe post van het *jus notarii*. In tegenstelling tot de situatie in IJzendijke werden niet de volledige afgestane rechten gerecupereerd maar slechts één derde ervan.

Op basis van deze voorlopige onderzoeksresultaten lijken we dus te kunnen stellen dat het *jus notarii* bestond uit een verzameling van diverse inkomsten uit het oud domein, die in de 12de eeuw waren uitgegeven in het kader van het beheer van het oud domein en die rond

60 Idem: de domeinen uit Slijpe en Testerep (zijnde *Vrancxks ambacht* en *Standaerts ambacht*) leverden alles tesamen rond de 750 lb. op, op een totaalopbrengst van ongeveer 1170 lb. voor de hele *magna brevia*. Dit is ongeveer 65%.

61 De inkomsten die de proost inde uit het oud domein bij wijze van ambtsvergoeding zijn terug te vinden in zowel de rekeningen van de proost van Sint-Donaas (zie voetnoot 23) en in het leenhof van de proost, waarin nog meer rechten op de drie genoemde domeinen van de *magna brevia* staan opgesomd (RAB, *Fonds Proosdij Sint-Donaas*, nr. 3, register 1416 en nr. 61, leenregister. Zie ook GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coutumes des Pays*, I, pp. 72-108.

62 VERHULST A. en GYSSELING M. (ed.), *Le compte général*, p. 177: de “Grote Brief” van 1187 vermeldt slechts 6 lb. *ex superarato* in de rubriek van de *magna brevia*, doch dit bedrag is te gering om geïdentificeerd te kunnen worden met de *superaratum*-inkomsten in het *jus notarii*.

1240 weer werden gerecupereerd door de graaf. De omstandigheden waarbinnen deze wijziging zich voltrok vragen echter nadere uitleg.

De context van het ontstaan van het *jus notarii*

We zagen dat het ontstaan van het *jus notarii* moet gesitueerd worden tussen 1239 en februari 1245, dus tijdens de laatste jaren van de regering van gravin Johanna van Constantinopel (1205-1244). Teneinde een beter inzicht te krijgen in de ontstaanspolitiek, overlopen we kort enkele kenmerken van de grafelijke politiek en administratie tijdens de regering van Johanna:

- Tijdens het kanselierschap van Willem de Capella (1206-1231), brak een hevig dispuut uit tussen de gravin en haar kanselier⁶³. Het conflict was tweeledig en betrof enerzijds de financiële en juridische situatie van de *hospites* van graaf en kanselier op elkaars domeinen en anderzijds de controle over het grafelijk zegel. Sinds de 2de helft van de 11de eeuw zag de Vlaamse graaf af van elke financiële en juridische tussenkomst in de domeinen van de proost-kanselier. Maar wanneer begin 13de eeuw een emigratiestroom van de grafelijke domeinen naar de heerlijkheid van de proost-kanselier op gang kwam, zag Johanna zich genoodzaakt in te grijpen. Reeds in 1219 werd een voorlopige schikking getroffen maar een definitief akkoord liet lang op zich wachten. Op 12 september 1231 werd het geschil aan het oordeel van de gravin en de proost van Sint-Omaars overgelaten, die op 9 december 1232, na de dood van Willem de Capella, een uitspraak deden⁶⁴. In tegenstelling tot het akkoord van 1219 waarin sprake was van een financiële compensatie van 600 lb. die de proost diende te betalen⁶⁵,

63 Voor wat volgt, zie hoofdzakelijk: LUYKX T., Etude sur les chanceliers de Flandre pendant le règne de Jeanne de Constantinople (1205-1244), in: *Revue du Nord*, XXVIII, 112, pp. 247-266; STRUBBE E., *Egidius van Breedene*, pp. 46-55, met de belangrijke correctie betreffende de identiteit van de kanselier door DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, pp. 82-83 en noot 4.

64 GILLIODTS-VAN SEVEREN L. *Coûtumes des Pays*, II, pp. 50-54, nr. 6.

65 GILLIODTS-VAN SEVEREN L. *Coûtumes des Pays*, I, pp. 32-33, nr. 14: oorkonde Johanna, dd. 17 januari 1219: "*notum fieri volo quod... Willelmus, Brugensis prepositus ac Flandrie cancellarius, mihi servivit et consilio meo de sexcentis libris pro hospitibus suis de Cancercillaria...*".

beperkte de uitspraak van 1232 zich tot de juridische aspecten van de zaak, namelijk onder welke voorwaarden grafelijke *hospites* zich mochten vestigen in een heerlijkheid van de proost en hoe de rechtspraak diende te gebeuren. Bovendien werd een commissie van drie personen in het leven geroepen die diende uit te maken wie zich in de voorbije tien jaar al dan niet wederrechtelijk in de heerlijkheid van de proost gesetteld had.

Een tweede geschilpunt betrof dus de controle over het grafelijk zegel. Met het aantreden van proost-kanselier Geraard van de Elzas in 1183 verdween de vroegere functie van *sigillarius* en was het de proost-kanselier zelf die als zegelbewaarder optrad⁶⁶. Door het absentisme van proost Willem de Capella, werd de kanselarijactiviteit dermate gehinderd, dat het zegel hem door gravin Johanna ontnomen werd, een eerste maal in 1220 en opnieuw in 1226, waarbij het zegel werd toevertrouwd aan een grafelijke *clericus*, Wouter van Kortrijk. Weerom komt men tijdens het leven van proost Willem de Capella niet tot een meer definitieve regeling. Op 3 augustus 1233, en opnieuw op 1 juni 1241 erkende gravin Johanna het theoretische recht van de kanselier om het zegel te bewaren, maar bepaalde ze ook dat hij, indien hij niet persoonlijk aan het hof aanwezig kon zijn, het zegel diende af te staan aan een derde persoon⁶⁷. De kanselier bleef ook steeds alle inkomsten verbonden aan het zegelrecht genieten⁶⁸.

- Tot de bevoegdheden van de proost-kanselier, behoorde sinds de befaamde oorkonde van graaf Robrecht II voor het Sint-Donaaskapittel van 31 oktober 1089, ook de leiding over de financiële administratie van het graafschap. Daartoe beschikte hij over een personeelskader van niet-gespecialiseerde *notarii*, *capellani* en *clerici*⁶⁹. Ook deze financiële organisatie zal in de 13de eeuw grondige wijzigin-

66 DE HEMPTINNE T. en VANDERMAESEN M., De ambtenaren, p. 182.

67 REUSENS E., Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 2e série, 10, pp. 116-118; GILLIODTS-VAN SEVEREN L. *Coûtumes des Pays*, I, p. 37.

68 Zie ook een lijst van zijn inkomsten "*ad dominium cancellarie spectantes*" vermoedelijk daterend uit het einde van de 13de eeuw: Parijs, Bibliothèque Nationale, Nouvelles Acquisitions françaises, 7385, f° 4r.: "*Item debet idem prepositus habere portationem sigilli et totum emolumentum*".

69 VERCAUTEREN F. (ed.), *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Brussel, 1938, p. 30.

gen ondergaan, waarbij we al wezen op de vervanging van de *notarii* door *clerici* en leenmannen. Aan één grafelijke *clericus* in het bijzonder zullen steeds meer en belangrijker taken in het financieel beheer worden toevertrouwd en uit diens functies zal uiteindelijk rond het midden van de 13de eeuw het ambt van algemeen ontvanger van Vlaanderen ontstaan. Door Th. Luykx en E. Kittell wordt aangenomen dat de eigenlijke creatie van deze functie pas in 1262 plaatsvond, met het aantreden van Filips van Broekburg⁷⁰. Meer recent werden door G. Declercq echter nieuwe argumenten aangevoerd om de oudere these van onder meer R. Monier, F.L. Ganshof en E.I. Strubbe te verdedigen dat het algemeen ontvangerschap werd gecreëerd naar aanleiding van een algemene financiële reorganisatie kort na 1240, waardoor niet Filips van Broekburg, maar wel Egidius van Bredene als eerste algemeen ontvanger bestempeld kan worden. Hij steunt zich daarbij onder meer op de creatie van het *jus notarii*, het opduiken van de termen *receptor generalis* en *venenghelle* (respectievelijk in 1245 en 1249) en het optreden van éénzelfde persoon, die niet de proost-kanselier was, voor de vereffening van de baljuwsrekeningen en de controle op het oude domein vóór 1262⁷¹. Deze nieuwe ambtenaar, volledig ondergeschikt aan het grafelijk gezag door wie hij ten allen tijde aan de kant kon worden geschoven, zal voortaan alle grafelijke inkomsten centraliseren, als hiërarchisch hoofd van lokale ontvangers en baljuws optreden, én ook de praktische verantwoordelijkheid voor de Redeninge van de proost-kanselier overnemen, evenwel zonder dat deze laatste zijn voorzitterschap van deze vergadering diende op te geven⁷².

- Het verlies aan inhoud van het proost-kanselierschap was géén op zichzelf staand feit. Na de 12de eeuw was de bloeiperiode van de oude feodale hofambtenaren duidelijk voorbij: zij lieten zich niet

70 KITTELL E., *From ad hoc to routine. A case study in medieval bureaucracy*, Philadelphia (University of Pennsylvania Press. Middle Ages Series), 1991, pp. 63-89. Zie ook een recente synthese: AUGUSTIJN B., *Ontvanger-generaal van Vlaanderen (1245-1795)*, in: PREVENIER W. EN AUGUSTIJN B. (eds.), *De Gewestelijke en Lokale Overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 188 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 72).

71 DECLERCQ G., *Kamer van de hoofdredeninge*, p. 174 en noot 2.

72 Voor de bevoegdheden van de eerste algemeen ontvangers: AUGUSTIJN B., *Ontvanger-generaal*, pp. 188-190; DECLERCQ G., *Kamer van de hoofdredeninge*, p. 173, pp. 178-179; KITTELL E., *From ad hoc*, pp. 20-34; LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen*, pp. 66-89.

meer in met de dagelijkse organisatie van het hofleven en zijn uiteindelijk verworpen tot niet meer dan titels waaraan nog bepaalde materiële en andere prerogatieven verbonden waren. Ook het proost-kanselierschap behoorde tot deze oude feodale ambten, en onderging dan ook dezelfde evolutie⁷³. Veel hing echter af van de persoon van de proost-kanselier. Veel meer dan vandaag bepaalde in het Ancien Régime de persoon de functie, en niet omgekeerd⁷⁴! Proost-kanselier Geraard van de Elzas (1177-1206) slaagde er als laatste in een zeer invloedrijke positie aan het hof en in de administratie op te bouwen. Van zijn opvolger Willem de Capella (1206-1231) zagen we dat de relatie met gravin Johanna allesbehalve uitstekend was, en dat de proost zich nog nauwelijks aan het hof vertoonde. Met een aanstelling van een nieuwe proost, Franco van Maldegem (1231-1240) verbeterde de verstandhouding met de gravin aanzienlijk, en konden de heikele geschilpunten uit het verleden opgelost worden. In tegenstelling tot proost Franco die wel veelvuldig in de omgeving van de gravin vertoefde, verbleef diens opvolger Filips van Savoye (1241-1250), broer van graaf Thomas, meestal in het buitenland, onder meer wegens zijn verplichtingen als bisschop van Valence (vanaf 1242) en aartsbisschop-elect van Lyon (vanaf 1245/1246)⁷⁵. In de jaren 1230-1250 was de tijd rijp voor een herziening van de verhoudingen tussen graaf en kanselier, waarbij dankzij de toegenomen greep van de graven op het kanselierschap, de wederzijdse rechten en plichten geregeld konden worden op een voor het grafelijk gezag voordelige

73 Voor wat volgt: LUYKX T., *Etude sur les chanceliers*, pp. 241-266; DE HEMPTINNE T., *De grafelijke kanselarij*, pp. 82-83; DE HEMPTINNE T. en VANDERMAESEN M., *De ambtenaren*, pp. 184-186. Alleen proost Ottobone van Caretto zal in de jaren 1322-1323 opnieuw een politieke rol van formaat spelen, als ruwaard van Vlaanderen voor graaf Lodewijk van Nevers.

74 Zie ook BULST N., *La recherche prosopographique récente en Allemagne (1250-1650). Essai d'un bilan*, in: AUTRAND F. (ed.), *Prosopographie et genèse de l'état moderne. Actes de la table ronde organisée par le Centre National de la Recherche scientifique et l'Ecole Normale Supérieure de jeunes filles, Paris, 22-23 octobre 1984*, Parijs, 1986, p. 46 (Collection de l'Ecole Normale Supérieure de jeunes filles, nr. 30): "... un temps où tout dépend des personnes et où le poids du cadre institutionnel, administratif et juridique n'a pas encore gagné sa force prédominante...".

75 GAMS P., *Series Episcoporum ecclesiae catholicae quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo*, Leipzig, 1931, p. 571, 648; VON ISENBURG W.K., *Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Band II: die ausserdeutschen Staaten*, Marburg, 1960, tabel 110: in 1267 resigneerde hij zijn kerkelijke functies, huwde met Alix, dochter van graaf Otto II van Bourgondië en één jaar later volgde hij zijn broer Peter II op als graaf van Savoye.

manier, zonder dat de proost-kanselier evenwel formeel afstand diende te doen van zijn bevoegdheden.

- Een belangrijke impuls voor de vernieuwing van de grafelijke administratie en het naar voren treden van een nieuw soort grafelijke ambtenaren, ging uit van de financiële situatie waarin gravin Johanna en later ook haar zus Margareta zich bevonden. Onder meer voor de financiering van het losgeld van graaf Ferrand, gevangen genomen door de Franse koning na de slag bij Bouvines, diende gravin Johanna haar eigen inkomstenbronnen zwaar te belasten en ook aanzienlijke geldleningen aan te gaan, in hoofdzaak bij Atrechtse en Italiaanse financiers. Th. Luykx heeft berekend dat gravin Margareta bij haar troonsopvolging in Vlaanderen in 1244 financiële verplichtingen ten belope van het enorme bedrag van 164.000 pond parisis op zich diende te nemen⁷⁶. Bovendien schat hij de totale kosten voor de strijd tegen de Avesnes in het eerste decennium van Margareta's regering op om en bij de 500.000 pond⁷⁷. Het is dan ook begrijpelijk dat in het tweede en derde kwart van de 13de eeuw, het zoeken naar nieuwe inkomsten en het optimaliseren van de bestaande geldmiddelen een absolute prioriteit was voor de Vlaamse graven. Hun financiële redding vonden zij vooral in de uitbreiding van het tolstelsel, de groot-schalige verkoop van grafelijke (moer-)gronden, de beden van de steden en het aangaan van leningen⁷⁸.

De verdere evolutie van het *jus notarii* tot 1500

Formeel was het *jus notarii* vanaf zijn ontstaan een apart officium dat deel uitmaakte van het systeem van de Spijkers en Brieven zoals vastgelegd in de "Grote Brief". Dat het *jus notarii* in het midden van de 13de eeuw en in tegenstelling tot de andere nieuwe inkomsten van

76 LUYKX T., *De grafelijke en financiële bestuursinstellingen*, pp. 96-98: 60.000 lb. schulden, 30.000 lb. testamentaire verplichtingen, een lijfrente van 10.000 lb. voor Thomas van Savoie, weduwnaar van gravin Johanna, in 1257 gedeeltelijk afgekocht tegen 48.000 lb. parisis en een *relevium* voor Kroon-Vlaanderen van 26.000 lb. parisis.

77 Idem, p. 120.

78 Idem, pp. 184-269.

de Vlaamse graaf nog werd geïntegreerd in een op dat ogenblik reeds dermate versteend beheerssysteem, kan enkel worden verklaard door het feit dat de inkomsten die het bevat onlosmakelijk verbonden zijn met het beheer van het oud domein van de graaf. Toch zouden de

Ontvanger	Begindatum ⁷⁹	Bron	Einddatum	Bron	Opmerkingen
Ricouard Standart	VII 1296	ARA R 266	VII 1309	ARA R 271	
Gillis van Hertsberghe	VII 1311	ARA R272	VII 1315	ARA R 273	
Lambert Berton	VII 1316	ARA R 274	VII 1317	ARA R 269	In 1317 rekening ingediend door George Berton in naam van de weduwe van Lambert
George Berton	VII 1321	ARA R 277	VII 1351	ARA R 282	In 1321 rekening ingediend door Vane Guy in zijn naam In 1351 door Jan van Lo
Hughe de le Haye	VII 1374	ARA RK 47060, f ^o 1v	VII 1400	ADN B 4082, f ^o 2v	
Roeland van Moerkerke	16 VII 1401	ARA kwitanties RK Rijsel, dozen, 963	VII 1413	ARA RK 2704, f ^o 4v.	
Guy de Boeye	VII 1417	ADN B 4190	VII 1434	ARA RK 7827, f ^o 5r.	
Fierabras Boids	VII 1441	ADN B 4089, f ^o 3v.	1 VII 1443	ARA kwitanties, RK Rijsel, dozen, 963	
Ghisclin Vlieghe	VII 1450	ADN B 4101, f ^o 3v	VII 1479	ADN B 4122, f ^o 2v	
Mathieu de l'Espine	VII 1481	ARA kwitanties RK Rijsel, dozen, 963	VII 1502	ADN b 4126, f ^o 5v	

79 Begindata zijn *termini ante quem*, einddata *termini post quem*. Meestal vermelden de bronnen slechts de afrekening op de jaarlijkse Redening, die in de late Middeleeuwen in regel begonnen op de zondag na het octaaf van het feest van Sint-Pieter en Paulus op 29 juni en dus hoofdzakelijk in de maand juli plaatsvond: VAN ROMPAEY J., *Het grafelijke baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode*, Brussel, 1967 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten. Klasse der Letteren, 62), p. 322.

recentere creatie en verschillende finaliteit van het *jus notarii*, dit officium en zijn ontvanger ook in latere eeuwen steeds een aparte status binnen het beheer van het oude domein bezorgen. Voor de periode tot 1500 konden volgende ontvangers geïdentificeerd worden:

Tot de eerste helft van de 14de eeuw kende het *jus notarii* eigenlijk geen afzonderlijke ontvanger, maar werd het beheerd door de grafelijke ontvanger van de Brugse *magna brevia*. Deze ontvanger stelde twee afzonderlijke rekeningen op, maar de saldi werden wel opgeteld⁸⁰. Als ontvanger van het *jus notarii* ontving hij niet alleen inkomsten uit het Proostse, maar controleerde hij ook de militaire bijstand die proost-kanselier aan de graaf verschuldigd was: zowel Ricouart Standart als Gillis van Herstberghe brengen kosten in rekening om de inwoners van de heerlijkheid te mobiliseren voor het grafelijk leger⁸¹.

Reeds in de 13de eeuw werden op de inkomsten van het *jus notarii* uitgaven geassigneerd voor het schrijven van de "Grote Brief" en de *renenghelles* en dit bleef zo in de 14de en 15de eeuw⁸². Was de ontvanger van het *jus notarii* ook verantwoordelijk voor de materiële redactie van deze documenten? Er zijn argumenten die in die richting lijken te wijzen. Zo is er een opvallende constante in de loopbaan van de 15de-eeuwse ontvangers van dit recht: het gaat steevast om hertogelijke secretarissen, klerken of griffiers. Zowel Roeland van Moerkerke, Guy de Boeye, Fierabras Boids en Guiselin Vlieghe waren secretaris van de hertog. Boids, Vlieghe en de l'Espine waren tevens verbonden aan de Rijksse Rekenkamer, eerst als klerk en vervolgens als auditeur. Boids en de l'Espine slaagden er later in een benoeming als gewoon rekenmeester in de wacht te slepen. Van Moerkerke en de Boeye waren griffiers van de Raad van Vlaanderen⁸³. Deze constatacie

80 Bv. ARA R 266, renenghelle 1296: een gezamenlijk saldo van 518 lb. 16s. en 0,5d. wordt betaald aan de algemeen ontvanger.

81 ARA R 274, renenghelle 1316: "*Et est assavoir que Gillon de Herteberghe demande pour les gens le prevost mener ens l'ost devant Lille en l'an mil CCC et quatorze pour despens 22 lb. 4s. 4d. gros demi pour douze deniers Encores est assavoir que messire Richoears Standarz demande a avoir pour mener les gens de le chancelier de Flandres en l'ost du tempz que Messires de Flandres fu en prison 150 lb. forz.*"

82 ARA R 266: renenghelle 1296: "*Item donné pour les bries de le Renenghe escrire 6 lb.*" ; ARA RK 7807, renenghelle 1420: "*Item pour escrire les groz briefz et livrer le parchemin d'iceulx et aussi escrire les deux livres des deux renenghelles cest an 24 lb.*"

83 Gegevens uit de prosopografische databank van drs. J. Dumolyn, versie 11/99 met

is des te verwonderlijker als je weet dat grafelijke en hertogelijke secretarissen relatief zelden actief waren in het beheer van het grafelijk domein in het algemeen en van het oude domein in het bijzonder⁸⁴. Voor het personeel van de Rekenkamer was de functie van ontvanger van het *jus notarii* dan weer één van de weinige rekenplichtige ambten die zij mochten uitoefenen⁸⁵.

Misschien past ook Hughe de le Haye, de ontvanger van het laatste kwart van de 14de eeuw, nog in dit profiel, maar dan moet hij wel geïdentificeerd kunnen worden met de Hughe de la Haghe die in 1353 wordt vermeld als apostolisch en keizerlijk notaris en ook optrad in dienst van of in samenwerking met de algemeen ontvanger van Vlaanderen⁸⁶. Zijn voorgangers zijn echter, zoals we zagen, de ontvangers van de *magna brevia*, en voor zover we kunnen nagaan, helemaal geen secretarissen of klerken⁸⁷. Waarom raakte deze gewoonte dan ingeburgerd vanaf de tweede helft van de 14de eeuw? Het lijkt ons niet onmogelijk dat vooral de "benaming" *jus notarii* hiervoor verantwoordelijk is geweest: 150 jaar na het verdwijnen van de eigenlijke grafelijke *notarii*, leek het wellicht zeer aannemelijk dat het beheer van dit *droit du notaire* waarvan men de precieze oorsprong niet meer kon achterhalen, werd toevertrouwd aan mensen uit de vorstelijke administratie die notarieel werk verrichtten. Het doortrekken van deze logica leidde in de 15de eeuw trouwens tot het gebruik van de

betrekking tot de hogere functionarissen van Filips de Goede en Karel de Stoute in het graafschap Vlaanderen (Van Moerkerke, de Boeye, Boids). Wij danken onze collega oprecht voor het welwillend terbeschikking stellen van deze gegevens; JEAN M., *La Chambre des Comptes de Lille (1477-1667). L'institution et les hommes*, Parijs, 1992 (Mémoires et documents de l'École des Chartes, 36), pp. 323, 353-354 (Vlieghe, de l'Espine).

- 84 Zie ook SOENS T., *Rentmeesters, tollenaars en de anderen. Een onderzoek naar de beheerders van het grafelijk domein in Vlaanderen (1372-1404)*, Gent, 1999, onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG (promotor prof. dr. M. Boone), deel II, pp. 244-252; COCKSHAW P., *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les Ducs de Bourgogne de la Maison de Valois (1384-1477)*, Kortrijk-Heule, 1982 (Standen en Landen LXXIX), pp. 141-142, 193-202.
- 85 JEAN M., *La Chambre des Comptes de Lille*, p. 78. Oorzaak van de beperkingen terzake is het evidente gevaar voor belangenvermenging.
- 86 DE LIMBURG-STIRUM T., *Cartulaire de Louis de Male, comte de Flandre. Decreten van de grave Lodewijck van Vlaenderen 1348 à 1358*, Brugge, 1901, volume I, p. 447 nr. 497, p. 451 nr. 502; volume II, p. 426 nr. 1348.
- 87 Gillis van Hertsberge was een voormalig algemeen ontvanger van Vlaanderen; KITTELL E., *From ad hoc*, p. 210. Ricouard Standard was ridder: ARA R 266, reneghelle 1296.

term *notaire* voor de ontvanger van het *jus notarii*⁸⁸. Zo zorgde men ervoor dat de term *jus notarii* weer een zinvolle betekenis kreeg: het recht beheerd door de *notarius*. Het is zelfs niet uitgesloten dat deze in se “foutieve” interpretatie van de benaming reeds aan de basis lag van het assigneren van uitgaven voor de redactie van de “Grote Brief” en de *renenghelles* op het *jus notarii*.

Met de creatie van het *jus notarii* werd een situatie geschapen waarbij de proost van Sint-Donaas jaarlijks een niet onaanzienlijk deel van de inkomsten die hij uit zijn heerlijkheid betrok diende af te staan aan de graven van Vlaanderen, later hertogen van Bourgondië. Het wetslagen van deze overeenkomst was duidelijk afhankelijk van de wederzijdse bereidwilligheid van zowel de proost als de graaf en hun beider administraties. Steunend op de bulle van paus Honorius III uit 1220, waarin de verkiezing van de proost van Sint-Donaas onderworpen werd aan de grafelijke goedkeuring⁸⁹, zijn de graven erin geslaagd een hele reeks familieleden en beschermelingen als proost te installeren, wat alleszins een goede relatie met het grafelijk gezag bevorderde. Toch was dit geen garantie voor het uitblijven van conflicten. In de jaren 1460-1464 werden de inkomsten van het *jus notarii* zelfs de inzet van een politiek spel op het hoogste niveau, waarbij zelfs koning Lodewijk XI van Frankrijk betrokken werd.

Proost van Sint-Donaas was sinds 1456 *Gijsbrecht van Brederode*, die deze waardigheid verworven had in ruil voor de – gedwongen – afstand van zijn afspraken op het bisdom Doornik ten voordele van David van Bourgondië, bastaardzoon van hertog Filips de Goede en voorheen eveneens proost van Sint-Donaas⁹⁰. Het spreekt vanzelf dat er Gijsbrecht, die als telg van een voorname familie met sterke “Hoekse” sympathieën de Bourgondische zaak sowieso nooit een warm hart had toegedragen, weinig gelegen was aan het nakomen van de verplichtingen van het *jus notarii* jegens hertog Filips. En toen *Jehan Barbezaen*, baljuw van de proost van Sint-Donaas, vanaf 1459 weigerde om het correcte aandeel van de hertog in de inkomsten van

88 ARA RK 7810, renenghelle 1482, f° 7v.: “*Mathieu de l’Espine, notaire et receveur de la notairie de Flandres pour Monseigneur le duc d’Oostrice et de Bourgoingne*”, GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 72: “*Ghiselin Vlieghe... notaire et receveur de la notairie de Flandres*”.

89 DE HEMPTINNE T., De grafelijke kanselarij, p. 83.

90 BLOCKMANS W. en PREVENIER W., *The promised lands. The Low Countries under Burgundian Rule, 1369-1530*, Philadelphia, 1999, p. 111.

de proost te betalen aan de ontvanger van het *jus notarii*, dan mogen we daar ongetwijfeld de hand van proost Gijsbrecht van Brederode zelf in zien. De ontvanger van het *jus notarii*, *Guislain Vlieghe*, tevens auditeur van de Rijselse Rekenkamer, werd in deze zaak bijgetreden door de procureur-generaal van Vlaanderen, die voor de Rekenkamer in Rijsel de arrestatie vroeg en kreeg van Barbezaen. Diens opdrachtgever, proost van Brederode, legde zich echter niet bij deze gang van zaken neer, maar wendde zich rechtstreeks tot koning Lodewijk XI van Frankrijk, die op 29 januari 1463⁹¹ beval de proost in zijn rechten te herstellen en bij tegenspraak preventie inriep en het proces naar zich toetrok, waarbij de verweerders – de hertogelijke functionarissen – gedaagd werden voor de baljuw van Doornik of diens plaatsvervanger, als meest nabije koninklijke rechter⁹². Door de juristen van de Franse koning werd het bij preventie behandelen van een “*cas de nouvelleté*” tot de “*cas royaux*” gerekend en was Lodewijk XI dus gerechtigd de zaak naar zich toe te trekken⁹³.

Toch kan ons inziens deze zaak niet losgekoppeld worden van haar politieke context: hoewel begin 1463 Lodewijk XI de inmiddels 67-jarige hertog Filips de Goede nog niet al te zeer tegen zich in het harnas wou jagen – in de herfst van datzelfde jaar zou nog het voor Lodewijk belangrijke akkoord over de restitutie van de Somme-steden getekend worden – werkte hij wel actief verder aan de uitbouw van een pro-Franse factie in de Bourgondische gebieden, en zijn bereidwilligheid om gehoor te geven aan de klachten van proost Gijsbrecht van Brederode moet dan ook in dit licht gezien worden⁹⁴. Of dit proces ook effectief voor de baljuw van Doornik verschenen is, hebben we niet kunnen achterhalen⁹⁵. Het uiteindelijk proces werd afgehan-

91 Mandement Lodewijk XI aan de eerste deurwaarder van het parlement of de aangeduide sergeant, gedateerd 29 januari 1463 (n.s.), uitgegeven: GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 70-72.

92 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 71: “*et, en cas de debat ou opposition, ledict debat et chose contencieuse prinse et mise en nostre main comme souveraine ... attendu que des cas de nouvelleté par prevencion la cognoissance appartient a noz juges et officiers ... adjourne les opposans ou faisant ledict debat a certain et competent jour pardevant nostre bailli de Tournay ou son lieutenant... pour ce qui est nostre plus prouchain juge desdictes parties et choses contencieuses...*”

93 AUBERT F., *Le parlement de Paris de Philippe le Bel à Charles VII (1314-1422). Sa compétence, ses attributions*, Genève, 1977, pp. 13-14.

94 Zie ook BLOCKMANS W. en PREVENIER W., *The promised lands*, pp. 114-116.

95 De archieven van het baljuwschap Doornik werden haast volledig vernietigd bij de brand van het archief van Bergen in 1940; *Les Archives de l'État dans les Provinces*:

deld voor de Rekenkamer in Rijsel, maar in het daar op 23 oktober 1464 uitgesproken appointment, wordt geen melding meer gemaakt van de juridische tussenkomst van de Franse koning of zijn functionarissen⁹⁶.

Aan de hand van dit appointment, met uitvoerige beschrijving van de zeer lange procedure die eraan voorafging, en van het requisitoir van de procureur-generaal⁹⁷, kunnen we de voornaamste geschilpunten ontwaren. Barbezaen ontkende nooit dat hij in naam van de proost de traditionele rechten van het *jus notarii* diende te betalen⁹⁸. Wel voerde hij aan dat hij de voorbije jaren geen boetes, bastaardgoederen en andere *forfaitures* ontvangen had, en dat het jaarlijks verschuldigde bedrag voor het derde deel van het *overharde*, slechts 47 lb. 3 s. parisis bedroeg, terwijl de procureur en de ontvanger van het *jus notarii* steunend op de "Grote Brief" volhielden "*que lesdites rentes de le Overharde... estoient et sont rentes muables, qui croissent et décroissent chascun an*"⁹⁹. Een tweede dispuut betrof de aanspraak van de hertog op het derde deel van de afkoopsom van 80 lb. parisis die enkele Lombarden jaarlijks verschuldigd waren voor hun leentafels binnen het rechtsgebied van de proost te Brugge. De "boetes" voor deze leentafels vormden reeds langer een geschilpunt tussen de grafelijke administratie en de proost. Na een eerder dispuut eind 14de eeuw, was reeds een verdeling op schrift gesteld, doch deze overeenkomst was expliciet beperkt in de tijd¹⁰⁰. Uit het requisitoir van de

aperçu des fonds et collections, II: Les provinces wallonnes, Brussel, 1975, p. 345.

96 Appointment van de Rekenkamer, gedateerd 23 oktober 1464, uitgegeven: GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 72-81.

97 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 45-47, door de uitgever op onbegrijpelijke wijze gedateerd midden 13de eeuw, hoewel de tekst zelf de jaartallen 1459 en 1464 vermeldt.

98 Cf. supra: het derde deel van de boetes en composities betr. de burgerlijke rechtspraak; van de verbeurdverklaringen, bastaardgoederen en andere "forfaitures"; van het overharde van Slijpe, Vranksambacht en Standaartsambacht; van de relieven van de Spijker van Brugge, van de "Grote Brieven" en van het huis van de proost te Brugge. Daarnaast genoot de hertog ook de helft van de strafrechterlijke composities. Deze werden echter niet door de ontvanger van het *jus notarii*, maar vermoedelijk door de baljuw van Brugge geïnd.

99 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, pp. 74-75.

100 VAN NIEUWENHUYSEN A. (ed.), *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur. Tome II: contenant les ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 17 janvier 1394 au 25 février 1405*, Brussel, 1974 (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série: 1381-1506, première section. Publié sous la direction de Paul Bonenfant et John Bartier), pp. 387-391, nr. 551: hertogelijke ordonnantie dd. 12 augustus 1399.

procureur-generaal kan afgeleid worden, dat ook deze boetes een onderdeel van het *jus notarii* zouden vormen, doch dit is twijfelachtig: de grafelijke inkomsten uit de concessies voor de Lombarden werden in regel in een aparte rubriek van de rekeningen van de algemeen ontvangers genoteerd, en geen enkele afrekening van het *jus notarii* maakt melding van deze post, ook niet na 1464. De eerste concessies voor leentafels, dateren trouwens pas van het einde van de 13de eeuw, dus een halve eeuw na de vastlegging van het *jus notarii*¹⁰¹. Misschien fungeerde de ontvanger van het *jus notarii* wel als tussenpersoon voor betalingen dienaangaande door de baljuw van de proost aan de algemeen ontvanger.

Het feit dat de hertogelijke administratie noch de proost van Sint-Donaas duidelijke rechtstitels betreffende het *jus notarii* konden voorleggen, zorgde voor een jarenlange impasse, die pas doorbroken werd nadat de proost eind 1463 of begin 1464 Jehan Barbezaen uit zijn functies ontslagen had en vicaris *Jehan Coolbrant* had aangesteld om tot een minnelijke schikking met de hertogelijke partij te komen. Door allerlei verdragingsmanoeuvres zou het echter nog tot maart 1465 duren eer de zaak zijn definitief beslag kreeg¹⁰². Op 26 maart gaf Coolbrant zich gewonnen en erkende volledig de rechten van de hertog, ook op de afkoopsom van de Lombarden waarvoor een verdeling parallel met de andere inkomsten van het *jus notarii* werd uitgewerkt, inbegrepen de voorafhouding van een 7de penning voor de *amman* die de inkomsten inde. Coolbrant verkreeg wel dat de achterstallen uit het verleden verhaald werden op Jehan Barbezaen, die zich onrechtmatig verrijkt zou hebben en dit, naar Coolbrant betoogde, zonder medeweten van de proost¹⁰³. Zonder de voormalige baljuw mordicus

101 BIGWOOD G., *Le régime juridique et économique du commerce de l'argent dans la Belgique du Moyen Age*, Brussel, 1921-22 (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques. Mémoires Collection, 2e série, tome XIV), I, p. 319.

102 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 77: op 23 oktober 1464 verklaarde Coolbrant dat hij bereid was de zaak onmiddellijk te beslechten: "se ne fust pour l'empeschement quil avoit lors pour le fait des enquestes qui se faisoient sur les proces et differens dentre monseigneur le conte de Saint Pol et ses enfans puis nez d'une part, et messire Jehan de Luxembourg, conte de Brienne et de Marle, son filz aïné d'autre part, a cause de leurs partaiges, en laquelle enqueste il estoit ordonne scribe...".

103 GILLIODTS-VAN SEVEREN L., *Coûtumes des Pays*, II, p. 80: "du tiers qui compette a nostre dit seigneur esdites echoites, amendes et autres aventures, ledit prevost navoit aucune chose receu, aincois avoit tout laissie es mains dudit Barbazan, pour le paier et delivrer audit recepveur de la notaire".

te willen vrijpleiten – dergelijke fraudepraktijken waren wijdverbreid – willen we toch nogmaals op de problematische verhouding tussen de proost en de hertog wijzen: alleen die kan de intensiteit en de lange duur van dit dispuut verklaren. Het *jus notarii* met zijn onduidelijke oorsprong en moeilijk te bewijzen inhoud, leverde dan weer de ideale conflictstof.

Het conflict met proost van Brederode bewees dat men nood had aan zo nauwkeurig mogelijke informatie met betrekking tot de inkomsten van het *jus notarii*. Op het einde van de 15de eeuw achtte men het dan ook noodzakelijk de gegevens uit de “Grote Brief” aan te passen aan de realiteit, niet door de “Grote Brief” zelf te wijzigen, maar door in de *renenghelle* een nieuwe versie op te stellen, die voortaan als basis voor de afrekening zou dienen “*en delaisant les gros briefz*”¹⁰⁴. Uit de *renenghelle* van 1482 blijkt dat verschillende kleinere inkomsten niet meer gerecupereerd konden worden: 28 s. 4 d. voor de lammeren te Slijpe; 16 s. 8 d. verschuldigd door de twee *ammans* in Standaartsambacht en Vranksambacht via de ontvanger van het *lardarium* van Brugge; 40 s. “des deniers des chars”, eveneens via de ontvanger van het *lardarium* en de 410 hoed haver en 9 hoed tarwe te IJzendijke, die wegens de Sint-Elizabetsvloed van 1404 niet meer te recupereren waren¹⁰⁵. Het grootste deel van de reële inkomsten van het *jus notarii* werd in 1482 nog steeds betaald door de proost van Sint-Donaas. Om de transactie te vereenvoudigen en alle discussies over de exacte opbrengst te vermijden, werd de totaliteit van wat de proost aan de ontvanger van het *jus notarii* verschuldigd was vanaf 1476 voor een periode van 9 jaar en tegen een jaarlijkse pacht prijs van 240 lb. parisis verpacht aan ... de proost zelf¹⁰⁶! Op dat ogenblik werd het proostschap bekleed door een absolute topfiguur in de hertogelij-

104 ARA RK 7810, *renenghelle* 1482, f° 7v. Ook voor andere officia werd de situatie aangepast aan de laat 15de-eeuwse realiteit, zo bv. voor de Spijker van Sint-Winoksbergen: *ibid.*, f° 12v.: “... *en laissant les gros briefz pour ce que les choses sont muees des l’an mil IIIc IIIxx IX que certaine informacion et recolement fut lors fait ainsi qu’il appert par la renenghe M IIIc IIIxx IX*”.

105 ARA RK 7810, f° 7v.-9v.

106 ARA RK 7810, f° 8r.: “...*lesquelles parties de tiers et de quart deniers appartenant a mon dit seigneur ont esté baillié a ferme par messires des comptes a maistre Anthoine Haneron, prevost de la dite eglise Saint Donas, l’espace de neuf ans, commençans a la Saint Remi premier jour d’octobre mil XXXX LXXVI pour la somme de deux cens quarante livres parisis par an, a payer au receveur de la dite notairie a deux termes l’une moictié aux pasques et l’autre moictié a la Saint Remi ...*”.

ke administratie en mentor en vertrouweling van hertog Karel de Stoute: meester *Antoine Haneron*¹⁰⁷. Door de verpachting was de hertog verzekerd van zijn inkomsten, maar verloor hij wel de controle over de reële opbrengst, die gezien de identiteit van de pachter ongetwijfeld een stuk hoger lag.

Conclusie: een nieuwe hypothese over ontstaan en betekenis van het *jus notarii*

Tussen 1239 en 1245 ontstaat in de beheersstructuur van het oud domein van de graven van Vlaanderen een nieuw officium, waarvan we op overtuigende wijze konden aantonen dat de inkomsten van bij het ontstaan voor de graaf bestemd waren, en niet voor de proost-kanselier van Sint-Donaas, zoals tot nog toe aangenomen. Meer zelfs, een belangrijk deel van de inkomsten werd door de proost-kanselier zelf betaald aan de ontvanger van het *jus notarii* ten bate van de graaf. Een belangrijk probleem blijft echter de vraag waarom en onder welke omstandigheden deze bijzondere situatie tot stand kwam. Ons inziens zijn hier twee mogelijk onderling verbonden pistes te bewandelen. Enerzijds wordt met het *jus notarii* ontegensprekelijk de financiële positie van de heerlijkheid van de proost-kanselier ten opzichte van het grafelijk gezag in Vlaanderen geregeld, en dit in navolging van de rechtspositie van de heerlijkheid die reeds in 1232 vastgelegd werd naar aanleiding van het dispuut over de *hospites*, én van de schikking die getroffen werd met betrekking tot de zegelrechten van de proost. In tegenstelling tot de twee andere overeenkomsten, is van het *jus notarii* géén geschreven rechtstitel overgeleverd, en we zagen dat dit ook in de 15de eeuw reeds het geval was. Zodoende rijst het vermoeden dat er nooit een dergelijke rechtstitel bestaan heeft, en dat het *jus notarii* misschien minder op een onderlinge overeenkomst, dan wel op een éenzijdig opgedrongen regeling vanwege het grafelijk gezag berust. We kennen zelfs het exacte ogenblik waarop een dergelijke ingreep zou kunnen plaatsgevonden hebben: juli 1240, datum van

107 Zie over hem: VINDEVOGHEL J., Haneron (Haveron, Heuveron, Huveron, Auveron), Antoon, rector, mentor, diplomaat, raadsman, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 3, 1968, kol. 374-377.

het overlijden van proost Franco van Maldegem, en ook door G. Declercq beschouwd als een sleutelmoment in de hervorming van de financiële administratie¹⁰⁸.

Het is trouwens niet uit te sluiten dat *alle* oorspronkelijke inkomsten van het *jus notarii*, op een gegeven moment door de proost geïnd werden en bij de creatie van het *jus notarii* – opnieuw – aan de graaf afgestaan werden. Na het definitief verdwijnen van de *notarii* begin 13de eeuw, vervielen de facto de betalingen aan deze *notarii* die her en der in de “Grote Brief” verspreid stonden. Het is mogelijk – maar vooralsnog niet te bewijzen – dat de proost-kanselier zelf, uit hoofde van zijn *magisterium notariorum*, deze vergoedingen naar zich toegetrokken had, en ze bij de creatie van het *jus notarii* aan de graaf diende af te staan. Van de haverrechten te IJzendijke inde de graaf tot het midden van de 13de eeuw slechts een beperkt deel, via de ontvangsten van de *magna brevia*. Het niet-geïnde deel kan tot het ontstaan van het *jus notarii* eveneens door de proost geïnd zijn uit hoofde van zijn functie in het beheer van het oud domein.

Hiermee zijn we meteen bij de tweede mogelijke verklaring voor het ontstaan van het *jus notarii* beland. De rechten die de proost had op drie domeinen van de *magna brevia* van Brugge, zijnde o.m. de *superarata*, *relevia* en boetes op het domein te Slijpe, het domein *Vranckx ambacht* en het domein *Standaerts ambacht*, kwamen hem, sinds de tweede helft van de 12de eeuw, waarschijnlijk toe als ambtsvergoeding voor het beheer van het oud domein. Ook andere inkomsten van het *jus notarii* kunnen beschouwd worden als betalingen aan “ambtenaren” actief in het (beheer van het) oud domein. Zo zijn er de betalingen aan diverse *notarii* in de verschillende posten van de “Grote Brief”. Daarnaast is het opvallend dat een heel deel van de inkomsten dat rond 1240 belandde in het *jus notarii*, voordien als inkomst noch als uitgave in de boekhouding van de “Grote Brief” was terug te vinden en blijkbaar al van in de 12de eeuw werd uitbetaald aan derden die verder onbekend blijven. Dit geldt minstens voor de inkomsten die de proost had op de *magna brevia*, maar ook bijvoorbeeld voor het haver van IJzendijke, waarvan het gros van de inkomsten voor 1255 niet in de “Grote Brief” werden geboekt. Zoals we al stelden, is het mogelijk dat de proost dit restant voor 1255 inde, maar

108 DECLERCQ G., Kamer van de hoofdredeninge, 1997, p. 174.

het is evenzeer mogelijk dat het geïnd werd door de domeinontvanger of *precone* van IJzendijke, bij wijze van ambtsvergoeding. In deze optiek zou het *jus notarii* ook, op zijn minst gedeeltelijk, verklaard kunnen worden als een ingrijpende *clearing operation* van het oud domein, waarbij allerlei overbodig geworden oude uitgaven opnieuw voor de graaf geïnd werden. De noodzaak voor een dergelijke operatie, zou opnieuw begrepen kunnen worden vanuit de hervormingen van de grafelijke rekendienst in de eerste helft van de 13de eeuw, waarbij de vroegere generatie van ambtenaren – lokale *notarii* en *precones*, centrale *notarii* en de proost-kanselier – vervangen of opzijgeschoven werden en hun vroegere ambtsvergoedingen vervielen. Ook inkomsten die in een later stadium nog aan het *jus notarii* toegevoegd werden, passen trouwens in deze hypothese van een recuperatie van overbodig geworden uitgaven.

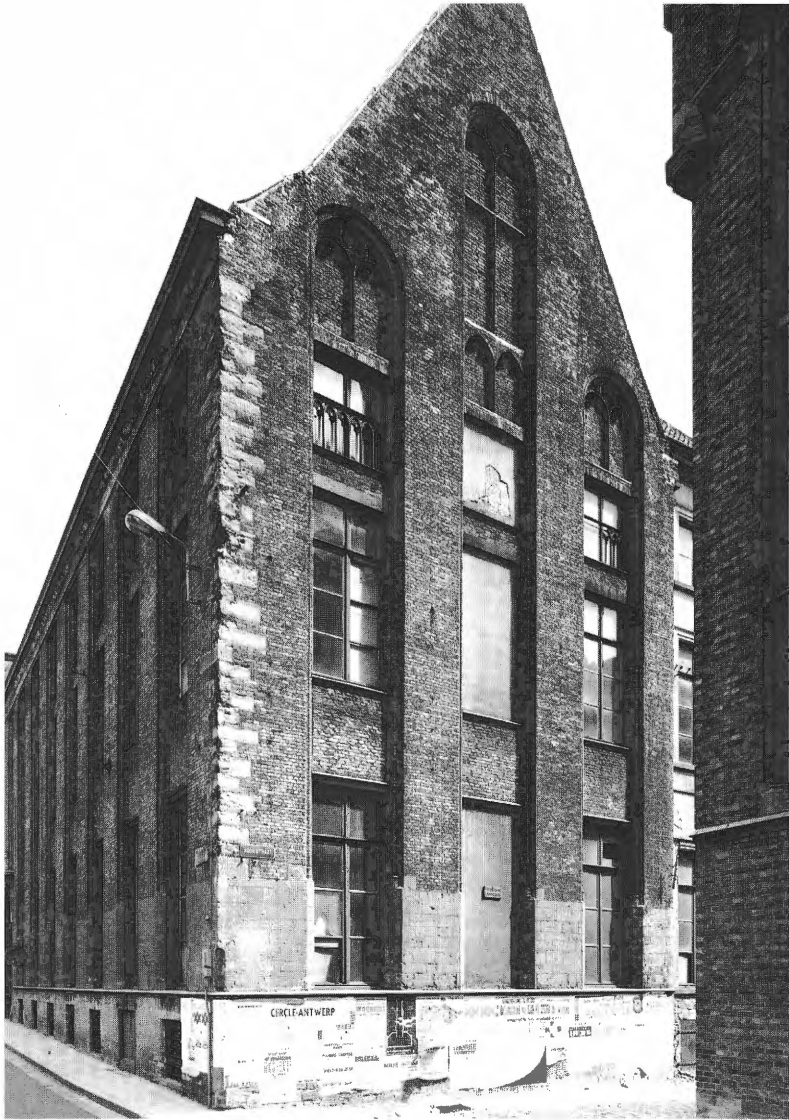
Beide pistes hoeven elkaar echter niet uit te sluiten. Het is heel goed mogelijk dat het *jus notarii* in oorsprong bedoeld was als een – door de graaf opgedrongen – regulering van de financiële positie van de proost-kanselier, maar dat men van de gelegenheid gebruik heeft gemaakt om ook andere als overbodig beschouwde ambtsvergoedingen opnieuw aan de graaf te laten toekomen. Medio 13de eeuw waren de hiertoe vereiste condities aanwezig: een verzwakte positie van de proost-kanselier, dringende geldnood van de graaf en een bredere hervorming van de financiële administratie. Wijzigingen aanbrengen in de inkomsten van de bestaande officia werd echter niet meer mogelijk of opportuun geacht, en dus werd een nieuw officium gecreëerd om deze gerecupereerde inkomsten in onder te brengen. Deze regeling, waarvan de rechtsgronden steeds precair bleven, kon pas bevredigend werken, indien een goede relatie tussen de proost van Sint-Donaas en de Vlaamse graaf gewaarborgd was. Zij steunde daarbij impliciet op de grafelijke invloed op de proostkeuze – een invloed die twintig jaar vóór de creatie van het *jus notarii* door een pauselijke bulle gegarandeerd was.

Yolande van Vlaanderen, gravin van Bar en vrouwe van Cassel, en het huis de « Casselberg » in Brugge (1373)

Inleiding

In het « Brugsch Handelsblad » van 19 december 1997 verscheen het bericht dat de beschermde, maar al jarenlang leegstaande en vervallen historische gebouwen « De Zeven Torens » en de « Casselberg », destijds betrokken door Belgacom in de Hoogstraat van Brugge, samen met enkele aanpalende panden door de n.v. Necal uit Menen werden aangekocht met het oog ze te restaureren en om te vormen tot een appartementencomplex. Van dit groots opgevatte project kwam echter niets terecht. Begin 2000 verkreeg de pvba *Groenerei Projects* een bouwvergunning voor de restauratie en de sanering van deze historische gebouwen. Het gaat hier om twee van de oudst gekende huizen van Brugge. Het rijke Brugse poortersgeslacht der Bonins, heren van Meulebeke, zou volgens de traditie omstreeks 1320 het huis « De Zeven Torens » (Hoogstraat 8) hebben laten bouwen. De huisnaam werd pas later aan deze prestigieuze woning gegeven. Recent bouwhistorisch onderzoek heeft echter uitgewezen dat dit pand reeds vanaf de 13de^{de} eeuw fasengewijs is tot stand gekomen¹. Het aanpalende huis de « Casselberg » (Hoogstraat 6) bestond reeds in de 14de eeuw onder deze naam. Het werd echter in

1 A. Sanderus, *Verheerlykt Vlaendre*, 1735, I (anastatische herdruk: Handzame, 1968), p.167 ; *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*, 18 na: *Stad Brugge, Oudste kern*, Turnhout, 2000, p.110-111.

Het middeleeuwse huis "Casselberg" in Brugge, zijgevel (Foto H. Vanhaelewyn, Brugge).

de tweede helft van de 18de eeuw verbouwd. Aan de bakstenen gevel voegde men in 1843 een neogothische inrijpoort en twee balkons toe, terwijl ook de raamindeling werd gewijzigd².

In de 14de eeuw was de « Casselberg » lange tijd eigendom van Yolande van Vlaanderen, gravin van Bar en vrouwe van Cassel. In 1373 echter moest de gravin die met zware schulden te kampen had, het huis verkopen. De verkoop van een huis is op zich niets bijzonders, ware het niet dat deze verkoop het eindpunt betekende van een reeks dramatische gebeurtenissen waarbij niet alleen Yolande zelf, maar ook de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, en zijn familie betrokken waren.

Yolande van Vlaanderen

Yolande van Vlaanderen, geboren in 1326, was de dochter van Robrecht van Vlaanderen, beter gekend onder de naam Robrecht van Cassel (tweede zoon van graaf Robrecht van Bethune), en van Jeanne van Bretagne. Robrecht van Cassel (of Kassel) speelde een belangrijke, maar zeer omstreden rol in de politiek van het graafschap Vlaanderen, zowel tijdens de laatste regeringsjaren van Robrecht van Bethune (1318-1322) als tijdens de grote Vlaamse opstand van 1323-1328³. Toen Robrecht van Cassel in 1331 overleed, liet hij twee kinderen na onder de voogdij van hun moeder: Jan, de oudste, en Yolande. Jan stierf reeds in 1333 waardoor Yolande de erfgename werd van het belangrijke *apanagium* in het westen van Vlaanderen, met Cassel als centrum, dat haar vader in 1320 verworven had⁴. Als

2 L. Devliegher, *De huizen te Brugge* (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, dl 2-3), Tielt - Amsterdam, 1975, p.125-126 ; *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen: 18 na: Stad Brugge, Oudste kern*, p.110-112.

3 Voor Robrecht van Cassel, zie: J. Carlier, *Robert de Cassel (1265-1331)*, in: *Annales du Comité flamand de France*, dl 10 (1870), p.17-248 ; M. Vandermaesen, *Robrecht, heer van Cassel*, in: Nationaal Biografisch Woordenboek, dl 6 (1972), kol. 79-89. Voor de perioden 1321-1322 en 1323-1328 in het bijzonder: J. Sabbe, *De opstand van Brugge tegen graaf Robrecht van Bethune en zijn zoon Robrecht van Kassel in 1321-1322*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 107 (1970), p. 217-249 ; Id., *Vlaanderen in Opstand 1323-1328* (Vlaamse Historische Studies uitgegeven door het Genootschap voor Geschiedenis, nr. 7), Brugge, 1992.

4 Bij de vrede van Parijs in 1320 tussen Vlaanderen en Frankrijk werd Lodewijk II van Nevers als toekomstige graaf van Vlaanderen erkend. Robrecht, tweede zoon

kind was ze voorbestemd om de echtgenote te worden van de toekomstige graaf van Vlaanderen Lodewijk van Male. In december 1334 werd er een huwelijkscontract opgemaakt terwijl paus Benedictus XII reeds vanaf maart 1335 voor de nodige dispensaties zorgde⁵. Van een huwelijk kwam er echter niets terecht. Lodewijk van Male trouwde met Margareta van Brabant. Yolande van haar kant trad in 1340 in het huwelijk met een familielid: Hendrik IV, graaf van Bar, die reeds in 1344 overleed en twee zonen naliet: Edward en Robrecht. Yolande van Vlaanderen, sinds haar huwelijk in 1340 vrouwe van Cassel en gravin van Bar, oefende vanaf 1344 het regentschap uit over de gebieden van haar overleden echtgenoot tijdens de minderjarigheid van haar oudste zoon Edward. Toen deze laatste in 1352 vroegtijdig overleed, werd zijn broer Robrecht de erfgenaam van het graafschap Bar. Hij was toen 10 jaar. Het bestuur over het graafschap werd door de Franse koning Jan II de Goede (1350-1364) voorlopig toevertrouwd aan de baljuw van Sens, hierin geholpen door Hendrik van Bar, heer van Pierrefort. In 1355 verhef de koning Bar tot hertogdom. Ondertussen was Yolande in 1353 hertrouwd met Filips van Navarra, graaf van Longueville, met wie ze echter geen kinderen had⁶.

Naarmate Yolande van Vlaanderen ouder werd, ontpopte zij zich tot een uiterst dynamische en ambitieuze persoonlijkheid met een koppige wilskracht. Anderzijds zien wij bij haar ook meer en meer de weinig sympathieke karaktertrekken opduiken die zij blijkbaar van haar vader geërfd had: arrogantie, willekeur, maar vooral een grenzeloze zucht naar macht waarbij ze niets of niemand ontzag en zelfs voor moord niet terugdeinsde. Dit bracht haar voortdurend in conflict met andere leden van de adel, met de kerkelijke overheid, met

van graaf Robrecht van Bethune, kreeg een *apanagium* toegewezen ter waarde van 10.000 pond parisis, hoofdzakelijk bezet op gebieden in het westen van Vlaanderen met Cassel als centrum, vandaar zijn naam Robrecht van Cassel (of Kassel). Robrecht en zijn erfgenamen zouden deze gebieden voortaan in leen houden van de graaf van Vlaanderen.

5 J. Carlier, Robert de Cassel (1265-1331), p.216.

6 R. Delachenal, *Histoire de Charles V*, dl 3, Parijs, 1916, p.115-116, noot 4 ; T. De Morembert, *Bar (Robert Ier duc de) 1352-1411*, in: *Dictionnaire de Biographie Française*, dl 5, Parijs, 1951, kol.142. Bar: graafschap, nadien hertogdom (1355) in Lotharingen (Frankrijk) aan de bovenloop van de Maas. Hoofdstad was Bar-le-Duc (huidige hoofdstad van het departement Meuse).

haar eigen zoon Robrecht van Bar, en uiteindelijk zelfs met de koning van Frankrijk, Karel V (1364-1380), wat haar tenslotte fataal zou worden⁷.

Toen Robrecht van Bar in 1356 zelf begon te regeren, verscheen Yolande opnieuw aan het hof van haar toen 14-jarige zoon op wiens beleid ze een overwegende maar nefaste invloed uitoefende. Door haar toedoen raakte Robrecht in een regelrechte oorlog verwickeld met de bisschop en de stad Verdun. Tijdens dit conflict stak Yolande het dorp Auzéville in brand en deed twee kanunniken van de kerk van Verdun vermoorden die als onderhandelaars naar haar gezonden waren. Om de kosten van de oorlog te financieren aarzelde ze zelfs niet om valse munten te laten slaan met de beeldenaar van de koning van Frankrijk. Voor deze misdaden en de valsmunterij liep ze een driedovoudige excommunicatie op die slechts enkele jaren later opgeheven werd. Pas na zijn huwelijk met Maria van Frankrijk, dochter van koning Jan II de Goede in 1364, nam Robrecht van Bar zelf het bestuur van zijn hertogdom in handen en verwijderde hij zijn moeder, die intussen voor de tweede maal weduwe was geworden, definitief van het hof. Toch zou Yolande naderhand weer op het toneel verschijnen. Een privé-oorlog tussen Robrecht van Bar en zijn kozijn Pieter van Bar liep voor Robrecht slecht af. Hij viel in een hinderlaag, werd door Pieter gevangen genomen en naar Metz overgebracht. Robrecht kwam slechts vrij in augustus 1370 mits het betalen van een groot losgeld. Om opnieuw invloed op haar zoon te verkrijgen toonde Yolande zich bereid 11.000 florijnen tot dit losgeld bij te dragen. Eenmaal vrij behield Robrecht evenwel zijn onafhankelijkheid tegenover zijn moeder. Deze laatste voelde zich vernederd en zon op wraak⁸.

Begin 1371 kwam het tot een ernstige botsing tussen Yolande en haar zoon Robrecht van Bar. Deze laatste werd door zijn moeder

7 Voor Yolande van Vlaanderen, zie: P.J.E. De Smyttère, *Essai historique sur Yolande de Flandre comtesse de Bar et de Longueville, baronne de Montmirail et D'Alluye. Dame de Cassel*, Lille, 1877. Verouderde biografie, maar belangrijk omwille van de vele bijlagen (pièces justificatives): E. Lavis, *Etude sur le pouvoir royal au temps de Charles V*, in: *Revue historique*, 26 (1884), p.233-280 ; P. Thomas, *Textes historiques sur Lille et le Nord de la France avant 1789*, dl 1, Lille, 1931, p.65-67 ; L.D. Bezegher, *La trop « dynamique » Yolande de Flandre comtesse de Bar. Cassel (1326-1395)*, in: *Plein Nord. La Gazette*, jg. 25, januari 1980, p.23-26.

8 P.J.E. De Smyttère, *op. cit.*, p.33-52 ; T. De Morembert, *art. cit.*, kol.142-143.

gearresteerd en in de gevangenis geworpen. Om opnieuw vrij te komen moest Robrecht beroep doen op de tussenkomst van zijn schoonbroer, de nieuwe koning van Frankrijk Karel V. Op 19 januari 1371 gaf deze aan de baljuw van Vitry of zijn plaatsvervanger het bevel om Yolande te verzoeken haar zoon vrij te laten. Deed ze dat niet, dan zou ze zich persoonlijk voor de koning moeten verantwoorden⁹. Met tegenzin gaf de gravin toe, maar koelde haar woede op haar kozijn, Hendrik van Bar, heer van Pierrefort, die ze beschuldigde te veel invloed op haar zoon te hebben. Zij dreef de stoutmoedigheid zover dat ze Hendrik liet aanhouden nabij het kasteel van Vincennes waar de koning toen verbleef. Dadelijk eiste Karel V nu de vrijlating van Hendrik van Bar die door Yolande van gevangenis naar gevangenis werd gesleept. Toen de gravin daar niet op inging en zich daarbij nog schuldig maakte aan moord op een sergeant van de koning en diens wapenknecht, was de maat vol¹⁰. Op 25 april 1371 liet Karel V Yolande van Vlaanderen in een kasteel van haar zoon in Bar aanhouden¹¹. Samen met haar werden ook enkele personen uit haar gevolg in hechtenis genomen, zoals de ridders Jan van Winnezele en Wouter de Bousies, meester Thiebaut de Bourmont, klerk en raadsheer van de gravin, Wouter van Hondschote, edelknaap, en Laurequin le Ber, haar *huissier*. Al deze personen en Yolande werden opgesloten in de vesting Arentières. Na een zekere tijd werd de gravin overgebracht naar het kasteel van de koning in Bar-sur-Aube (ten oosten van Troyes) en vervolgens naar Sens. Uiteindelijk kwam ze in de toren van de Temple in Parijs terecht¹².

In het najaar van 1372 slaagde Yolande er evenwel in met de hulp van haar kapelaan en leden van haar huispersoneel de gevangenis van Parijs heimelijk te ontvluchten. Op weg naar Vlaanderen werd ze echter bij Saint-Omer in Artesië aangehouden door de heer van Longueval, kamerheer van de Franse koning, die haar met geweld

9 L. Delisle, *Mandements et actes divers de Charles V (1364-1380)*, Parijs, 1874, nr 749, p.386.

10 L. Delisle, *op. cit.*, nr 989, p.512 en 514.

11 P.J.E. De Smyttere, *op.cit.*, pièces justificatives (voortaan p.j.) XXX, p.173. De aanhouding gebeurde « le jour Saint Marc 1371 » = 25 april 1371 ; L. Delisle, *op. cit.*, nr 1080, p.560 « ...eust pieça esté prinse en un des chasteaulx de nostre très chier frère le duc de Bar, son filz, et admenée en nos prisons... ».

12 L. Delisle, *op. cit.*, nr 989, p.512-513. Voor haar gevangenschap in Sens: nr 823, p.421.

eerst naar zijn kasteel voerde en haar vervolgens naar de Temple in Parijs liet terugbrengen¹³. Het eigenmachtig optreden van de heer van Longueval in Artesië, een graafschap dat aan Margareta van Frankrijk, moeder van Lodewijk van Male, toebehoorde en onder haar jurisdictie viel, was blijkbaar bij de familie van de graaf van Vlaanderen in het verkeerde keelgat geschoten. Lodewijk van Vlaanderen bijgenaamd de Haze, bastaardzoon van Lodewijk van Male, meende deze smaad te moeten wreken. Het begon met bedreigingen aan het adres van de heer van Longueval. Daar bleef het niet bij. Samen met enkele vrienden en lieden van het grafelijk hof organiseerde hij een strafexpeditie waarbij het dorp Longueval (ten zuiden van Bapaume) en een tweetal naburige plaatsen die aan de heer van Longueval toebehoorden, het moesten ontgelden. De aanvallers staken de plaatsen in brand, plunderden de bezittingen van de heer van Longueval, mishandelden de bewoners en beroofden ze van hun goederen¹⁴.

Na haar mislukte ontsnapping met de hierboven geschetste tragische gevolgen was Yolande van Vlaanderen eindelijk bereid om zich volledig aan de wil van de koning te onderwerpen om opnieuw vrij te komen. Haar eventuele vrijlating was echter afhankelijk van een reeks voorwaarden die door Karel V geformuleerd werden, in de eerste plaats de bevrijding uit de gevangenis van Hendrik van Bar, heer van Pierrefort¹⁵. Op 14 oktober 1372 gaf Yolande op dit punt haar toestemming¹⁶. In een oorkonde gegeven te Gent op 3 november van hetzelfde jaar bevestigde Thiebaut de Bourmont, klerk en raadsman van Yolande, dat Lodewijk van Male hem Hendrik van Bar had overgedragen die hij op vraag van de gravin tot dan gevangen had gehouden¹⁷.

13 L. Delisle, *op. cit.*, nr 989, p.513 ; P.J.E., De Smyttère, *op.cit.*, p.j. XXXI, p.175. Een passus uit de « Chronique de Jean, abbé de Laon » aangehaald bij J. Kervyn de Lettenhove in zijn uitgave van de « Chroniques » van Jehan Froissart, dl 9, Brussel 1869, Notes, p.539, vermeldt daarbij dat geruchten de ronde deden dat Yolande gevlucht was om te gaan trouwen met de koning van Engeland (« ... laquelle se parti sans congiet et y disoit-on que elle s'en alloit pour espouser le roy d'Angleterre »).

14 Rijsel, Archives départementales du Nord (A.D.N.), B 478, nrs 10.588 en 10.588 bis.

15 P.J.E., De Smyttère, *op cit.*, p.j. XXXII, p.179-180.

16 Rijsel, A.D.N., B 1303, nr 10.554.

17 Rijsel, A.D.N., B 1303, nr. 10.558. « ...Monsieur le comte de Flandrez ... qui le dit messire Henry de Bar avoit en ses mains et en sa puissance quil lui pleuist a le moy rendre et delivrer ».

Dit zou er m.a.w. kunnen op wijzen dat de graaf van Vlaanderen in het geschil met Hendrik van Bar vroeger de zijde van zijn nicht had gekozen. Lodewijk van Male wilde nu ook de vriendschappelijke relaties met de Franse koning herstellen die door het optreden van zijn bastaardzoon tegen de heer van Longueval vertroebeld waren. Een delegatie van Lodewijk bestaande uit de graaf van Ligny, de deken van Luik en een niet bij name genoemde ridder werd op 12 december 1372 door Karel V ontvangen. De afvaardiging bood bij monde van de deken van Luik de verontschuldigen van de graaf aan voor de gepleegde feiten, maar zegde dat het geenszins diens bedoeling was geweest om de koning te beledigen. De nadruk werd gelegd op het feit dat de heer van Longueval door zijn eigenmachtig optreden het gezag en de rechten van Margareta van Frankrijk, gravin van Artesië en moeder van Lodewijk van Male, miskend had, dat de strafexpeditie van Lodewijk de Haze dan ook bedoeld was om deze vernedering te wreken en dat de graaf daarom niets gedaan had om dit te beletten. Tenslotte vroegen de afgevaardigden aan de koning vergiffenis voor de Haze en zijn medehelpers¹⁸.

Nu het geschil tussen Vlaanderen en Frankrijk opgelost was, wilde Yolande de bemiddeling inroepen van Lodewijk van Male om haar vrijlating te bespoedigen. Met het oog hierop ging haar raadsheer Thiebaut de Bourmont naar Gent waar hij op 1 maart 1373 een onderhoud had met de graaf en hem de voorwaarden van de koning voor de vrijlating van de gravin meedeelde. Lodewijk van Male die eerst het advies van zijn Raad wilde inwinnen, stemde er in toe met Karel V te onderhandelen¹⁹. Voortaan zou hij zich actief inzetten om tot een oplossing van dit probleem te komen. Reeds na de mislukte

18 P.J.E. De Smyttere, *op. cit.*, p.j. XXXI, p.174-177. De deken van Luik was raadsheer van Lodewijk van Male (Brugge, S.A., Oud Archief 114: Register van de Wetsvernieuwingen 1362-1374, fol.81 en 89). De graaf van Ligny is hier Walerand II van Luxemburg, graaf van Ligny en St-Pol en tevens kastelein van Rijsel. Hij was de oudste zoon van Guy van Luxemburg en Mahaut de Chatillon, gravin van St.-Pol (Th. Leuridan, *Les châtelains de Lille*, Lille, 1873, p.158-159). Walerand II was geen onbekende in het Brugse. Van zijn vader erfde hij immers ook het leengoed Beauprez gelegen buiten de Brugse stadswallen, tussen de Gentpoort en de Kruispoort (Th.de Limburg-Stirum, *Cartulaire de Louis de Male, comte de Flandre*, dl 2, Brugge, 1901, p.364-365 ; A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*, dl 4, Brugge, 1982, nr. 119).

19 P. Thomas, *Textes historiques sur Lille et le Nord de la France avant 1789*, dl 1, Lille, 1931, p.65-66.

ontsnapping van Yolande uit de Temple had de graaf beslag laten leggen op haar goederen in Vlaanderen toen hij zag dat de koning hetzelfde deed in Frankrijk. Zo had hij in november 1372 bevel gegeven om het kasteel en de vestingen van Cassel her op te bouwen die tussen 1340 en 1350 erg geleden hadden²⁰. Om de toestand verder onder controle te houden, benoemde hij op 6 mei 1373 zijn raadsheer ridder Geraard van Rassegem tot *rewaerd ende beledere vanden lande dat onse nichte vorseid heeft bin onser lande van Vlaendren*²¹. Van zijn kant gaf Karel V opdracht aan de ridders Guillaume de Recours en Aleaume Boistel, raadsheren en rekwestmeesters van het koninklijk hof, om een onderzoek ter plaatse in te stellen naar de schade die de heer van Longueval en de inwoners van de bovengenoemde plaatsen door de wraakactie van Lodewijk de Haze hadden geleden. De kosten van dit onderzoek moesten evenwel door Yolande van Vlaanderen en niet door de Haze gedragen worden. Op 14 augustus 1373 verklaarden beide koninklijke raadsheren dat ze van Eloy Suren, ontvanger van Yolande in Vlaanderen, de som van 180 goudfrank hadden gekregen als vergoeding voor hun werkzaamheden en voor hun verplaatsingskosten tussen Parijs en Longueval²².

Het duurde echter nog tot in het najaar alvorens een doorbraak in heel deze delicate aangelegenheid kon genoteerd worden. Lodewijk de Haze en zijn medeplichtigen die de actie tegen de heer van Longueval hadden op touw gezet, onderwierpen zich in oktober aan de Franse koning. Op voorspraak van Margareta van Frankrijk, moeder van Lodewijk van Male, en rekening houdend met *la joeneice du dit Haze* schonk Karel V hem en zijn aanhangers vergiffenis voor de gepleegde feiten en werden ze buiten vervolging gesteld²³). Op 26 oktober 1373 kwam dan voor Yolande van Vlaanderen een einde aan haar lijdensweg. De koning van Frankrijk schonk haar vergiffenis voor de vele misdaden die ze bedreven had. Diezelfde dag werd ze uit de gevangenis van Parijs ontslagen²⁴. Aan haar vrijlating waren echter een

20 P.J.E. De Smyttère, op. cit., p.57.

21 Rijsel, A.D.N., B 7790, oorkonde (z.n.) van 6 mei 1373.

22 Rijsel, A.D.N., B 7790, nr 10.585.

23 Rijsel, A.D.N., B 478, nrs 10.588 en 10.588bis.

24 L. Delisle, *op. cit.*, nr 989, p.513-514 ; ook nr 1467, p.741, waarin uitdrukkelijk wordt gezegd dat ze op 26 oktober werd vrijgelaten. « ... après ce que elle fu mise hors de la tour du Temple qui fut le XXVIe jour du mois d'octobre l'an mil CCCXXIII ».

Het middeleeuwse huis "Casselberg" in Brugge, langsgevel (Foto H. Vanhaelewyn, Brugge).

aantal zware voorwaarden verbonden. Yolande moest beloven haar bezittingen in Vlaanderen niet te zullen verkopen of vervreemden zodat deze na haar dood alleen haar zoon en zijn erfgenamen zouden ten goede komen. Haar gronden in Frankrijk werden, mits een lijfrente, aan haar zoon toegewezen. Ook mocht ze geen vervolging inspannen tegen diegenen die haar gevangen hadden genomen en tegen al wie daarbij betrokken was²⁵. Een bijkomende speciale voorwaarde hield verband met de zaak Longueval. Zo moest ze onder eed beloven de schade die Lodewijk de Haze aan de heer en de inwoners van Longueval en de andere localiteiten had aangericht uiterlijk tegen Kerstdag e.k. te betalen. Gebeurde dit niet, dan zouden zij en haar gevolg naar de gevangenis van Parijs moeten terugkeren²⁶.

Financiële problemen en de “Casselberg”

De vrijlating van Yolande van Vlaanderen betekende voor haar nu het begin van zware financiële problemen. Op haar verzoek was Lodewijk van Male op 14 november bereid om haar goederen, waarop hij vroeger beslag had laten leggen, opnieuw vrij te geven²⁷. Enkele dagen nadien (24 november) volgde de verzoening van de gravin met haar zoon Robrecht van Bar²⁸. Ook haar onderdanen lieten haar niet in de steek. De stad en de kasselrij Cassel schonken haar een som van 18.000 pond Vlaams die ze in twee keer zou ontvangen. De eerste helft, 9000 pond, werd reeds op 30 november uitbetaald²⁹. Dit was echter niet genoeg om de enorme schuldenlast van de gravin te delgen. Deze besloot daarom haar huis de « Casselberg », gelegen in de Hoogstraat van Brugge, te verkopen. Hoe en wanneer Yolande van Vlaanderen in het bezit is gekomen van dit huis is ons niet bekend.

25 P.J.E. De Smyttère, op. cit., p.j. XXXII, p.179-183.

26 Brussel, Algemeen Rijksarchief (A.R.A.), Oorkonden van Vlaanderen, serie 1, nr 542. Zie bijlage.

27 Rijsel, A.D.N., B 478, nr 10.589.

28 P.J.E. De Smyttère, op. cit., p.j. XXXIX, p.191-192.

29 Rijsel, A.D.N., B 7794, nr 10.602. Als dank voor deze hulp gaf Yolande aan de stad Cassel de toelating om er gedurende één jaar, met ingang van Kerstdag 1373, accijnzen te heffen « moiennant une reconnaissance de cent livres » te betalen aan haar of haar ontvanger. Ook andere steden van haar apanagium zoals Waasten en Broekburg kregen zulke toelating (Rijsel, A.D.N., B.1574, fol. 19-19v°).

Vast staat evenwel dat haar aanwezigheid daar reeds gesignaleerd wordt in het begin van november 1339. Dit blijkt uit de rekening van Servaes Smets, haar ontvanger in de Vier Ambachten, waarin o.m. sprake is van een kort verblijf van Smets aan het hof van Yolande te Brugge rond deze tijd. Ook in februari 1340 vinden wij de gravin nog in haar woning te Brugge³⁰. Rekening houdend met de naam van het huis, is het praktisch zeker dat het van in het begin eigendom is geweest van Yolande of van haar ouders. Het is zelfs niet uitgesloten dat haar vader, Robrecht van Cassel, het pand heeft laten bouwen. De naam « Casselberg » werd blijkbaar aan het huis gegevens naar analogie met de Casselberg (Kasselberg), een heuvel in het huidige Noord-Frankrijk. Zoals reeds gezegd, vormde de stad Cassel, gelegen op de Casselberg, het centrum van het *apanagium* dat Robrecht in 1320 verworven had en dat later op Yolande overging. Het is overigens een feit dat vele edelen of rijke poorters aan een huis dat ze in de stad bezaten dezelfde naam gaven als die van hun leen, heerlijkheid of buitengoed³¹. Yolande die meestal in Bar of in haar gebieden in het westen van Vlaanderen verbleef, kwam slechts nu en dan naar Brugge. Dit deed ze o.m. om leningen aan te gaan bij de Lombarden Cahorsijnen aan de Lange Rei. De gravin was immers zeer gesteld op juwelen en luxe en liet ook dure verfraaiingswerken aan haar kasteel van Nieppe (la Motte-au-Bois) bij Hazebrouck uitvoeren. Dit alles zorgde voor zware uitgaven die ver boven haar mogelijkheden lagen. Geld lenen op onderpand (goud- of zilverwerk) bleek dan de enige oplossing te zijn. Deze zakelijke reizen van de gravin naar Brugge zullen ongetwijfeld ook nu en dan voor een verblijf in de « Casselberg » gezorgd hebben³².

30 N. De Pauw, *Cartulaire historique et généalogique des Artevelde*, Brussel, 1920, p.684-685: Rekening van Servaes Smets van Mire Vrouwen van Baer in de IIII Ambachten (oktober 1339 – 24 februari 1340): « Item voer Servaes te Brugge, saterdaghes naer Allerheleghen dach, doene Mijn Vrouwe onboet, ende was ute III daghe, ende van sinen paerde te Brugge want hi te Brugge te Hove at, 13 s. » (begin nov. 1339); « Item up sente Pieters dach ad Cathedram van IIII laste ende IIII torven, ghesonden Mire Vrouwen te Brugge, daerof dat elc last coste IIII s.gr., valent X lib.VIII s. » (22 febr. 1340 n.s.)

31 Zie bvb. noot 49.

32 J. Finot, *Inventaire sommaire des archives départementales antérieurs à 1790: Nord, série B*, dl 7, Lille 1892, p.LII en 66. Soms wordt haar aanwezigheid er ook uitdrukkelijk vermeld zoals in 1339-1340 (noot 30) en rond 15 maart 1350 (Rijsel, A.D.N., B 3247, nr 112.178).

Om de torenhoge schulden van Yolande na haar vrijlating in 1373 af te lossen, waren zowel leningen als financiële hulp van haar onderdanen echter onvoldoende. Zoals hierboven gezegd, besliste ze dan maar haar prestigieuze woning de « Casselberg » te verkopen. Met de opbrengst ervan hoopte ze de inwoners van Longueval en de naburige localiteiten schadeloos te stellen voor de verwoestingen die Lodewijk de Haze en zijn medehelpers daar hadden aangericht. Vrij vlug vond Yolande een koper voor het pand in de Hoogstraat in de persoon van Casin de Waghenare, toen algemeen ontvanger van graaf Lodewijk van Male voor het westelijk deel van Vlaanderen³³. Deze Casin de Waghenare was voor Yolande geen onbekende. De familie de Waghenare was een oude Ieperse patriciërsfamilie die betrokken was bij de actieve wolhandel op Engeland³⁴. Leden van dit geslacht vinden we ook terug in het naburige Mesen. Zo was Casin de zoon van Nicolaas de Waghenare, poorter van Mesen en schepen aldaar in 1355³⁵. Casin de Waghenare was een *clericus* die in dienst trad van Yolande van Vlaanderen als baljuw van Waasten dat eveneens tot het *apanagium* van de gravin behoorde. Dit blijkt uit een oorkonde van 17 juli 1362 waarbij Yolande de heerlijkheid van Croix-à-Vent terugkocht en waaraan o.m. het zegel hangt van Casin getiteld: *Sigillum Nicasii Waghenare, clericus*³⁶. Enkele jaren later werd Casin de Waghenare ambtenaar van de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, eerst als baljuw van Kortrijk (1367-1371) en nadien van Aalst (1371). In 1372 bracht hij het zoals gezegd tot ontvanger van Vlaanderen voor het westelijk deel van het graafschap en bleef deze functie uitoefenen tot eind 1374³⁷. Ook andere

33 Zie bijlage. Tussen 1372 en 1374 waren er twee grafelijke ontvangers, één voor het westelijk en één voor het oostelijk deel van Vlaanderen. Aan dit tweeledig stelsel kwam in december 1374 een einde.

34 O. Mus, *Het aandeel van de Ieperlingen in de Engelse wolexport 1280-1330*, in: Prisma van de geschiedenis van Ieper, Ieper, 1974, p.243 en 332.

35 L.A. Diegerick, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de l'ancienne abbaye de Messines*, Brugge, 1876, p.114-115 en 119.

36 G. Demay, *Inventaire des sceaux de la Flandre*, dl 2, Parijs, 1873, p.34. In andere documenten wordt Casin de Waghenare naast baljuw ook ontvanger van de gravin genoemd (Rijsel, A.D.N., B 1366, 1 en 24 oktober 1358 ; B 3254, 13 juni 1362). Voor Yolande als vrouwe van Waasten, zie: P. De Simpel, *Les seigneurs et dames de Warneton*, Ieper, 1954, p.75-79.

37 H. Nowé, *Les baillis comaux de Flandre* (Académie royale de Belgique, Classe des Lettres, Mémoires in -8°, dl 25), Brussel, 1929, p.93, 95, 121, 200, 393, 396 ; J. Buntinx, *De audiëntie van de graven van Vlaanderen. Studie van het centraal grafelijk gerecht (c.1330 - c.1409)*, (Verhandelingen van de Kon. Vl. Acad., Klasse Letteren, jg. XI, nr 10), Brussel, 1949, p.8.

leden van deze familie zoals Lamsin en Lambrecht de Waghenare vinden we terug in grafelijke dienst³⁸.

De verkoop van het huis de « Casselberg » in de Hoogstraat van Brugge gebeurde op 6 december 1373. Het origineel van de verkoopakte is echter niet meer voorhanden. Wel beschikken wij over een notariële kopie van 16 juni 1384 die zich in het Algemeen Rijksarchief van Brussel bevindt, alsook over een tweetal andere afschriften. Casin de Waghenare kocht het huis samen met een verbeurd verklaard tiendleen in de parochie Wulveringem voor de som van 1.000 gouden florijnen die hij op verzoek van Yolande aan de inwoners van Longueval en de andere geteisterde localiteiten overmaakte. Casin en zijn erfgenamen zouden het tiendleen in Wulveringem dat afhing van het kasteel van Waasten in leen houden van de gravin en haar opvolgers tegen dezelfde prestaties als deze die er vroeger aan verbonden waren. Tevens beloofde Yolande aan Casin de Waghenare de lasten die op de « Casselberg » en het tiendleen van Wulveringem wogen, te zullen opheffen. Baudet le Mol, kamerdienaar van de gravin, bezat namelijk een lijfrente van 60 pond parisis per jaar op de « Casselberg ». Voor het tiendleen zouden alleen nog een tweetal kleine lasten overblijven³⁹. Lang heeft Casin de Waghenare van zijn prestigieuze woning in de Hoogstraat niet kunnen genieten. Hij overleed reeds op 6 juni 1375 en werd in de naburige Sint-Donaaskerk begraven⁴⁰. Wie er nadien de nieuwe eigenaar is geworden, is ons niet

38 Lamsin de Waghenare was grafelijk secretaris en raadsheer. Hij overleed op 3 juni 1361 en werd in de Brugse Sint-Donaaskerk begraven (V. Vermeersch, *Grafmonumenten te Brugge vóór 1578*, dl 2: catalogus nrs 1-355, Brugge, 1976, p.64). Lambrecht de Waghenare komt tussen 1364 en 1376 voor als ontvanger van Ursel, Wessegem en het Knesselaarse (R. Moelaert, *Uit de domeinrekeningen van Ursel, Wessegem en het Knesselaarse*, in: Appeltjes van 't Mceetjesland, 29 (1978), p.38 en 54). In 1371 was hij eveneens ontvanger van de grote brieven (Brugge, Bischoppelijk Archief, St-Donaas, A48: Acta Capituli 1369-1395, fol.20). Ook Lambrecht was een clericus. Hij en Jan Brune treffen we aan als grafelijke secretarissen die tot de waardigheid van raadsheer opgeklommen waren (J. Buntinx, *op. cit.*, p.96).

39 Bijlage. Rijsel, A.D.N., B 7790, oorkonde (z.n.) op 20-10-1372. Baudet le Mol verklaart er « .. que jay eu et receu de Eloy Surien, receveur a ma dicte dame de son paijs en Flandres, la somme de sixante livres parisis monnoie de flandres pour ma rente que jay ... par an sur la maison ma dicte dame quelle a estans en la ville de Bruges ».

40 V. Vermeersch, *op. cit.*, p.64.

bekend. Wel zou het pand in de 15de eeuw overgegaan zijn op de adellijke familie van Haveskerke ⁴¹.

Het huis de “Zeven Torens”

De verkoopakte van het huis de « Casselberg » van 1373 is des te interessanter omdat daarin ook gesproken wordt over het aanpalende huis dat later algemeen als de “Zeven Torens » bekend raakte. Het wordt hier omschreven als *la grant maison de pierre qui fu au seigneur de Dugelle*. Daaruit blijkt dat dit pand toen nog geen eigen naam had en dat het vroeger toebehoorde aan de heer van Dudzele, terwijl er nadien over geen nieuwe eigenaar meer gesproken wordt ⁴². De laatste eigenlijke heer van Dudzele was Bouden III die gehuwd was met Margareta, dochter van de rijke Brugse poorter Willem van der Stove⁴³. Bouden vestigde zich in Brugge en werd er poorter van de stad⁴⁴. Hij had slechts één dochter: Margareta, echtgenote van Jan, heer van Gruuthuse⁴⁵. Zij overleed echter reeds in 1363 of 1364. Bouden III van Dudzele stierf op 5 april 1366⁴⁶. Zijn dood en de verdeling van de erfenis zorgden voor een fikse ruzie binnen de familie in zoverre dat zelfs de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, moest tussenbeide komen en op 16 augustus 1367 de weduwe (Margareta van der Stove) en haar goederen onder zijn bescherming nemen⁴⁷. Uiteindelijk liet deze laatste de heerlijkheid van Dudzele (met de achterlenen van Bonem) over aan een familielid: Elisabeth, oudste dochter van Jacob van Dudzele (een

41 A. de Behault de Dornon, *Bruges Séjour d'exil des rois d'Angleterre Edouard IV (1471) et Charles II (1656-1658)*, Brugge, 1931, p.179.

42 Bijlage.

43 J. de Béthune, *Épithaphes et monuments des églises de la Flandre au 16me siècle*, Brugge, 1900, p.309 ; Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg.45925: Leenregister van de Burg van Brugge ca. 1329-1330, fol.13.

44 Brugge, S.A., Stadsrekeningen 1344-45, fol.30, en 1345-46, fol.27 V° ; Th. De Limburg-Stirum, *op. cit.*, dl 1, Brugge 1898, p.185.

45 Brugge, Rijksarchief, oorkonden blauw, nr 1362.

46 J. de Béthune, *op.cit.*, p. 327. Telkens werd de datum van overlijden hier blijkbaar met de oude stijl aangeduid (voor Bouden: 5 april 1365). Samen met de graaf en andere heren was Bouden van Dudzele immers nog aanwezig te Brugge op 27 december 1365 (Rijsel, A.D.N., B 1566, fol.131). Zijn overlijden moet dus op 5 april 1366 geplaast worden.

47 Rijsel, A.D.N., B 1567, fol.25 v°.

jongere broer van Bouden III). Elisabeth van Dudzele was gehuwd met Rogier van Gistel (een jongere broer van Jan V, heer van Gistel)⁴⁸. Rogier van Gistel trad nu op als nieuwe heer van Dudzele. Zoals zoveel edelen had ook hij een huis in Brugge, meer bepaald in de Ontvangersstraat⁴⁹. Samengevat mag men aannemen dat Bouden III van Dudzele waarschijnlijk tot aan zijn dood eigenaar is gebleven van het « grote huis » (de latere Zeven Torens) in de Hoogstraat. Misschien heeft zijn weduwe het nog een tijd in bezit gehad en bleef het pand nadien leegstaan zoals de verkoopakte van de « Casselberg » het laat uitschijnen. Vast staat evenwel dat de stad Brugge later dit huis tijdelijk in gebruik heeft genomen. Na de afbraak van het « Ghyselhuus » op de Burg in 1376, en tijdens de periode van de opbouw van het stadhuis aldaar, vergaderden de Brugse schepenen immers in het huis « Sceptstale » in de Hoogstraat. « Sceptstale » is de vroegere benaming van de « Zeven Torens »⁵⁰.

Een bewogen levenseinde

Dat met de verkoop van de « Casselberg » de financiële perikelen voor Yolande van Vlaanderen niet van de baan waren, bewijst de grote lening die ze reeds op 18 maart 1374 aanging bij de Rijselse kooplieden Bernard Garet en zijn metgezellen. Deze leenden haar een bedrag van 1.050 goudfrank op onderpand van een reeks kostbaarheden waaronder heiligenbeeldjes in goud en zilver en verscheidene

48 Ch. Piot, *Notice historique et généalogique de la maison de Straten*, Brussel, 1877, p.58 ; Brussel, A.R.A., Rekenkamer, reg.1072: Leenregister van de Burg van Brugge van 1365, fol. 10 V° ; reg.1074: Leenregister van de Burg van Brugge van 1384, fol. 35V° en 76V°. Elisabeth van Dudzele, echtgenote van Rogier van Gistel, wordt in de leenregisters soms ook Elisabeth van Doornik genoemd.

49 Brugge, Bischoppelijk Archief, Sint-Salvator, S 728, oorkonde (z.n.) van 30-6-1390: « Item in sOntfanghers strate an tland ende hofstede daer thuus up staet dat wilen was mer Roegiaers van Ghistele ... ». Nog in de 16de eeuw was dit huis gekend onder de naam « 't Hof van Dudzele ». (L. Gilliodts-Van Severen, *Les Registres des « Zestendeelen » ou le Cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, 43 (1893), p.243).

50 A. Vandewalle, *Het Brugs stadhuis: 600 jaar geschiedenis*, in: 600 jaar Brugs stadhuis 1376-1976, Brugge, 1976, p.9 en 16 (noot 12). Of « Sceptstale » in verband kan gebracht worden met de gelijknamige Brugse poortersfamilie « van Sceptstale » laten wij hier in het midden.

juwelen. Er werd overeengekomen dat de kooplieden deze waardevolle voorwerpen mochten verkopen indien de gravin na één jaar de som niet zou terugbetaald hebben⁵¹.

Na haar vrijlating en de verkoop van de « Casselberg » in 1373 verbleef Yolande meestal op haar kasteel van Nieppe (la Motte-au-Bois). Soms maakte ze ook gebruik van haar kasteel van Waasten of van haar huis in Duinkerke: het « Hôtel du Bourg »⁵². De vernederende gevangenschap en de zware financiële moeilijkheden hadden haar veerkracht echter niet gebroken. In juli 1377 geraakte ze alweer in een ernstig conflict gewikkeld met de officiaal van de bisschop van Terwaan, toen ze een zekere Eloi de Neckere door haar lieden met geweld uit de kerk van Vieux Berquin (tussen Hazebrouck en Belle) deed weghalen en hem daarna liet terechtstellen. Het leverde haar nog maar eens een excommunicatie op. Het jaar daarop (1378) kwam ze opnieuw in botsing met de kerkelijke overheid. Deze keer ging het om een geestelijke die ze had laten aanhouden en in de gevangenis van Cassel werpen⁵³. Ondanks haar vele gewelddadige confrontaties met de kerkelijke instanties, gaf de gravin nochtans ook blijk van intense vroomheid. Sommige kloosterorden zoals de Eremieten van Sint-Augustinus konden rekenen op haar milde steun⁵⁴. Aan de proost en de monniken van het klooster van Waten gaf ze de opdracht om elke week op dinsdag een mis in hun kerk op te dragen ter ere van de heilige Nikolaas. Deze missen werden slechts tijdelijk onderbroken, toen in 1383 een Engels « kruisleger » het Vlaamse kustland binnenviel en de monniken van Waten hun klooster moesten ontvluchten⁵⁵. Verder ondernam ze regelmatig bedevaarten naar bekende heiligdommen, bij voorkeur naar Onze-Lieve-Vrouw van Boulogne⁵⁶.

Yolande van Vlaanderen kwam opnieuw volop in de actualiteit tijdens het Westers Schisma dat de christenheid vanaf 1378 in twee kampen verdeelde. Terwijl praktisch heel Vlaanderen met Engeland Urbanus VI van Rome als wettige paus erkende, was Yolande samen met Frankrijk een fanatiek voorstander van de tegenpaus Clemens VII

51 Rijsel, A.D.N., B 3257, nr 10.595.

52 J. Finot, op. cit., p.70 ; L. Lemaire, *Histoire de Dunkerque*, Duinkerke, 1927, p.43.

53 Gent, Rijksarchief, Oorkonden de Saint-Genois, nrs 1816 en 1817.

54 Rijsel, A.D.N., B 1303, nr 10.513.

55 Rijsel, A.D.N., B 1488, nr 11.910. Zie verder noot 57.

56 J. Finot, op. cit., p.XLV.

die in Avignon resideerde. De Franse overwinning bij Westrozebeke (27 november 1382) op de opstandige Gentenaars en hun bondgenoten, zorgde echter voor een toenemende clementijnse invloed in Vlaanderen. Reactie kwam er van Engeland, ook om politieke redenen. Een Engels leger onder leiding van de bisschop van Norwich landde in mei 1383 te Calais en veroverde heel de Vlaamse kuststreek. De goederen van clementijnse Yolande moesten het ontgelden en werden geplunderd. De gravin zelf vluchtte naar Parijs. Toen de « kruistocht » van de bisschop echter na twee maanden mislukte en de Engelsen zich terugtrokken, liet de clementijnse reactie niet lang op zich wachten. Paus Clemens VII (1378-1394) ontsloeg enkele urbanistisch gezinde kerkleiders in Vlaanderen, onder wie Jan van Hertsberghe, kanunnik van de Sint-Donaaskerk in Brugge en sinds 1354 proost van de Onze-Lieve-Vrouwekerk aldaar. Door een bul, uitgevaardigd op 31 maart 1384, gaf deze paus aan Yolande van Vlaanderen zelfs de toelating om weerbarstige Urbanisten in de gevangenis te werpen. De gedwongen « bekeringen » van Urbanisten onder druk van de gravin in Cassel, Broekburg en Duinkerke, lokten in 1384 klachten uit vanwege de stad Ieper bij de nieuwe graaf van Vlaanderen Filips de Stoute (1384-1404). Deze laatste, alhoewel hij zelf tot het clementijnse kamp behoorde, aarzelde niet om via zijn commissarissen de onstuimige gravin van Bar op de vingers te tikken en haar te verzoeken haar ordonnanties daaromtrent in te trekken⁵⁷.

Op het einde van haar leven wachtte Yolande nog een ultieme vernedering. Daar ze haar schuldeiser Thierry Prévôt, van wie ze een groot bedrag had geleend niet kon terugbetalen, belandde ze in juni 1395 in de gevangenis van Doornik. Dankzij een nieuwe lening kon ze haar schuld echter vereffenen en in juli weer vrijkomen⁵⁸. Ook kwam de eigengereide gravin opnieuw in botsing met Filips de Stoute toen ze eerst koppig weigerde haar denombrement bij de hertog in te dienen. Als gevolg daarvan liet deze in augustus 1395 beslag leggen

57 N. Valois, *La France et le grand schisme d'Occident*, dl 1, Parijs, 1896, p.261-262, p.227-228, 233, 236, 252-254. Ook de stad en de kasselrij van Waasten die deel uitmaakten van het *apanagium* van Yolande van Vlaanderen, kregen het tijdens de Gentse opstand (1379-1385) zwaar te verduren (Brussel, A.R.A., Oorkonden van Vlaanderen, serie 1, nr 1377^b). Voor Jan van Hertsberghe, zoon van een rijke Brugse poortersfamilie en raadshoofd van Lodewijk van Male, zie: J. Buntinx, *op. cit.*, p.121-122.

58 J. Finot, *op. cit.*, p.LII.

op haar lenen. Het geschil eindigde nadien met een vergelijk⁵⁹.

Yolande van Vlaanderen, gravin van Bar en vrouwe van Cassel, overleed op 12 december 1395 in haar kasteel van Nieppe (la Motte-au-Bois). Met haar verdween een der meest kleurrijke, maar ook een der meest beruchte dames uit de adellijke wereld van de 14de eeuw.

59 R. Opsommer, *Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, dl. II, Brussel, 1995, p.686, 703, 772.

Bijlage

16 juni 1384

Notariële kopie (Petrus Militis) van de akte van verkoop van het huis de « Casselberg » in de Hoogstraat te Brugge samen met een tiendleen in Wulveringem door Yolande van Vlaanderen, gravin van Bar en vrouwe van Cassel, aan Casin de Waghenare voor de som van 1.000 gouden florijnen (6 december 1373).

A

Origineel van de akte van verkoop niet voorhanden

B

Notariële kopie met notarieel kenteken onderaan links.

Brussel, A.R.A., Oorkonden van Vlaanderen, serie 1, nr 542.

In dorso :

- 1) « Coppie du vendage de la maison de Bruges » (14de eeuw).
- 2) « Lettres de vente faites par la comtesse de Bar a [...]⁶⁰ le Waguenaar de la maison appellée Casselberg située en la ville de Bruges et les appartenances dicelle 1373 » (18de eeuw).

C

Andere afschriften

- Lille (Rijsel), A.D.N., B 1574 (2me Cartulaire de la dame de Cassel), fol. 23-23 V°.
- Brussel, A.R.A., Oorkonden van Vlaanderen, serie 1, nr. 1374: kopie door Godefroy (19de eeuw) van een vidimus van 22 februari 1375 (niet voorhanden).

In nomine Domini amen. Hoc est transcriptum seu exemplum quarundam litterarum non viciatarum, non abolitarum, non abrasarum, nec in aliqua sui parte suspectarum sine omni vicio et suspicione carente sigilli magnifice et potentis principisse Yolend de Flandria, comitisse de Bar et domine de Cassel, appensione minutarum quarum tenor sequitur in hunc modum. Nous Yolend de Flandres, contesse de

60 Onleesbaar

bar et dame de Cassel, faisons savoir atous que nous pour nostre evident et apparent utilité, proffit et urgent necessité pour nous aidier a jetter des grosses griez et damaigables debtes es queles nous estions tenue aux habitans des villes de Longuevael, de Bionviller et de Fouconviller pour cause de la restitution des damaigez que le Haze, bastard de Flandres, leur avoit fait quant il bouta le feu sur eulx par le temps que nous estions en prison en la tour du Temple a Paris, a laquelle restitution il nous a convenu griefment obligier aux dessus diz habitans sur peine de nous proprement et plusieurs chevaliers et autres retourner avec nous en prison a cest Noel prochain se dedens icellui iour ne leur avions païé certaines sommes de florins appelez frans de France que par le traité de nostre delivrance leur nous convint acorder, promettre et jurer ou autrement neussiens point estre delivré de la dicte prison. Avons vendu, delaissié et transporté, vendons, delaissons et transportons par cez presentez a nostre amé Caisin le Waguenare heritablement pour lui et pour sez hoirs ou aians cause nostre maison a Bruges et tout leritaige desoux avecques toutes les appartenances dicelle que on appelle Casselberg estant et gisant en la dicte ville de Bruges en la Hooghestrate, joignant dune part a la grant maison de pierre qui fu au seigneur de Dugelle, et la disme entiere-ment la quele Jehan Ysac soloit tenir de nous en fief et hommaige de nostre chastel de Warneston gisant en le perrosce de Wullvringhem⁶¹, laquelle disme fu fourfaite et confisquée a nous par la justice faite sur le dit Jehan Ysac parmi ce toutefuoies que la dicte disme sera tenue en fief et en hommaige de nous et de noz hoirs, seigneurs de Warneston, du dit Caisin et de sez hoirs ou aians cause qui tendront la dicte disme et en feront tel service come le dit Jehan Ysac en devoit rendre et faire, la quelle vente nous li avons faite pour la somme de mile florins dor appelez frans de bon or et de bon pois du cuiung de monsieur le roy de France, les quieux il a paieez et bien delivrez pour nous et par nostre mandement aux habitans dessus diz et nous en tenons pour bien contente et par paiee lez queles maison, heritaige desoux et disme avec toutes les appartenances. Nous pour nous, noz hoirs et successeurs avons encouvent et promettons loiaument a garantir audit Caisin et a sez hoirs ou aians cause heritablement, perpetuellement et franchement contre tous senz, rente, empchement ne charge aucune save le

61 Wulveringem: deelgemeente van Veurne.

denaire que la vesve dudit Jehan Ysac et le droit que Pitre Ysac, frere du dit Jehan a cause de son quint ont sur le dicte disme. Et par especial avons promis et promettons au dit Caisin de acquitter la dicte maison de la rente a vie que Baudets le Mol, nostre varlet de chambre, peut avoir sur icelle maison sur lobligation de tous noz biens que nous avons dedens la conté de Flandres. Et pour mieulx assurer le dit Caisin de son dit marchié, nous li avons encouvent et prometons loiaument et en bonne foy de nous devestir et issir de la dicte maison et appartenances et de lui en investir pour lui et pour sez hoirs ou aians cause devant les eschevins de Bruges dedens le prochain mois aprez ce que requise en serons dudit Caisin ou du porteur de cez lettres senz fraude. Et pour ce que nous voulons que la dicte vente soit tenue ferme et estable, avons nous audit Caisin donné cez presentes lettres seellees de nostre grant seel qui furent faites lan de grace mil trois cens soixante et treze le VI^{de} jour du mois de decembre.

Et ego, Petrus Militis⁶², Morinensis diocesis publicus apostolica et imperiali auctoritate notarius, qui de suprascriptis litteris originalibus ad presens suscriptum seu exemplum unacum discretis viris dominis Sigero Veughel bachalario in decretis alterius portionis de Wormoud, et Victore de Balliolo magistro in artibus de Arnulphicapella parochialium ecclesiarum presbiteris curatore necnon Michaelae Meiere clerico Morinensis diocesis predictae, collationem diligenter feci atque utramque scripturam concordare inveni nil addito nil remoto quod sensum mutet aut variet, intellectum hic me subscripsi ac signum meum solitum rogatus apposui in testimonium premissorum. Anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo quarto, indictione septi-

62 Petrus Militis (Pieter de Rudder) notaris en kanunnik van de Brugse Sint-Donaaskerk. Magister in artes. In 1404 werd hij secretaris van de stad Brugge en in 1411 van hertog Jan zonder Vrees. In 1417 woonde hij het Concilie van Konstanz bij dat een einde zou maken aan het Westers Schisma. Hij overleed begin december 1429 (R. De Keyser, *Individueel en collectief boekenbezit bij de kanunniken van het Sint-Donaaskapittel*, in: *Archief en Bibliotheekwezen in België*, 42 (1971), p.361-362). Pieter de Rudder betrok een huis in de Hoogstraat te Brugge (ongeveer rechtover de "Zeven Torens") dat aan de Sint-Donaaskerk toebehoorde (Brugge, Bisschoppelijk Archief, St.-Donaas, A49: Acta Capituli 1395-1413, fol.25 « ... een huus metten gronde staende te Brucghe in de Hoghestrate tusscen Jan Heldebols huse vorseid of een zide ende onsen huse twelke van ons houd te sinen live onse gheminde medecanonec meester Pieter de Ruddere of ander zide, achter uutcommende in de Culcstrate ... »).

ma, mensis junii die decima sexta, pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri, domini Urbani, digna dei providentia pape sexti, anno septimo⁶³.

63 Wij danken hier Dr. M. Vandermaesen die ons behulpzaam was bij het oplossen van enkele moeilijkheden in de tekst.

Jacob en Frans Neyts en hun familieleden: enkele biografische aanvullingen

Jozef Huyghebaert heeft in 1990 de synthese gemaakt van wat bekend is over het leven van de Vlaamse operadirecteur Jacques-Toussaint Neyts (1727-1794)¹. Deze Bruggeling en zijn broer François-Dominique Neyts (1719-1797) werden door hun tijdgenoot Pieter-Frans Ledoux (1730-1807) beschreven als *de eerste uitvinders der vlaemsche opera's ofte sangkundige tooneelspelen*². In 1997 heeft Bram Van Oostveldt een bijdrage geleverd over de plaats en invloed van Neyts in het operaleven van de achttiende eeuw in de Oostenrijkse Nederlanden³. Op een aantal punten zijn de biografische gegevens over de beide broers en over hun familie nog vatbaar voor aanvullingen en ook voor het plaatsen van enkele vraagtekens, onder meer in verband met de einddatum van hun operauitvoeringen.

-
- 1 J. HUYGHEBAERT, *Jacques-Toussaint Neyts Cary*, in: Nationaal Biografisch Woordenboek, Deel XIII (1990), kol. 592-598.
 - 2 Stadsarchief Brugge, *Handschriften*: P. F. LEDOULX, *Leven der konstschilders, kunstenaressen (...) van de stad Brugge (...)*, handschrift uit 1795-1800, Deel II, blz. 80-93. Op deze tekst berusten de biografieën door: J. DE MERSSEMAN, *Neyts (Jacques-T. Cary dit)* in: *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale*, Brugge, 1844, Tome II, blz. 7-11. I. STECHER, *Neyts Jacques, dit Cary*, in: *Biographie Nationale*, Tome XV, 1899, kol. 657-662.
 - 3 B. VAN OOSTVELDT, *Jacob Toussaint Neyts en de Vlaemsche Opera*, in: *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis*, Brugge, 1997, blz. 172-202.

Een familie van adellijke kwaliteit

De biografie door Ledoulx

Het meeste wat ons over het leven en vooral over de *petite histoire* van Jacob en Frans Neyts bekend is, vindt zijn oorsprong in de biografische tekst die Ledoulx over hen schreef. Op het eerste gezicht lijkt Ledoulx hiervoor een betrouwbaar auteur. Hij was immers een tijdgenoot van de gebroeders Neyts en had ze wellicht persoonlijk gekend. Zijn mededelingen werden dan ook lange tijd kritiekloos overgenomen.

Wij hebben in een ander geval aangetoond dat Ledoulx een voorliefde had voor opgesmukte verhaaltjes die de test van een kritische controle nauwelijks kunnen doorstaan⁴. Ledoulx is in de algemene lijnen misschien wel ongeveer juist, maar is in de feiten, namen en data helemaal niet te betrouwen. Eigenlijk zou zijn werk woord na woord moeten worden gecontroleerd en geconfronteerd met betrouwbare documenten.

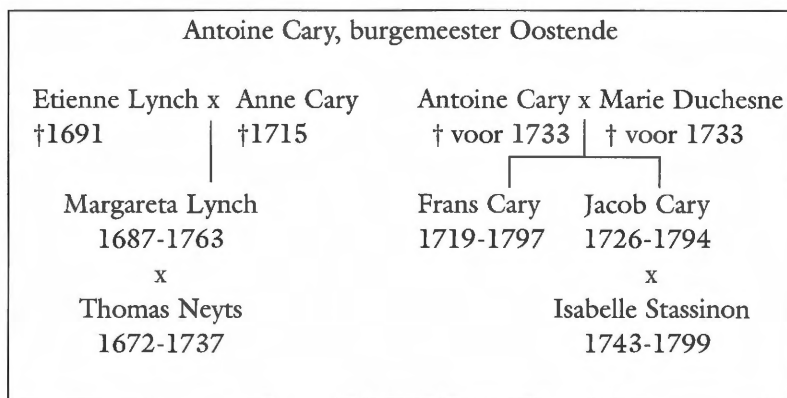
In het levensverhaal van de gebroeders Neyts komen bij Ledoulx heel wat romantische ingrediënten voor die mooi en vertederend klinken: twee bastaardkinderen die wees waren geworden, werden door een kinderloze adellijke oom en tante geadopteerd en werden hierdoor zelf in de adelstand opgenomen; de stiefvader overleed evenwel voortijdig en de querulerende stiefmoeder verkwanselde het familiefortuin in een uitzichtloze rechtszaak over een opgeëiste erfenis; een toevallig op straat ontmoet bedelend meisje met een gouden stem werd de ster van het door Jacob Neyts opgerichte operagezelschap en huwde met hem; de catastrofe van een theaterbrand in Amsterdam betekende het einde van de populariteit van het gezelschap, zoniet het einde zonder meer. De tonaliteit bij Ledoulx was duidelijk die van de verteller die omwille van het mooie verhaal niet zo bekommerd was om de exactheid ervan: méér romanschrijver dan historicus.

Omdat heel wat foutieve gegevens in zijn tekst voorkomen, is het moeilijk denkbaar dat Ledoulx zijn inlichtingen verkreeg van Frans Neyts of van de weduwe van Jacob Neyts (respectievelijk in 1797 en

4 A. VAN DEN ABEELE, *De biografie van Mathias De Visch (1701-1765)*, in: Biekorf, 1981, blz. 356-363.

1799 in Brugge overleden). Wellicht ging hij te rade bij de kinderen van deze laatste, die hem wat opgesmukte familieverhaaltjes opdsten. Waar elders dan bij hen zou hij de lange lijst van de door Neyts in het Vlaams omgezette opera's hebben gehaald?

De vergissingen begonnen al met de gegevens over de ouders en stiefouders. Volgens Ledoulx waren de jongens door een Dominicus Lynch buiten het huwelijk verwekt bij een juffrouw Cary en waren de stiefouders Thomas Neyts en een zus van Dominicus Lynch, waar hij de voornaam niet van kende. Dit is grotendeels verkeerd. De ouders heetten Antoine Cary en Maria Duchesne en waren kerkelijk gehuwd, zodat de kinderen binnen de huwelijksband waren verwekt. De stiefouders heetten Thomas Neyts en Margareta Lynch. Zoals de tabel hierbij aantoont, was de stiefmoeder de oudere volle nicht en niet de tante van de twee geadopteerde jongens.

Frans-Dominiek Neyts was niet in 1718 in Brugge geboren maar op 29 maart 1719 in Kortrijk. Jacob-Toussaint Neyts was in Brugge geboren, evenwel niet in 1726 maar op 14 juni 1727⁵. Hij overleed in Boulogne-sur-Mer maar niet in 1796 zoals Ledoulx vermeldde, maar op 6 juli 1794. Zijn broer Frans overleed in Brugge maar niet in 1798 maar op 28 november 1797. De stiefmoeder Margareta Lynch overleed volgens Ledoulx in Brugge in 1753, maar ze komt niet in de Brugge overlijdensregisters voor. Volgens F. Van Dycke overleed ze in 1763 in Nijmegen, wat zou betekenen dat ze met het operagezel-

5 Stadsarchief Brugge, *Parochieregisters*, Onze-Lieve-Vrouw, 3de portie. Zijn peter was Toussaint Michiels, waarvan de weduwe bij de volkstelling van 1748 in de Zwarte Leertouwersstraat stond ingeschreven als 'waschege'.

schap van haar zonen meereisde⁶. Een verhaal met zoveel primaire fouten moet wel met de nodige omzichtigheid worden gehanteerd.

De ouders en de familie van de gebroeders Neyts

Over de wettige ouders van de twee jongens is, buiten het feit dat ze bestaan hebben, ongeveer niets geweten. De vader was waarschijnlijk de zoon van de Antoine Cary die burgemeester van Oostende zou geweest zijn, maar absolute zekerheid, gestaafd op documenten is tot hiertoe niet geproduceerd. Welk beroep oefende hij uit? Was hij Ier gebleven, zoniet vrijlaat of poorter van een of andere stad geworden? Wanneer en waar werd hij geboren, huwde hij, overleed hij? Liet hij enig materieel goed aan de kinderen na? Niets hiervan is tot nu toe bekend. We weten even weinig over zijn vrouw waarvan alleen vermeld werd dat ze uit Brussel afkomstig was. In die voortijdig overleden ouders had het nageslacht blijkbaar geen belangstelling.

Over de familie Lynch weten we iets méér, dankzij de genealoog F. Van Dycke. Etienne Lynch was op het einde van de zeventiende eeuw consul van de Engelse natie in Brugge en huwde met zijn landgenote Anne Cary, ook als Kerwy in de parochieregisters ingeschreven⁷. De kinderen Lynch burgerden uitstekend in. Dochter Johanna huwde met een telg uit een andere Engelse ingeweken familie, Frans Talbout († 1750) die een voortreffelijk curriculum volgde: schepen en burgemeester van het Brugse Vrije en nadien ook nog, enigszins verwonderlijk, in 1742 burgemeester *van de corpse* van de stad Brugge⁸. De zoon Dominique Lynch werd schepen van de stad Brugge en in 1727 *commis* van het nieuw gedelf van Plassendale naar Duinkerke.

6 De meeste vergissingen, niet alle, werden gecorrigeerd in F. VAN DYCKE, *Recueil héraldique des familles nobles et patriciennes* (...), Brugge, 1851, blz. 97, 255 en 302-305. We hebben de Brugse gegevens gecontroleerd in Stadsarchief Brugge, parochieregisters. De overlijdensdatum voor Margareta Lynch staat bij Van Dycke niet vermeld onder de notitie Neyts, maar onder de notitie Lynch, blz. 255.

7 F. VAN DYCKE, a.w., vermeldt hun overlijden in Brugge respectievelijk in 1691 en 1715. Ze komen niet voor in de parochiale overlijdensregisters, maar wellicht was dat omdat ze als vreemdelingen in de kerk van de augustijnen begraven werden.

8 F. VAN DYCKE, a.w. vermeldt verkeerd dat hij van 1743 tot 1749 burgemeester van schepenen in Brugge was.

Dit ambt bekwam hem niet goed en hij eindigde in 1733 als onvermogene debiteur⁹.

En dan was er nog Margareta die huwde met de schepen van het Brugse Vrije Thomas-Maximiliaan Neyts, die hoewel vijftien jaar ouder, voor haar een mooie partij was. Het ging om een eerder laattijdig huwelijk. Toen ze als *praenobiles* op 13 augustus 1720 in de Onze-Lieve-Vrouwkerk in de echt verbonden werden, was Thomas 48 en de bruid 33. Een verstandshuwelijk wellicht en alvast één waar het verwekken van kinderen niet als een prioriteit gold of althans niet lukte.

De familie Neyts behoorde al verschillende generaties tot de rijke burgers van de stad en grootvader Jan Neyts had in Oostkamp, naast uitgestrekte bosgronden en zaailand, in 1662 de heerlijkheid *Nieuwburg* verworven en er het kasteel gebouwd, waar later zoveel zou over te doen zijn. De moeder van Thomas-Maximiliaan, Anna Spanoghe, behoorde tot een minstens even aanzienlijke familie en bracht onder meer de heerlijkheid *Kleiem* (Zuienkerke) in de familie Neyts. In 1678, naar aanleiding van haar overlijden, schonk haar broer Maximiliaan Spanoghe († 1680), laatste en ongehuwde mannelijke naamdrager, *uit genegendheyd* de heerlijkheid aan zijn schoonbroer, haar echtgenoot Thomas Neyts senior¹⁰.

Het gezin Neyts-Spanoghe telde vier kinderen en woonde in een *notabel en schoon huis* in de Mariastraat. De oudste zoon, Jan-Baptist, bestemd om zijn vader als feodaal erfgenaam op te volgen, werd licentiaat in de rechten. In de loop van het jaar 1700, nadat hij pas zijn overleden vader was opgevolgd, werd hij met enige plechtigheid lid van de keizerlijke hoofdgilde van kruisboogschutters Sint-Joris, waar hij het register fier kon ondertekenen als heer van Kleiem en hoofdman van de gilde van Sint-Sebastiaan in Zuienkerke. Ook zijn jongere broer werd bij die gelegenheid lid van de Sint-Jorisdgilde¹¹. Jan-Baptist kreeg niet lang de gelegenheid om van zijn status als familiehoofd te genieten want hij overleed, nog vrijgezel, op 15 november 1702. Een ongehuwde zuster Maria-Barbara overleed kort na hem.

9 Stadsarchief Brugge, *Inventaris bekommerde inboedels*.

10 G. F. TANGHE, *Parochieboek of beschrijving van Zuienkerke*, Brugge, 1861, blz. 10.

E. VAN DER ELST, *Kleiem*, in: De woonstede door de eeuwen heen, n° 10, 1971, blz. 43-51. De zuster Eleonore Spanoghe stichtte het Godshuis dat haar naam draagt in de Katelijnestraat en Stoofstraat.

11 Stadsarchief Brugge, *Kruisboogsgilde Sint-Joris*, ledenboek.

Een tweede zuster, Anna-Felicia (†1704) was gehuwd met Jacob-Bernardus Trappequiers (†1740). Thomas-Maximiliaan had voor het beroep gekozen dat voor de hand lag voor een jongere zoon van goeden huize: in 1700, nog vrijgezel, was hij legerkapitein¹². Kort nadien kwam grondige verandering in zijn leven.

Op enkele maanden tijd erfde hij eerst van zijn vader, kort daarop van zijn broer en zus. De heerlijkheid Nieuwburg, in de successie van zijn vader aan zijn zus Anna-Felicia toebedeeld, was niet meer voor hem bestemd, maar hij verhief onmiddellijk de andere lenen en was voortaan heer van Kleiem¹³, Walcourt en Izenberge¹⁴. Wat hij van zijn vader geërfd had vonden we niet terug, maar dat moet heel wat geweest zijn, als men nagaat wat hij van zijn broer en zuster erfde. Van Jan-Baptist waren dat hofsteden en gronden in Snaaskerke, Meetkerke, Klemskerke, Oostkamp en Beerst, naast een huis op de Sint-Gillisparochie in Brugge en een hele reeks renten en obligaties¹⁵. Van zijn zus Maria-Barbara erfde hij hofsteden en gronden in Steene, Lapscheure, Zandvoorde en Oostkamp, benevens een huis op de Walplaats en weer een hele reeks renten en obligaties¹⁶. Het lijkt er op dat Thomas-Maximiliaan voortaan een renteniersleven kon gaan leiden, aangevuld met activiteiten in overheidsdienst. Vanaf 1707 werd hij schepen van het Brugse Vrije en bleef dit tot aan zijn dood.

De adellijke kwaliteit van de gebroeders Neyts

Eén van de sprookjeselementen in het leven van de gebroeders Neyts, zoals Ledoulx het beschreef, was hun opname in de adelstand, als gevolg van de adoptie door het adellijk echtpaar Neyts. Ledoulx heeft met geneugte het verhaal neergepend van die twee arme wezen die hij foutief voor onechte kinderen hield en die door een vermo-

12 Met die graad vermeld bij de successies van zijn broer en zuster.

13 Rijksarchief Brugge, *Archief van het Prinselijk Leenhof op de Burg van Brugge*, n° 79 / 23, *récipissé* voor de verheffing van het leen Kleiem (1702)

14 Misschien had hij al in de erfenis van zijn vader Walcourt en/of Izenberge verkregen, maar dit konden we niet nagaan.

15 Rijksarchief Brugge, *Archief van het Prinselijk Leenhof op de Burg van Brugge*, n° 79, *Letteren van vercaevelinghe ende vacacies ten sterfhuyze van d'heer ende meester Jan-Baptist Neyts*, 5 januari 1703.

16 Rijksarchief Brugge, *Archief van het Prinselijk Leenhof op de Burg van Brugge*, n° 79, *Letteren van vercaevelinghe ten sterfhuyze van mevrouw Maria-Barbara Neyts*, 19 december 1703.

gend en kinderloos verwant echtpaar werden geadopteerd. Aldus zouden ze *erven hunne goederen*. Ze zouden meteen deel uitmaken van het uitgebreid familiaal netwerk Neyts, Spanoghe, Rommel, Talbout, Lynch, enzovoort. Een ambtelijke *cursus honorum* lag ook voor hen in het verschiet.

De opname in de adelstand is alvast een feit. Thomas-Maximiliaan Neyts, vrijlaat onder het Ambacht Snellegem en schepen van het Brugse Vrije, werd zelf in de adelstand verheven op 28 april 1722¹⁷. Dit betekende maar een bevestiging van een bestaande toestand. Hij leefde immers al lang *volgens den staat van den edeldom* en werd ook meestal als edele heer of *praenobilis* betiteld. Op 30 september 1733 was het de beurt aan Frans en Jacob Cary, van wie de adoptie door het echtpaar Neyts gehomologeerd werd¹⁸. Het gevolg van deze adoptie en adelsverheffing was, nog steeds volgens Ledoulx, dat Frans Neyts-Cary, die toen amper 14 was, uit Cadiz werd teruggeroepen waar hij was heen gestuurd om er *op eenen koopmanscomptoir den koophandel te leeren*. Zijn broer Jacob, toen 6 jaar, liep in Brugge school bij de paters augustijnen *om te leeren lezen en schrijven en dan de latinsche taele te leeren*. Beiden zouden voortaan *een voordere opvoedinge krijgen in al het gone eygen is aen eenen edelman*.

Wat in de daaropvolgende jaren die opvoeding inhield, is niet bekend. Dat de jonge heren in een statig herenhuis in Brugge woonden is waarschijnlijk. Dat de zomermaanden op het kasteelgoed Kleiem in Zuienkerke werden doorgebracht, praktisch zeker. Daar vonden ze naast het omwald kasteeltje met ophaalbrug, een grote hoeve, en een *vogelrie, zwanerie en visscherie*, terwijl ze hun vader konden vergezellen naar de bijeenkomsten aan de vlakbij gelegen schietpers van de schutters van Sint-Sebastiaan, waar de heer van Kleiem de verplichting had de hoofdman van te zijn¹⁹. Misschien had Neyts ook nog in Izenberge en in Walcourt een optrekje. Normaal zullen de jongens verder school gelopen hebben, wellicht bij de

17 L. DUERLOO en P. JANSSENS, *Wapenboek van de Belgische Adel van de 15de tot de 20ste eeuw*, Brussel, 1992, Deel N-Z, blz. 51-52. Het jaar voordien was zijn schoonbroer Jacob Trappequiers in de adelstand verheven. Men ontkomt niet aan de indruk dat tussen beide familietakken een vorm van wedijver, zoniet naijver bestond.

18 L. DUERLOO en P. JANSSENS, a.w., Deel A-E, blz. 470.

19 E. VAN DER ELST, a.w.

augustijnen en bijzondere lessen gekregen hebben (muziek, schermen, paardrijden, houding en goede manieren, enzovoort) aangepast aan hun stand. Niet voor lang echter.

Het einde van de mooie droom

Een jarenlang proces

Er kwam immers een dubbele kink in de kabel. Op 9 september 1737 overleed Thomas-Maximiliaan Neyts en werd zijn stoffelijk overschot bijgezet bij zijn ouders, in het familiegraf van de Spanoghes in de Onze-Lieve-Vrouwkerk. De *douairière van Kleiem* ging met haar twee zoons (toen 18 en 10 jaar oud) en haar dienstmeid, iets soberder wonen in een burgershuis in de Hoornstraat²⁰.

Om niet nader gepreciseerde redenen waagde ze zich toen aan een jarenlang proces, dat ze verloor en dat haar het grootste deel kostte van wat haar echtgenoot haar had nagelaten, zoniet zelfs alles. Het proces had betrekking op de eigendomsrechten op het leengoed en kasteel Nieuwburg in Oostkamp. Jan Neyts, de grootvader van Thomas, die er in 1662 eigenaar was van geworden, had het vroegere 'speelhof' dat gedurende tweehonderd jaar één van de buitenverblijven was geweest van de familie Adornes²¹ tot kasteel uitgebouwd. Bij de verdeling na het overlijden van Thomas Neyts senior (21 januari 1700) was de heerlijkheid Nieuwburg ten deel gevallen aan zijn dochter Anna-Isabella Trappequiers-Neyts. Bij de snel op elkaar volgende verdelingen zowel van de vader, als van Jan-Baptist en Maria-Barbara Neyts, koos Anna Neyts zoveel mogelijk voor de allodiale eigendommen in Oostkamp, die samen met de feodale heerlijkheid een economische eenheid vormden. Na haar vroegtijdige dood, en bij de verdeling tussen haar twee dochters, ging de feodale erfenis over op haar dochter Isabelle Claesman-Trappequiers (†1750). Zo was de burgemeester van het Brugse Vrije Albert Claesman, heer van Vyve en baron van Male, namens zijn vrouw de leenhouder en eigenaar van

20 G. DUMON, *Volkstelling Brugge 1748*, Brugge, 1993, n° 19/6749.

21 N. GEIRNAERT, *Het archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting te Brugge*, Dl. I Inventaris, Dl. II Regesten van de oorkonden en brieven tot en met 1500, Brugge, 1987, trefwoord Nieuwburg.

Nieuwburg geworden²². De man tegen wie Margareta Neyts-Lynch het opnam, was één van de invloedrijkste gezagdragers van het ogenblik en was net aan de bouwen begonnen van een weelderige stadsresidentie in de Sint-Jacobstraat²³. Lag de oorzaak van het geschil eventueel bij hem of was het als een tegenzet dat Claesman, in naam van zijn vrouw, zich als *apparenten hoir universeel* had opgeworpen na het overlijden van Neyts? Hij had daaraan later wel verzaakt, maar zijn vordering zal ook wel een rol in het geschil gespeeld hebben²⁴.

Dit geschil liep dus over Nieuwburg. Zonder de documenten te hebben gevonden die hierover eventueel nog bestaan, kan men veronderstellen dat de weduwe Neyts de stelling verdedigde dat een heerlijkheid niet aan een vrouwelijke erfgename had mogen toegewezen worden en eerst aan Jan-Baptist en vervolgens aan haar man als *hoir feodaal* had moeten ten deel vallen; of misschien bepleitte ze dat na het vroegtijdig overlijden in 1704 van Anna Neyts, dit leen naar de familie Neyts had moeten terugkeren, in de persoon van de enige overlevende broer, Thomas-Maximiliaan. Maar Margareta Lynch had blijkbaar geen goede argumenten. Volgens Ledoulx liep dit uit op haar ruïne en werden al haar eigendommen (volgens hem voor een waarde van veertien duizend ponden groot, hetzij circa 85.000 gulden) in beslag genomen en verkocht, in betaling van de hoge gerechtskosten.

Zo beschreef Ledoulx het verloop in geuren en kleuren: *Dogh gelijk sij eene stijfhoofdige vrouwe was, geraeckte in proces met m'her Albert Claesman, baron van Male, aengaende een casteelgoed liggende op de prochie van Oostcamp. Naer dat dit proces geloopen hadde in verscheijde raeden, soo tot Gend als tot Mechelen en wierdt dit voorders betrocken tot Mechelen in de revisie ofte leste instantie, en gelijk dit proces op het wijsdom was, quam eenen raedsheer rapporteur uyt den raed*

22 G. CLAEYS, *Kroniek van Oostkamp*, z.p., 1985, blz. 90-91, 160 en 201; Rijksarchief Brugge, *Staten van Goed Brugse Vrije*, 4de reeks, n° 1226, verdeling in 1730 van de erfenis van Anna Felicia Neyts, tussen haar dochters Claesman-Trappequiers en Le Gillon-Trappequiers.

23 Het huidig n° 23, thans Muziekconservatorium.

24 Rijksarchief Brugge, *Staten van Goed* 2de reeks, n° 17815 (Neyts). Deze Staat van goed is ontgoochelend, doordat het alleen om een heel beperkte akte gaat (blijkbaar een overschrijving uit een groter geheel), daterend uit 1756, waarbij Margaretha Lynch een klein bedrag en een stuk grasland aan een nieuwe eigenaar overdroeg.

aenkondigen dat het stond om de sententie uijt te geven, haer aenraedende van hetselve bij te leggen, ende aen te nemen de gratieuse offers die de tegenpartie haer voorenhielden, van selfs alle proceskosten te voldoen, en uijt het proces te scheijden. Maer dese vrouwe (...) wilde daer niet van hooren, denckende dat sij al het recht hadde van de gansche wereld, vraegde de sententie. Dewelcke korts daernaer werd uijtgesproken tot haer naedeel. Maer dese vrouwe ontfinck de selve met een klouck gemoed, dat sij 's anderendaghs met een onverschilligheid, met een carosse de raedsheeren ginck bedancken over het goed recht dat sij gedaen hadden, nogh niet insiende haere volkomen ruïne. Opnieuw dus één van die sterke en kleurrijke verhalen van Ledoulx. De archieven van de gemelde rechtbanken in Gent en Mechelen bewaren wellicht nog precieze gegevens over hoe de vork juist in de steel stak en vanaf en tot wanneer dit ongetwijfeld wijdlopig proces liep.

Of dit echt de enige reden was voor de financiële problemen van de weduwe Neyts, daar doen ons een paar in Brugge gevonden elementen aan twijfelen. Thomas Neyts was eigenaar van een dubbelhuis, afkomstig van de erfenis Spanoghe, dat hij verhuurde, genaamd 't Ruyterken of *Den Milden Ruyter*, gelegen aan de oostzijde van het Walplein, op de hoek met de Walstraat. In 1734 had hij er een hypotheek op gevestigd voor zekerheid van een lening van 6 ponden groot die hij bij de weduwe Verschoot had aangegaan. Op zich niet bepaald een teken van grote rijkdom. De *Staat van goed* bij het overlijden van Neyts, als die terug te vinden is²⁵, zou waarschijnlijk aantonen of hij inderdaad een gefortuneerd man was gebleven, zoals men aannam, dan wel of dit om de een of andere reden nog slechts een façade was²⁶. Het is alvast een feit dat zijn weduwe Margareta korte tijd na zijn dood, door de Raad van Vlaanderen veroordeeld werd tot het betalen van 20 pond aan meester-timmerman Dominicus van Speybrouck voor timmerwerken en levering van hout en van 53 pond als afbetaling op een wisselbrief van 103 pond aan makelaar Joos Vyncke.

25 Normaal zou dit zich op het Rijksarchief in Brugge moeten bevinden, in de reeksen Staten van Goed van het Brugse Vrije. Het komt wel meer voor dat stukken ontbreken van families waar moeilijkheden voorkwamen. Dit wellicht omdat de Staat van Goed ook voor andere zaken werd geraadpleegd en van de *weeserie* naar een andere instantie overging.

26 Stadsarchief Brugge, *Staten van Goed*, 2de reeks, 17815 (jaar 1756) is niet die Staat van goed, maar een beknopt overzicht van een eerder onbenullige zaak tussen Margareta Lynch en Albert Claesman.

Voor beide schulden werd inschrijving genomen op 't *Ruyterken*. Dit gebeurde op 19 juli 1738, tien maanden na het overlijden van de echtgenoot en gelet op de juridische en administratieve termijnen, mag men aannemen dat het om schulden ging die nog door de overledene waren gemaakt. Margareta kon die duidelijk niet betalen met als gevolg dat beide huizen die samen 't *Ruyterken* uitmaakten, al op 22 november 1738 werden verkocht²⁷.

Dit was niet alles. Ook Kleiem bleek niet houdbaar en had in 1739 al een nieuwe eigenaar, Jacques De Witte, telg uit een adellijke familie uit het ambacht Snellegem, waar in de 16de eeuw ook Pieter De Witte, eerste bisschop van Cuba toe behoord had. In 1746 verkocht die het goed aan de burgemeester van het Brugse Vrije, ridder Anselme de Peellaert²⁸. Izenberge en Walcourt zullen de zelfde weg zijn opgegaan.

Men kan hieruit met tamelijke zekerheid besluiten dat Margareta Lynch niet een riante maar een bezwaarde erfenis kreeg toegeschoven. Heeft dit er haar toe aangezet alles op alles te zetten en een procedure in te stellen nopens een vroegere verdeling van erfenis, die wellicht destijds in de familie aanleiding had gegeven tot discussie en onvrede? Zou men terloops hierbij wellicht de hypothese mogen formuleren dat de adoptie van de twee jonge zoons Cary onder meer gebeurde om te verhinderen dat na de dood van Thomas-Maximiliaan Neyts zijn erfenis eveneens naar de familietak Trappequiers – Claesman zou gaan, aangezien de familie Neyts in de mannelijke lijn volledig zou zijn uitgestorven?

De gebroeders Neyts geen edelman meer

Wat ook de redenen mogen geweest zijn, het resultaat was er: Margareta Lynch, die men nog veel jaren ten onrechte als *douairière van Kleiem* betitelde, was arm geworden. Dit had voor gevolg dat er, onmiddellijk na de dood van haar echtgenoot en los van het proces tegen Claesman, geen geld was om de *engagère* of taks te betalen die

27. Stadsarchief Brugge, *Registers van de zestendelen*, Onze-Lieve-Vrouw 906, 2156, 4110, 4384, 4542 (met dank aan wetenschappelijk medewerker Jan Dhondt). Het is niet uitgesloten dat bij verdere ontsluiting van dit archief, nog andere eigendommen van Neyts zullen te voorschijn komen.

28. E. VAN DER ELST, a.w.

zou hebben toegelaten, éénmaal één van de zoons meerderjarig werd, de schepenfunctie van de adoptievader over te nemen of een andere overheidsfunctie te verwerven. Het verst dat beide broers het brachten was tot respectievelijk kapitein van de Burgerwacht en klerk van de vierschaar. In het Brugs ontspanningsleven moesten ze zich tevreden stellen met het lidmaatschap van een burgerlijke schuttersgilde (Frans in Sint-Kruis in 1752 en Jacob in Sint-Sebastiaan in 1746) en kregen ze geen toegang tot de chique Sint-Jorisgilde waarvan hun adoptievader lid was geweest.

De gebroeders Neyts konden duidelijk hun prille adellijke stand niet hoog houden. Waarschijnlijk was het hen niet mogelijk de nodige taksen te betalen ter verheffing van de feodale lenen en werden de heerlijkheden, die de adellijke titel moesten dragen, verkocht. Alleszins was er vanwege beide broers een feitelijke verzaking aan de adellijke stand en leefwijze. De door Frans Neyts uitgeoefende functie van kapitein van de Burgerwacht was bescheiden en kon niet doorgaan voor een adellijk ambt. Jacob Neyts werd in 1753 klerk van de vierschaar, wat evenmin een verheven functie was. Enkele jaren later, omstreeks 1758 werden beide broers beroepsacteur en muzikant, hetgeen helemaal niet verenigbaar was met het behoren tot de adelstand en zelfs aanleiding gaf om zonder meer een de facto ontzetting op te lopen.

De gebroeders Neyts hebben alvast nooit aanspraak gemaakt op een adellijke titel. Zij ondertekenden steeds gewoon als Neyts. Bij de geboorte van de kinderen werd Jacob nooit met een adellijk predikaat vermeld. Ook gebruikten zij nooit meer de naam Cary, noch alleen, noch in samenvoeging met Neyts.

De afstammelingen willen de adellijke status terug.

Het is dan ook verwonderlijk dat F. Van Dycke in 1851 in zijn *Recueil héraldique*, naast artikels over Cary en Lynch, een artikel Neyts Cary inlaste. Hierin stond geen enkele verwijzing naar de niet-adellijke toneelactiviteiten en handelsactiviteiten van Frans en Jacob Neyts, maar werden beiden beschreven als “*descendants de la très illustre maison Cary d'Irlande*” en onterecht vermeld als heren van

Kleiem, Walcourt en Izenberge. Voor hen en voor de nakomelingen van Jacob werd kwistig omgesprongen met de predikaten *Messire* en *Dame des dits lieux* en werden allen, tegen de gegevens van de burgerlijke stand in, Neyts Cary genoemd.

Wie had belang bij zo een laat en juridisch ongegrond eerherstel? Het feit dat talrijke, meestal accurate gegevens over de nog levende nakomelingen van Jacob Neyts werden vermeld, waarvan de meesten in Brussel, Nederland, Frankrijk of zelfs Brazilië woonden, doet veronderstellen dat iemand van de familie hierbij betrokken was. De enigen die toen in Brugge woonden waren twee kleindochters van Jacob Neyts. Catherine (°1799) was gehuwd met kantonaal inspecteur en schooldirecteur Jan Brans (Amsterdam 1796 – Brugge 1862), de schoolmeester bij wie de jonge Guido Gezelle op de banken zat. Het is niet uit te sluiten dat Brans, die in de Brugse gemeenschap van die tijd een niet onbelangrijke plaats was gaan innemen, zijn sociale status hoger wou optrekken door samen met de aangetrouwde familie te figuren in een lijvig boek gewijd aan de genealogieën van de Brugse *high society*. De andere kleindochter Marie (1809-1885) was gehuwd met de gepensioneerde majoor Jean Dirick (1788-1875), die er wellicht ook de hand in gehad kan hebben²⁹.

Tien jaar later, toen J. Gailliard zijn *Bruges et le Franc* uitgaf, kwam er geen notitie over de familie Neyts in voor. Wel werd Thomas-Maximiliaan Neyts vermeld in de notitie gewijd aan de familie Spanoghe, maar zo stond er: *Il mourut sans postérité*. De geadopteerde zonen en hun nakomelingen kwamen er niet meer aan te pas. Dit kan niet anders dan opzettelijk gebeurd zijn, want Gailliard kende en gebruikte natuurlijk het werk van zijn voorganger in genealogische opzoekingen³⁰.

Isabelle Stassinon

Over de echtgenote van Jacob Neyts, die de sterzangeres van het operagezelschap werd, schreef Ledoulx: *Onder de voornaemste vertoonders was eene dochter, die begaeft was met een goede stemme, geboortig van geringe afkomst, want haeren vader was eenen mestraeper. Het*

29 Het echtpaar Dirick ligt, samen met hun dochter Valentine (†1868) begraven op het Brugs kerkhof, vak 27.

30 J.J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc* (...), Brugge, 1862, Tome 5, blz. 213.

*geval wilde dat hij (Jacob Neyts) haer hoorde zynge, 's avonds aen de huizen voor geld, met nog een andere doghter. Hij was daer van ingenomen over haer soete maniere van singen, aenmerkende oock haer schoonheyd, dat hy dacht haer tot sig te trecken, waer toe hy haeren vader heeft verwillight, van syne doghter aen hem over te laeten, voor eene somme geld. Nu haer verkregen hebbende heeft hy haer geleerd en onderwesen in de sangkunde, dat zy één van de eerste tonneelspeelsters wierd. Waernaer zy hauwbaer wordende, haer heeft getrauwet voor zyne vrouw en daer by verscheyde kinders verweckt. Weer een aandoenlijk verhaal, de Pygmalion van Georges Bernard Shaw of Lisa Doolittle en professor Higgins in *My Fair Lady* waardig.*

Vooreerst moet worden opgemerkt dat Isabella-Clara Stassinon niet op 8 oktober 1744 is geboren, zoals door Van Dycke werd opgegeven, maar op 8 oktober 1743. Zij staat in de doopregisters van de Sint-Annaparochie in Brugge vermeld als Isabella Stassenant, dochter van Johannes en Clara Deswarte. De schrijfwijze van haar naam was onzekeer. Bij de geboorte van haar zoon Jean-Celestin in 1766 staat Stacinon vermeld, in 1768 bij de geboorte van Jean-Baptiste is het Stassiznon en in 1771 bij de geboorte van de tweeling Jacques en Louise wordt het Stassinon.

Het vaderlijk beroep was natuurlijk niet erg eervol, maar of het nu zo nederig was dat zijn dochters moesten uit bedelen gaan en hij Isabelle zonder meer aan Neyts verkocht, valt nog te bezien. Mestrapers waren officiehouders en het beroep, op zich niet bijzonder verheffend, kon winstgevend zijn. Weliswaar stond Jan Stacenon bij de volkstelling in 1748 vermeld als woonachtig in de volksbuurt van Sint-Gillis *In 't lant van Belofte* met als beroep mestramer en met de bijkomende vermelding *disch*, zoals dit het geval was voor de overgrote meerderheid van de bewoners in zijn straat³¹. Was dit tien jaar later nog zo? Toen Isabelle op 7 januari 1799 op de leeftijd van 55 jaar in Brugge overleed, werd haar vader in de overlijdensakte vermeld als *negociant*. Er waren natuurlijk veertig jaren verlopen sedert de episode die Ledoulx beschreef en de vader kon zich opgewerkt hebben, maar het vraagt minstens verder onderzoek of hij rond 1758-60 echt zo straatarm was dat zijn kinderen moesten gaan bedelen en hij één van zijn dochters gewoon verkocht. Of deed ook hier Ledoulx er een kleurig schepje bij?

31 G. DUMON, a.w., n° 44/1123.

Wanneer en waar Jacob Neyts en de zestien jaar jongere Stassinon huwden, vonden we niet terug. Hun eerste kind werd in september 1763 in Nijmegen geboren. Het kan dus best dat ze trouwden in een of andere stad waar ze op tournee waren. Zeker is dat ze kerkelijk huwden, ondanks hun professionele situatie die in andere gevallen en zelfs in hun eigen operagezelschap aanleiding kon zijn tot weigering vanwege de kerkelijke overheid³². Bij de verschillende dopen van hun kinderen werden Jacob en Isabelle Neyts gewoon als man en vrouw gemeld en de kinderen als *filius legitimus* en *filia legitima*. De houding van de clerus tegenover toneelspelers was dus niet in alle gevallen zo negatief als men het soms heeft voorgesteld³³.

Frans Neyts

In de schaduw van Jacobs Neyts bevond zich, althans volgens de biografen, zijn broer Frans. François-Dominique Cary (of Carew) werd in Kortrijk geboren op 29 maart 1719 en stierf, ongehuwd, in Brugge op 8 frimaire An VI (28 november 1797)³⁴.

Op het ogenblik van de adoptie en van het aannemen van de familienaam Neyts bevond de veertienjarige knaap zich, volgens Ledoulx, bij een handelaar in Cadiz (Spanje) om er een commercieel beroep aan te leren en werd hij als nieuwbakken edelman naar Brugge teruggeroepen om er *een voordere opvoedinge te krijgen in al het gone eygen is aen eenen edelman*. Van dit laatste kwam evenwel weinig terecht en Frans Neyts die *eene bijzondere begaeftheid voor de musijcke* had, leerde viool spelen en zelfs violen bouwen. Hij werd voltijds muzikant, weliswaar in een heel bescheiden functie. Ledoulx schreef dat *terwijl hij de musicque volmaectelijk wel kende, in de kercken voor loon (ging) spelen op de docksaelen, namentlijk in de kercke van Sint-Donaes*. Ook nog volgens Ledoulx werd hij benoemd tot kapitein van een com-

32 J. HUYGHEBAERT, a.w. kol. 593.

33 A. VAN HOUTRYVE, *Van Comedie tot Koninklijke Stadsschouwburg*, Brugge, 1995, blz. 17-19; B. VAN OOSTVELDT, a.w., blz. 178-182.

34 F. VAN DYCKE, a.w. blz. 302-305; Stadsarchief Brugge, Parochieregisters en Burgerlijke Stand. De aangifte van overlijden werd gedaan door J. Fr. Baret, op dat ogenblik 'commissaire du directoire exécutif du département de la Lys' en zijn schoonbroer Jean-Celestin Neyts. Frans Neyts, werd opgegeven als rentenier, en er werd vermeld dat hij als Cary geboren was en de aangenomen zoon was van Thomas Neyts.

pagnie van de Burgerwacht, hetgeen hem een bescheiden maar vast inkomen bezorgde.

De korte biografische nota die men over Frans Neyts aantreft in een Nederlandse publicatie, waar hij de eer krijgt van een afzonderlijke notitie, los van zijn broer, roept vragen op³⁵. Hierin wordt gezegd dat hij orkestmeester was in Amsterdam en dat hij veel bijdroeg tot de ontwikkeling van de opera in de Nederlanden. Was hij het, zo vroeg de biograaf zich af die in 1810 als zanger, samen met een juffrouw Carels, aan het Hollands toneel verbonden was? Op dit laatste kan men alvast negatief antwoorden, gezien Frans in 1797 overleden was. Het is waarschijnlijk dat het ging om Jan-Baptist Neyts (Brugge 12 februari 1768 – Amsterdam 11 oktober 1824), een zoon van Jacob en Isabella Neyts-Stassinon.

Deze Jan-Baptist Neyts was gehuwd met een Jeanne Arondeur. Hij wordt tweemaal vermeld in een studie gewijd aan de Amsterdamse filosoof Johannes Kinker. In 1801 zong hij, voor de maatschappij *Felix Meritis*, gezangen op teksten van Kinker. Bij die gelegenheid droeg hij *een Chinees priesterkleed, muts en schoenen*. In 1803 was hij één van de uitvoerders die Haydns' *Schöpfung* zongen, in een vertaling opnieuw van Kinker³⁶. De muzikale activiteit werd in de familie Neyts dus ook in de volgende generatie doorgezet, ook nog door een andere zoon zoals we verder zullen zien.

Nog in een andere bron komt Frans Neyts voor zonder vermelding van zijn jongere broer. In 1746 werd in Brugge door een tiental jonge muzikliefhebbers een muziekvereniging opgericht onder de naam *Confrerie van het Concert*. Frans Neyts wordt hierbij vernoemd als voornaamste initiatiefnemer en eerste directeur. Van Jacob Neyts was hier geen spoor, wat niet abnormaal is, gezien hij toen pas 19 was. Frans Neyts bleef tot in 1752 directeur van de vereniging en verdween toen. Meningsverschillen? Niet onmogelijk³⁷. Het is ook mogelijk dat hij toen gewoon een meer professionele weg insloeg. Dit

35 A.J. VAN DER AA, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, Amsterdam, 1852, trefwoorden Neyts Jacques en Neyts François.

36 A. HANOU, *Sluiers van Isis, Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting* (...), Deventer, 1988, Deel II, blz. 26 en 130.

37 Stadsarchief Brugge, Archief speellieden, Resolutieboek van de Confrerie van het Concert (inventaris A. Vandewalle n° 415); A. VAN DEN ABEELE, *Het "Concert"*. *Van Brugse muziekvereniging tot schouwburguitbater*, in Brugs Ommeland, 1994, blz. 171-242.

zou dan kunnen betekenen dat hij enkele jaren in Amsterdam of elders zou werkzaam geweest zijn, om dan vanaf 1756 zijn carrière aan die van zijn broer te verbinden.

Operaloopbaan van Jacob en Frans Neyts

Jacob Neyts begon aan een beroepsactiviteit als klerk van de vierschaar. Hij oefende dit ambt uit van maart 1753 tot januari 1758, na volgens Ledoulx eerst enkele jaren bij een klerk in de leer te zijn geweest. Veel activiteit ontplooidde hij hierbij niet, gelet op het gering aantal akten die door hem werden verleden³⁸. Hij had zich nochtans al op 3 maart 1753 aangesloten bij het rechtskundig genootschap gekend onder de naam *De Sabbatine*³⁹, wat toch op enige belangstelling duidt voor de juridische aspecten van zijn ambt. Weinigen van zijn collega's waren lid van dit rechtskundig genootschap.

Ook Ledoulx schreef dat Neyts *in het procureuren niet veel te doen hadde*. Was er gewoon onvoldoende werk voor de procureurs of was dit beroep maar niets voor Neyts en verwaarloosde hij het? Aan de overvloed aan vrije tijd schreef Ledoulx het toe dat hij begon op te treden in het amateur-gezelschap van de rederijderskamer *De weerde drie santinnen*, waar hij samenwerkte met de schoolmeester Pieter Coucke, *in syn school oock niet te doen hebbende*. Volgens Ledoulx traden ze op in een toneelzaal die zich bevond in het huis *Nazareth* in de Grauwwerkersstraat⁴⁰ en oogstten ze succes.

In het kielzog van gouverneur-generaal Karel van Lotharingen kwam het Hof van Brussel in juni van het jaar 1756 even naar Brugge overgewaaid. Om de bezoekers te plezieren werd in de theaterzaal van het jezuïetencollege de komische opera *Ninette à la Cour* van Simon Favart door de *Comédiens de Bruxelles* opgevoerd. Dit inspireerde

38 A. SCHOUTEET, *De klerken van de vierschaar te Brugge met inventaris van hun protocollen*, Brugge, 1973, blz. 233.

39 A. SCHOUTEET, *De Sabbatine. Een Brugse vereniging van rechtsgeleerden in de 18de eeuw*, in: Handelingen van het genootschap voor geschiedenis, Brugge, 1981, blz. 99-111.

40 Dit gebouw stond waar eind jaren negentien zestig de huizen met nummers 21 tot 25 zijn gebouwd. In de tweede helft van de achttiende eeuw werd het gebouw gebruikt door de suikerraffinaderij Ley, in de negentiende eeuw onder meer door de stedelijke Nijverheidsschool, in de twintigste eeuw voor de Burgerwacht en uiteindelijk ook als schoolkliniek. Een gedeelte werd ook als stapelplaats gebruikt door de firma Metalunion.

Neyts, die op enkele weken tijd het libretto in het West-Vlaams vertaalde en dit ook publiceerde. Er deed zich een uitstekende gelegenheid voor om het vervaamste stuk aan het publiek voor te stellen. De *Confrerie van het Concert*, die tien jaar eerder door onder meer Frans Neyts was gesticht, had op *d'Oude Beurze* een nieuwe schouwburg gebouwd en die werd op 15 oktober 1756 feestelijk in gebruik genomen met de opvoering van *Mimi in het Hof*. Enkele weken later, op 27 november, gaf Neyts in dezelfde schouwburg de creatie van het door hem vertaalde *La Bohémienne of den bedrogen gierigaard*.

Beide stukken werden opgevoerd door *De Yverige Brugsche Jonckheydt*, zoals we uit een schrift van een Juffrouw Catharina De Smit weten⁴¹. Men moet zich over wat zo een gezelschap betekende geen te groot idee vormen. Het troepje van Neyts bestond uit drie acteurs, twee actrices en enkele instrumentalisten. De rol van Frans Neyts als vioolspeler is hierin duidelijk te situeren, die van Jacob Neyts minder. Dat hij de teksten vertaalde ligt voor de hand, dat hij de muziekarrangementen – al dan niet samen met zijn broer – uitwerkte ook, maar of hij zelf een muziekinstrument bespeelde, zoniet als zanger optrad of gewoon maar als regisseur, wordt nergens vermeld.

De bijval was bemoedigend en de gebroeders Neyts begonnen ook buiten Brugge op te treden. Zo traden zij in april en mei 1757 in Duinkerke op. Het succes was blijkbaar van die aard dat Jacob Neyts begin 1758 zijn procureursfunctie opzegde om zich volledig aan zijn hobby of passie te wijden.

De overlevering en een aantal documenten geven aan dat vervolgens werd opgetreden in veel Vlaamse, Brabantse en weldra Hollandse en Zeeuwse steden. Van 1757 tot 1772 werd het leven van Jacob Neyts en van zijn kompanen dat van rondreizende acteurs. Brugge bleef hierbij hun thuishaven. De oudste zoon Louis-Jacques werd weliswaar in 1763 in Nijmegen geboren (overleden in Parijs 12 augustus 1828) en de dochter Marie-Isabelle in 1765 in Duinkerke (overleden in Calais op 5 augustus 1826), maar de vier volgende werden tijdens het winterseizoen in Brugge geboren: Jean-Celestin (6 december 1766, overleden in Brugge 29 oktober 1839), Jan-Baptist (12 februari 1768, overleden in Amsterdam 11 oktober 1824) en op

41 J. HUYGHEBAERT, *Jacob Toussaint Neyts en zijn Yverige Brugsche Jonckheydt*, in: 't Beertje, volkskundige almanak, Brugge, 1987, blz. 78-88.

4 december 1771 de tweeling Jacques-François en Louise (zij overleed in Brugge 4 oktober 1773). Later werd nog een dochter Henriette in Gent geboren (overleden in Brussel 2 juni 1842).

Enmaal goed op dreef heette het gezelschap niet meer *De Yverige Brugsche Jonckheyt*, maar werd het *De Vlaemsche Opera*. Vanaf 1768 trad het gezelschap jaarlijks in de lente in Amsterdam op en werd daar weldra als het voornaamste vreemd operagezelschap beschouwd, althans door sommigen. Over het succes en de impact van de West-Vlaamse operagroep in Nederland en meer bepaald in Amsterdam, bestonden immers uiteenlopende opinies.

Acteur en toneelschrijver Simon Rivier beschreef het Vlaams gezelschap als een zootje uitgehongerde zwervers⁴². Men mag hierbij evenwel niet uit het oog verliezen dat Rivier verbonden was aan de schouwburg die in 1772⁴³ in de vlammen opging. Hij had dus redenen om Neyts een kwaad hart toe te dragen⁴⁴. Een andere Noorderling bekritiseerde *de vreemde, ons onterende bastaardtaal* die door de Vlaamse zangers gebruikt werd⁴⁵. Daarentegen schreef C. Wybrands dat zij de belangrijkste troep waren van al diegenen die Amsterdam aandeden⁴⁶ en vermeldde het *Biografisch Woordenboek der Nederlanden* (1852) dat ze *overal den uitbundigsten lof oogstten*. Wat hun taal betreft, rapporteerde dit zelfde *Woordenboek* dat de operaliefhebbers en vooral de dames verzet waren op uitvoeringen in het zoetgevooisde West-Vlaams!

Op 11 mei 1772, naar aanleiding van de première van de door Neyts vertaalde opera's *Den deserteur* en *De kwalijk bewaarde doghter* gebeurde het drama. De Amsterdamse schouwburg schoot tijdens de voorstelling in brand en de paniek die de vluchtende toeschouwers aangreep had voor gevolg dat er achttien doden vielen. Er barstte hierna een hevige polemiek en pamflettenoorlog los en Neyts werd van onvoorzichtigheid beschuldigd⁴⁷.

Wat waren de gevolgen voor de *Vlaemsche Opera*? Ledoulx zegt het niet duidelijk. Ze zijn naar Brabant afgezakt, schreef hij, nadien

42 J. HUYGHEBAERT, *Nat. Biogr. Woordenb.*, a.w., kol. 549.

43 Ledoulx gaf 1771 als datum op: één van zijn talrijke vergissingen.

44 A.A.J. VAN DER AA, a.w. art. Rivier.

45 J. HUYGHEBAERT, a.w., kol. 549.

46 C. WYBRANDS, *Het Amsterdams toneel*, z.d., blz. 201-212.

47 B. VAN OOSTVELDT, a.w., blz. 182-188.

naar Gent en tenslotte naar Kortrijk waar Neyts *geheel is gescheyden uyt de toonelspelen ten jaere 1779*. Hij ging in Mechelen wonen en werd er handelaar in wijn en brandhout. In het *Biografisch Woordenboek der Nederlanden* werd het: *dit schrikkelijk ongeval berokkende zijn ondergang*. Bij Goethals (1838)⁴⁸: *il poursuivit ses voyages sans rencontrer l'accueil dont on l'avait autrefois honoré* en bij Stecher (1899): *il finit par renoncer à la vie théâtrale et s'établit en 1779 à Malines*. Volgens J. Huyghebaert hernam hij alvast onmiddellijk na de brand de voorstellingen in Amsterdam, in andere zalen en zelfs in een houten theatertje. Bram Van Oostveldt betwist evenwel dit laatste, omdat hij hierover geen enkel document aantrof.

J. Huyghebaert acht het juist dat Neyts na 1772 minder bijval genoot en schrijft dit toe aan de kwijnende belangstelling voor vertaalde stukken, wellicht bespoedigd door de snelle groei van het aantal mensen die Frans verstonden. We zijn wat sceptisch over die uitleg, vooral dan voor wat de Hollandse provincies betreft, waar de kennis van het Frans bij de burgerij en de middenstand er toch maar minimaal moet op vooruit zijn gegaan, maar ook voor Brabant en zeker voor Vlaanderen, gelet op de grote bijval die de Vlaamse opera nog in de jaren 1788-1790 in Brugge genoot. Anderzijds toont Huyghebaert aan dat 1772 niet het eindpunt betekende in de toneelactiviteiten van Neyts. Na 1772 trok het gezelschap verder van stad tot stad en deed opnieuw Amsterdam aan. Ook optredens in Haarlem zijn bekend. Op 8 oktober 1777 speelde het gezelschap in Gent en bleef zowel daar als in Brugge gans het winterseizoen optreden. De opbrengsten vielen blijkbaar tegen en Neyts vroeg in Brugge daags voor vastenavond een benefietbal te mogen organiseren, wat hem evenwel door het *Concert* geweigerd werd⁴⁹. Hetzelfde jaar 1777 trad hij in november en december ook in Mechelen op. In juni 1778 werd in Den Haag opgetreden.

Het jaar 1779 betekende evenmin het einde. In 1781 verschenen aankondigingen in de Mechelse pers voor opvoeringen door de *Vlaemsche Opera*. In 1783 kreeg de troep de naam *Nieuwe*

48 F.V. GOETHALS, *Lectures relatives à l'histoire des sciences, des arts, des lettres, des mœurs et de la politique en Belgique et dans les pays limitrophes*, Brussel, 1838, T. III, blz. 232-239.

49 Stadsarchief Brugge, *Verlagboek "Concert"*, f° 55 v°; A. VAN DEN ABBELE, a.w., blz. 195-196.

Nederduitsche Opera. In mei 1784 waren er optredens in Gent. Daarmee was evenwel, volgens Huyghebaert, het eindpunt bereikt. Neyts stopte dat jaar met operavertoningen en zou pas na 1789 in Frankrijk met een nieuw, nu blijkbaar Franstalig gezelschap van stad tot stad trekken, tot aan zijn dood in 1794.

Of dit voorlopig eindpunt er in 1784 wel geweest is, is niet zeker en zou verdere opzoeking verdienen. Het staat vast, het dagboek van Jozef Van Wallegem is hierover duidelijk, dat in de jaren 1788 en 89 een aanzienlijke opflakking van het Vlaams operaleven in Brugge plaats vond. Van Wallegem noemde de uitvoerders in 1788 *eenige konstminnende tonneelspeelders deser stad Brugge* of ook de *konstminnende tonneelspeelders der Vlaemsche Schouwburg deser stad Brugge*. In 1789 gebruikte hij dezelfde naam en eenmaal die van *de konstminnende liefhebbers der Nederlandtsche Vlaemsche Schouburg*. Waren het de gebroeders Neyts die opnieuw optraden? Uit hierna behandelde documenten blijkt alvast dat ze eind 1787 de wijnhandel liquideerden en waarschijnlijk Mechelen tijdelijk of voor goed verlieten. Begonnen ze weer op te treden, omdat ze toch wel van iets moesten leven? Van Wallegem vernoemt een paar maal hun naam, maar het is niet duidelijk of hij hiermee bedoelde dat ze zelf optraden of dat het om opera's uit het repertoire van Jacob Neyts ging. Het is alvast zeker dat bij die door Van Wallegem beschreven heropleving van de Vlaamse opera, de werken die werden uitgevoerd voorkwamen in het gekende repertoire van Neyts.

Tijdens het revolutiejaar 1790 werd eveneens veel opera opgevoerd en met enorm succes, door de *Konstminnende tonneelspeelders der Vlaemsche Schouwburg*, ook nog de *Nederlandtsche Vlaemsche Schouwburg* genaamd. Ook hier betrof het stukken die door Neyts voor het Vlaams repertoire waren omgezet. Jammer genoeg vermeldt Van Wallegem geen namen⁵⁰. Op 18 april zou dit gezelschap voor het eerst een gemengd programma opvoeren, eerst *La servante maitresse* in het Frans, gevolgd door *De trouwe Antonio* in het Vlaams. De opvoering ging eerst niet door, bij gebrek aan belangstelling maar vond op 10 mei toch plaats⁵¹.

Indien Neyts er bij te pas kwam, dan betekent dit dat hij inderdaad

50 A. VAN DEN ABEELE, a.w., blz. 204-206.

51 Stadsarchief Brugge: J. VAN WALLEGHEM, *Daegelijksche gevallen 1790*, f.° 143 en 146.

wel Mechelen had verlaten, maar daarom nog niet direct naar Frankrijk de wijk had genomen om er in het Frans opvoeringen te gaan doen. Als hij het was die opnieuw naar Brugge was afgezakt, dan begon hij zich hier stilaan, wellicht met de aanmoediging van zijn Franse schoonzoon, in Franse uitvoeringen te oefenen. Het blijft, bij gebrek aan ook maar de minste naamaanduiding, bij een hypothese.

Charles de Cassina, graaf van Wonsheim, baron van Boelare

Een apart hoofdstuk in het leven van Jacques Neyts vormt zijn relatie met graaf Charles-François-Ghislain de Cassina (1751-1794)⁵². Neyts zou hem, volgens Ledoulx, leren kennen hebben in Gent na 1772 en hij zou door hem het griffierschap aangeboden zijn van de baronie van Boelare. Zonder de bewogen levensloop van deze edelman te kennen, zou men bij het lezen van Ledoulx kunnen veronderstellen dat Cassina als weldoener optrad voor Neyts. Zo had het onder meer I. Stecher begrepen, die in de *Biographie Nationale* schreef dat Neyts door Cassina ondersteund werd. Zelfs nog onlangs schreef H. Installé dat de graaf als sponsor van het toneelgezelschap van Neyts optrad en hem een niet onbelangrijke erfenis naliet⁵³. Ook J. Huyghebaert had het over een voor Neyts zeer voordelige testamentaire wilsbeschikking die Cassina naliet⁵⁴. Het was evenwel net andersom: het was de berooide edelman die jarenlang op de kosten van Jacques Neyts ging teren. Althans, zo verzekerden ze allebei. Misschien zal het op het einde van het hiernavolgende verhaal nog iets anders kunnen klinken: twee arme drommels probeerden samen middelen te vinden, niet altijd orthodoxe, om er weer bovenop te komen.

Charles de Cassina was de zoon van Pierre-Philippe de Cassina (1686-1769) en van zijn echtgenote Marie-Louise de Plotho d'Ingelmunster (ca 1715-1790). Dit echtpaar had elf kinderen waarvan zes de volwassen leeftijd bereikten: Marie-Françoise (1737-1814) gehuwd met de Franse officier Philippe de Murat (1744-1806)⁵⁵,

52 Tenzij anders vermeld, de gegevens hierna uit: V. CAMPEN, *La baronie de Boulaere*, Geraardsbergen, 1930.

53 H. INSTALLÉ, *Mechelse verlichte geesten, vrijdenkers en vrijmetselaars (1772-1840)*, Antwerpen - Rotterdam, 1990, blz. 48 en 51.

54 J. HUYGHEBAERT, a.w., kol. 595.

55 Zijn omvangrijk familiearchief berust op het stadsarchief van Gent.

Louis-Benoît (1739-1771), René (1742-1766), Françoise-Florence (°1748) die kanunnikes werd in Denain (op 12 km van Valenciennes), Albertine (1749-1816) gehuwd met graaf Charles-Joseph de Lichtervelde (1741-1803)⁵⁶, en tenslotte Charles-François.⁵⁷ Als kapelaan op het kasteel van Boelare en huisonderwijzer van de kinderen trad de Gentse kanunnik Anselme Bara op. Het is tijdens de periode van zijn verblijf op het kasteel van Boelare dat Bara in 1765 lid werd van *La Discrète Impériale*, de vrijmetselaarsloge in Aalst. Al dan niet door hem geïntroduceerd, werden ook zijn twee pupillen lid, Louis in 1767 en Charles in 1773⁵⁸. Bara was méér dan kapelaan, hij had ook volmacht gekregen van de graaf om zijn vermogen te beheren. Na het overlijden van de graaf kwam het tot een hevige botsing en tot een proces, toen de erfgenamen tot de vaststelling kwamen dat de rekeningen niet met de nodige zorg waren bijgehouden⁵⁹.

Charles de Cassina begon al op zijn veertiende aan een militaire loopbaan bij de *Gardes Wallonnes* met standplaats in Cadiz. In 1771, bij de dood van zijn broer Louis, nam hij ontslag en keerde als feodale erfgenaam, met onder meer de titels graaf van Wonsheim en Martazana, baron van Boelare, ridder van het Heilig Roomse Rijk, Beer van Vlaanderen, heer van het Land van Aalst, van Schendelbeke, van Hemelveerdegem, van Mosscher Ambacht, terug naar de Oostenrijkse Nederlanden. In 1773 huwde hij met gravin Catherine de Brouhoven de Bergeyck (1749-na 1794), en nam met haar zijn intrek in de statige patriciërswooning van de familie de Bergeyck op de Bruul in Mechelen. Op niet nader te bepalen datum werd Cassina ook lid van de Mechelse loge *La Constante Fidélité*, en stond in 1786 nog

56 G. SCHRANS, *Le "rendez-vous de la noblesse": La Loge Bruxelloise "L'Heureuse Rencontre" au XVIIIe siècle*, in: Acta Macionica, Volume 8 (1998), blz. 232-238.

57 Zoals wel eens meer voorkomt met wat minder geslaagde en daarenboven uitgestorven families, zijn genealogische gegevens moeilijk te vinden. Noch de *Annuaire de la Noblesse de Belgique*, noch de genealogische werken van F.V. GOETHALS bevatten gegevens. Een paar gegevens in DE VEGIANO, *Nobiliaire des Pays-Bas*, Dl. I, 1865, blz. 401. Onze gegevens komen hoofdzakelijk uit V. CAMPEN, a.w.; blz. 118-119, M. VAN TRIMPONT en G. SCHRANS.

58 B. VAN DER SCHELDEN, *La Franc-maçonnerie belge sous le Régime Autrichien (1721-1794)*, Leuven, 1923, blz. 340-341 en 360

59 Stadsarchief Gent, *Modern Archief, Fonds Napoleon De Pauw*, nrs. 2248 en 4135 (Bara); G. SCHRANS, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, Gent, 1997, blz. 60, 326 en 436.

op het *tableau* van de leden⁶⁰. Henri Installé vermeldt dat hij gunstig bekend stond om zijn liefdadigheid en dat hij onder meer tijdens een overstroming die Mechelen teisterde, niet aarzelde in een boot voedsel te gaan brengen aan over land onbereikbare slachtoffers⁶¹. Cassina toonde zijn moderne geest naar aanleiding van zijn huwelijk, door de herendiensten kwijt te schelden die de onderhorigen van de baronie Boelare verschuldigd waren. De moderniteit van het gebaar werd wel afgezwakt doordat hij die karweiplicht door de belanghebbenden liet afkopen: de centjes waren welkom⁶². Voor het overige liet hij het beheer van de familiedomeinen over aan zijn moeder en aan de rentmeester en ontvanger Jean-François Bruyneel⁶³.

De financiële toestand werd er, sedert het geschil met Bara, niet beter op. Cassina verklaarde later dat zijn vader en zijn broer er nogal op los waren gegaan, terwijl hij anderzijds overtuigd was dat zij en ook hijzelf door hun ontvanger waren bedrogen. Om een aantal dringende schulden te vereffenen werden rond 1780 de eigendommen van de familie in Deerlijk (de Cassinas waren al vanaf het begin van de 17de eeuw Heer van Deerlijk⁶⁴), Diependale, Zwevegem, Ingelmunster, Zulte en Desselgem verkocht. Deerlijk werd aangekocht door de schoonbroer Charles-Joseph de Lichtervelde⁶⁵. Samen bracht dit 80.000 gulden op, waarbij dan nog nieuwe leningen werden aangegaan onder meer om een schuld van 40.000 gulden op te vangen. Dit belette niet dat Cassina verder grote investeringen deed: het kasteel werd verbouwd en nieuw bemeubeld naar de heersende smaak, terwijl een grote laan over enkele honderden meters vanaf het kasteel tot aan de baan naar Gent tegen een hoge kostprijs door moerasgronden werd getrokken⁶⁶. Nieuwe verkopen volgden, onder meer

60 P. DUCHAINE, *La franc-maçonnerie belge au XVIIIe siècle*, Brussel, 1911, blz. 380-381; H. INSTALLÉ, a.w. blz. 40 e.v.

61 INSTALLÉ, a.w., blz. 16, evenwel zonder bronaanduiding.

62 M. VAN TRIMPONT, *Het Land en de Baronie Boelare*, Geraardsbergen, 1998, blz. 254.

63 V. CAMPEN, a.w., blz. 122.

64 L. SLOSSE, *Rond Kortrijk of schetsen over de prochiën van het oud bisdom van Doornyk (...)*, Eerste Deel, Roeselare, 1898-1903, blz. 249.

65 E. DE SEYN, *Geschied- en Aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten*, Eerste Deel, Brussel, z.d., blz. 275. Volgens V. CAMPEN evenwel, zou Deerlijk aangekocht zijn door burggraaf Robert de Moerman.

66 *Bouwen door de eeuwen heen, deel 5n 1, provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Aalst*, Gent, 1978, blz. 383-386.

de dorpen Aspelare en Nederhasselt die Cassina volledig in eigendom had, alsook een groot deel van het meubilair in het kasteel. Dit volstond nog niet en om zich aan ongeduldig wordende schuldeisers te onttrekken trok hij weer naar Spanje.

Zijn moeder maakte hiervan gebruik om hem op beschuldiging van verkwistingen door de wethouders van de baronie Boelare onder curatele te doen stellen (24 december 1784, bevestigd op 24 september 1785). Hij keerde ijlings terug en tekende bij de Grote Raad in Mechelen verzet aan tegen de aanstelling van zijn schoonbroer de Lichtervelde en de Gentse advocaat Jean-Ferdinand Rohaert (1733-1808) tot zijn voogden. Cassina die, oh ironie, tot in 1783 penningmeester was van *La Constante Fidélité*, nam als raadsman advocaat Jean-Henri Poupepez, secretaris en redenaar van zijn loge. Die slaagde erin de twee voogden af te zetten en... zichzelf, met het akkoord van Cassina, tot curator te doen aanstellen⁶⁷. De uitspraak kwam op 9 november 1785. Groot was de verbazing en ontgoocheling van Cassina toen zijn logebroeder in wie hij dacht een medestander en vertrouwensman te hebben, voortaan met de grootste strengheid tegen hem optrad. Hij verbood hem nog op het kasteel van Boelare te verschijnen en aangezien de echtgenote ondertussen een echtscheidingsprocedure had ingesteld en Cassina bij haar in Mechelen niet meer binnen mocht, verplichtte Poupepez hem zijn intrek te nemen in de herberg *De Kranevogel* en betaalde hij hem een karig maandelijks alimentatiegeld.

Het is vanaf toen dat de compleet berooide graaf zijn lot aan dat van Jacob Neyts verbond. Het verhaal van Ledoulx dat ze mekaar in de jaren zeventig in Gent hadden leren kennen, is niet onmogelijk maar toch eerder onzeker. Zou Cassina toen echt een sedentair griffierschap aangeboden hebben aan de leider van een rondreizend toneelgezelschap? Deze functie werd trouwens bekleed door zijn ontvanger Bruyneel, met wie hij pas in 1784 in dispuut zou komen. Er

67 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 4/10/1787 van Poupepez aan de Lichtervelde geeft hiervan een lichtjes andere versie: *Je n'ai en vérité accepté la charge avec bien de la répugnance et uniquement pour me rendre à des sollicitations qu'on me fit à ce sujet* (was die "on" Cassina?). Overigens beklag Poupepez er zich over dat hij nooit een frank ereloon had kunnen in rekening brengen en dat zijn ander werk leed door de vele beslommingen die deze voorgdij hem bezorgde.

bestaat meer kans dat het tussen 1780 en 1785⁶⁸ in Mechelen was dat de kennismaking plaats vond, wellicht via Louis Neyts, de oudste zoon van Jacob, die als muzikant of *frère à talent* eveneens lid was van *La Constante Fidélité*⁶⁹.

Voor de jaren 1787-1789 beschikken we over heel wat gegevens met betrekking tot de relatie Cassina-Neyts, dank zij een dertigtal brieven, afkomstig uit de papieren van schoonbroer Charles de Lichtervelde, aan wie de meeste ervan geadresseerd zijn⁷⁰. De afzenders van die brieven waren Egidius De Backer, advocaat bij de Raad van Vlaanderen, raadpensionaris van Geraardsbergen en zaakwaarnemer voor de familie Cassina, advocaat Poupeze, Cassina zelf en Jacob Neyts. Poupeze en vooral De Backer wisten niets, maar dan ook niets goeds over Neyts te vertellen. Enkele epitheta: *le fameux Neyts – la vilaine race de Neyts – ces vilaines gens – les vils adhérents du comte*. De Backer vertelde dat Cassina iedere week met de familie Neyts naar de concerten trok die in de Commanderie Pitzenburg werden gegeven, dat men daar schande over sprak en daarom niemand hem ook maar een groet gunde⁷¹. Cassina bleek nauw verbonden met Neyts: *Il n’y a point d’apparence qu’il quittera jamais la vilaine race de Neyts. Tout va de pire en pire. Il a juré de disposer de tout ce dont il serait capable en faveur de ces vilaines gens. Il dit qu’il mangera jusqu’à son dernier morceau de pain avec eux*⁷².

Van de kant van Jacob Neyts was natuurlijk een gans andere klok te horen. Begin 1785 schreef iemand in een niet-ondertekende brief in lovende woorden over hem naar Cassina. Wie was de auteur van die brief, die in geuren en kleuren aan Cassina liet weten dat zijn vrouw een echtscheidingsprocedure had ingezet, met de hulp van een kanun-

68 In zijn testament van 1793, heeft Cassina het over twaalf jaar dat Neyts hem diensen zou bewezen hebben, wat ons dus tot 1781 zou leiden. Men moet hierbij rekening houden met het feit dat, om de rechtsgeldigheid van de schulden die hij tegenover Neyts had te kunnen blijven volhouden, hij de gekregen financiële hulp moest kunnen situeren voor de datum eind 1784 waarop hij onder curatele werd gesteld. Neyts daarentegen, in zijn briefwisseling met Charles de Lichtervelde, zegde in augustus 1787 dat hij Cassina sedert twee jaar steunde en in maart 1789 sprak hij van “meer dan drie jaar”. Dus eerder 1784-85.

69 B. VAN DER SCHELDEN, a.w., blz. 340-341.

70 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10

71 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 29/01/1787 van De Backer aan de Lichtervelde.

72 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 5/08/1787 van De Backer aan de Lichtervelde.

nik de Waepenaert, wat de briefschrijver op café vernomen had van een loslippige notarisklerk? Het mooi geschrift en het onberispelijk Frans lijkt in de richting van Jean-François Baret te wijzen, over wie we het hierna uitgebreid zullen hebben. Over Neyts ging het in die brief aan Cassina als volgt: *Pour moi, et encore plusieurs personnes avec moi, nous rendrons toujours cette partie aux Neyts que ce sont des honnêtes gens, auxquels vous vous êtes attaché à cause de leur probité, de leur sincérité et des talents qu'ils possèdent pour la musique. On est aussi généralement d'accord que le père est un homme d'esprit, très fin en affaires*⁷³.

Jacob Neyts zelf nam uitgebreid de eigen verdediging op in brieven die hij schreef naar Charles de Lichtervelde. Een paar dagen nadat het vonnis was uitgesproken waarbij Cassina verder onder voogdij bleef, schreef hij, na er op gewezen te hebben dat het enige wat men hem kon aanwrijven was dat hij *un revers de fortune* gekend had: *J'étais indigné d'apprendre que le seul crime dont était chargé le comte de Wonsheim était sa fréquentation dans ma maison. Je ne l'avais jamais recherché et à sa prière je n'ai tâché que de lui être utile. Depuis deux ans je suis sa seule ressource, je me suis épuisé pour le tirer de l'état où il est en ce moment. Aussitôt que j'ai été instruit de la haine mal fondée que ses parents et amis me portaient, je l'ai sollicité de me quitter. Mais il était malheureux, je n'avais pas la force de lui fermer ma porte. Malade d'esprit*⁷⁴ *et de corps il avait besoin de moi. C'est moi seul, Monsieur, qui le soutient encore, et ce dans l'intérêt de sa famille*⁷⁵. Neyts stelde voor om voortaan van alle verdere contacten met Cassina af te zien... mits een voorwaarde waar we aanstonds op terugkomen. Twee jaar later schreef hij naar dezelfde: *Quelles que soient les sottises qu'on ait pu répandre au sujet de mes liaisons avec le comte de Wonsheim, je n'en suis pas moins dans son malheur son plus sincère ami. L'état dans lequel il se trouve m'affecte de plus en plus, pour lui, pour l'honneur et pour l'intérêt d'une famille illustre*⁷⁶.

73 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 5/02/1785, niet ondertekend aan Cassina.

74 Rijksarchief Ronse, *Familiearchieven* 574/84 is een medisch verslag van 21 juli 1784 door een geneesheer J. Verkerk uit Leuven waarin Cassina als een zenuwlijder wordt beschreven.

75 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 9/08/1787 van Neyts aan de Lichtervelde.

76 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 23/02/1789 van Neyts aan de Lichtervelde.

De disputen die tussen Neyts en de familie van Charles Cassina ontstonden hadden natuurlijk met centen te maken. In juli 1787 maakte Poupepez hier een eerste maal melding van. Neyts had bij hem een vordering voor circa 16.000 gulden ingediend, voor leveringen van wijn, verschillende schuldbekentenissen en andere sommen⁷⁷. Poupepez had hem 1.900 gulden voor de wijnleveringen uitbetaald maar bleek niet van plan nog een gulden méér te lossen. In november daaropvolgend stelde Neyts de curator in gebreke om binnen de drie dagen de betaling uit te voeren⁷⁸. Toen dit niet gebeurde gaf hij opdracht aan Gentse advocaten om een procedure in te stellen, er aan toevoegend dat alle minnelijke voorstellen onbeantwoord waren gebleven en er de nadruk op leggend dat het hier om schulden ging die dateerden van voor het onder curatele stellen van Cassina⁷⁹. Poupepez diende van zijn kant een verzoekschrift in bij de rechtbank teneinde deskundigen aan te stellen, die de waarachtigheid van de gevorderde bedragen zouden onderzoeken⁸⁰. Poupepez en De Backer waren immers overtuigd dat het om geantidateerde en fictieve schuldbekentenissen ging, die met de medeplichtigheid van Cassina waren opgemaakt. Waar zou het gezin Neyts immers al dat geld gevonden hebben om aan Cassina te lenen? *Il est de notoriété publique qu'ils n'ont pas un liard et qu'ils ont été poursuivis partout et de tous côtés pour dettes*, schreef Poupepez⁸¹. De Backer van zijn kant schreef dat de familie Neyts zo op het einde van haar Latijn was dat ze onmogelijk nog in Mechelen kon blijven wonen, alles aan het liquideren was en zelfs de lege wijnflessen aan het verkopen was⁸². Als Poupepez en De Backer gelijk hadden, dan betekende dit dat Cassina en Neyts het op een akkoordje hadden gegooid om geld aan de curator te ontfutselen - geld waarvan Cassina ongetwijfeld van oordeel was dat het hem toekwam -, om dit dan onder elkaar te verdelen.

77 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 29/07/1787, waarschijnlijk van Poupepez aan de Lichtervelde.

78 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 17/11/1787 van Neyts aan Poupepez.

79 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 21/11/1787 van Neyts aan advocaten Picard en Dehautpré.

80 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, kopie van verzoekschrift 23/11/1787 van Poupepez aan de rechtbank.

81 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 29/07/1787, waarschijnlijk van Poupepez aan de Lichtervelde.

82 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brieven 5/08 en 19/09/1787 van De Backer aan de Lichtervelde.

Tijdens dezelfde periode – het ging duidelijk om een geconcer-
teerde actie met een offensief op diverse fronten – deed Cassina
opnieuw een poging om van zijn curator verlost te geraken. De Backer
was daar goed van op de hoogte, want al op 30 mei 1787 liet hij weten
dat de graaf van zin was verder te procederen, geholpen *par le talent
sophistiqué du fameux Neyts*⁸³. Op 19 juli 1787 schreef Cassina een
vriendelijk briefje naar zijn schoonbroer de Lichtervelde om hem van
de ingezette procedure in te lichten en hem tevens een exemplaar te
sturen van het verweerschrift dat hij had laten drukken onder de titel
*Mémoire à consulter pour Messire Charles-François-Ghuislin de Cassina
(...)* en dat in Mechelen kwistig was uitgedeeld⁸⁴. In dit verweerschrift
vertelde hij zijn ganse leven en legde hij uit hoe onheus en onrecht-
vaardig hij door zijn familie werd behandeld. Hij trok hard van leer
tegen Bruyneel, de baljuw en griffier van de baronie Boelare en voor-
al tegen curator Poupez, de rechtbank verzoekend hem zijn vrijheid
terug te geven en aangevend hoe hij dacht zijn schuldeisers te kunnen
voldoen. Hij bracht hierin tevens hulde aan zijn enige echte vrienden,
de familie Neyts: *Ceux qu'on prétendait qu'un vil intérêt attachait seul
à moi dans ma prospérité, sont les seuls qui m'ont secouru dans mon
infortune*⁸⁵. Het verweerschrift was zwierig opgesteld en de conclusie
die men er kon uit halen was dat alle schuld voor de financiële proble-
men waar hij mee worstelde zeker niet bij Cassina lag. Hij had wellicht
onvoldoende beseft dat zijn vader een levensstijl had gevoerd die niet in
evenredigheid was met de opbrengsten en hij lichtvaardig een bezwaar-
de successie had aanvaard. Daarbij moest hij jaarlijks *douairies* betalen
aan zijn moeder en aan de weduwe van zijn oudste broer en verder
moest hij ook nog aan zijn drie zusters een jaargeld betalen. Cassina was
zeker niet bekwaam om de toestand te keren en achteraf gaf hij dat ook
toe. Hij meende nochtans voldoende mogelijkheden te hebben, als men
hem maar liet doen, om alles weer in goede orde te brengen.

Bij het lezen van het pamflet was De Backer niet mals: *Ce mémoire
ne consiste que dans des exclamations et des déductions et falsifications*

83 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 30/05/1787
van De Backer aan de Lichtervelde.

84 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 19/07/1787
van Cassina aan de Lichtervelde; exemplaar van het verweerschrift in Rijksarchief
Ronse, familiearchieven n° 574/85.

85 Mémoire, blz. 16.

sophistiquées et très fausses. Cassina nuit à lui-même et à sa famille et ne fait que perdre sa réputation. Maar, zo voegde De Backer er aan toe, de graaf was niet bekwaam om deze *fameux libelle diffamatoire* zelf op te stellen. Wie had het dan wel gedaan? *Cette pièce est digne de son auteur, le rédacteur du fameux Courrier de l'Escaut nommé Baret. Ce fameux apostat va marier la fille de Neyts: pas surprenant qu'il fasse si bien l'apologie de la famille Neyts*⁸⁶. De rechtbank had niet veel tijd nodig. Begin augustus volgde het vonnis: Cassina werd in zijn vordering volledig afgewezen, de curatele van Poupez werd bevestigd en verdere verspreiding van het verzoekschrift werd verboden⁸⁷.

Jacob Neyts, als spreekbuis van Cassina, verloor evenwel de moed niet, al was het wellicht de moed der wanhoop. Pas was het vonnis uitgesproken of hij richtte zich tot de Lichtervelde. De belofte die hij hem deed om voortaan de contacten met Cassina te verbreken, ten einde de familie welgevallig te zijn, en waar we het hierboven over hadden, deed hij op één voorwaarde: dat de curatele door de familie zou worden opgeheven. Lichtervelde antwoordde met een beleefd maar nietszeggend briefje, waarin hij verzekerde dat hij alleen het welzijn van zijn schoonbroer voor ogen had⁸⁸. Lichtervelde behoorde trouwens zelf tot de schuldeisers van Cassina en had al bij herhaling gedreigd tot uitvoering over te gaan⁸⁹. Toen na enkele dagen bleek dat van een vrijwillige afstand van de curatele vanwege de familie geen sprake kon zijn, deed Neyts nog een tweede poging. Nu vroeg hij dat men minstens Cassina naar het kasteel van Boelare zou laten terugkeren *ne fut ce que pour le distraire des idées sombres auxquelles le livrent l'oisiveté, le dénuement de tout, la maladie, le désespoir et la douleur qui l'agressent de plus en plus*⁹⁰. Ook hierop kwam geen gunstig gevolg, maar dat hadden de spitsbroeders wellicht voorzien en was die briefwisseling alleen maar bedoeld om zich vooraf in te dekken voor wat moest volgen.

86 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 25/07/1787 van De Backer aan de Lichtervelde.

87 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 5/08/87 van De Backer aan de Lichtervelde.

88 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 9/08/1787 van Neyts aan de Lichtervelde, met kopie van diens antwoord.

89 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 4/10/1787 van Poupez aan de Lichtervelde; brieven 23/12/1787 en 21/01/1788 van De Backer aan de Lichtervelde.

90 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 19/08/1787 van Neyts aan de Lichtervelde.

Immers, enkele dagen later volgde een coup de théâtre. De Backer liet weten: *Wonsheim a commis la folie de dresser sa tente à Boulers*. Hij was op 30 augustus in het kasteel getrokken, enkele dagen later gevolgd door de ganse aanhang Neyts en Baret, die de intentie hadden op het kasteel te blijven wonen, omdat ze volgens De Backer hun Mechelse woning niet meer konden betalen. Cassina gedroeg zich alsof hij weer de heer van Boelare was en benoemde de zoon Louis Neyts tot luitenant baljuw van de baronie van Boelare en van de heerlijkheid Schendelbeke. Met de wethouders van de baronie had hij nog een eitje te pellen, want zij waren het die waren ingegaan op het oorspronkelijk verzoek tot het onder voogdij plaatsnemen dat door de moeder van Cassina was ingediend. Gans de maand september en oktober spanden vader en zoon Neyts en Baret zich in om alle papieren in te kijken en de staat van de goederen van alles wat de heer van Boelare toekwam op te maken⁹¹. Cassina had zagezegd Louis Neyts al jaren geleden, voor hij door de curatele verhinderd werd rechtsgeldige daden te stellen, tot luitenant baljuw en griffier benoemd, en Jacob Neyts stuurde trouwens een kopie van die aanstelling naar Poupez⁹². Maar zowel Poupez als De Backer waren overtuigd dat het hier eens te meer om een geantidateerd stuk ging⁹³. Hoe lang de “bezetting” van het kasteel duurde is niet duidelijk, maar dat ze een einde nam staat vast. Weliswaar kreeg Cassina nog op 4 oktober van zijn moeder, die in Eke bij haar schoonzoon en dochter de Lichtervelde verbleef, een briefje waarbij ze bevestigde dat als het van haar afhing, *pour autant qu’il me regarde de consentir*, hij opnieuw het kasteel mocht bewonen⁹⁴, maar waarschijnlijk waren zijn zusters of zijn curator het daar niet mee eens. Einde 1787 liet De Backer weten dat Cassina al enige tijd ingetrokken was bij Baret *marié à la sultane, la fille de Neyts*, die blijkbaar naar Brussel verhuisd was. Daar werden ze gere-

91 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 19/09/1787 van De Backer aan de Lichtervelde; niet-ondertekende brief van 26/10/1787 aan “Madame Mère”.

92 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 17/11/1787 van Neyts aan Poupez. In 1782 had Cassina een bediende Neyts: Jacques’ zoon Louis, die toen 19 was (zie M. VAN TRIMPONT, a.w., blz. 257).

93 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 21/11/1787 van De Backer aan de Lichtervelde.

94 Rijksarchief Ronse, *Familiearchief Cassina*; 574/78; M. VAN TRIMPONT, a.w., blz. 259.

geld opgezocht door Isabelle Stassinon *la vilaine vieille sa mère, qui vient donner ses perverses leçons*⁹⁵.

Nog schreef Neyts een paar brieven naar de Lichtervelde, van wie hij blijkbaar niet wanhoopte enige steun te verkrijgen, al was het maar omdat die ook zou inzien *que la fortune du comte de Wonsheim se dissipe en frais énormes de procès*⁹⁶. Het bleef vruchteloos. Het laatste wat we in de bewaarde briefwisseling lezen is een vriendelijk briefje van Cassina zelf aan zijn schoonbroer, waarin hij beloofde hem spoedig in Eke te komen opzoeken en ook, *Madame et très honorée Mère* in Doornik te gaan bezoeken. Hij zou dit doen zodra hij hersteld was van een zware jichtaanval⁹⁷. Ondanks alle processen, bleef Cassina dus ook nog vriendschappelijke pogingen tot toenadering met de familie ondernemen. Een jaar later, op 6 mei 1790, in volle revolutietijd, overleed zijn moeder in Doornik en werd ze bij de Plothos in Ingelmunster begraven, waar ze zoals wat curieus in haar testament geschreven stond, *abandonne mon corps mortel pour la nourriture des vers*⁹⁸. Volgens dit testament moest het erfdeel in vier gelijke delen worden verdeeld onder de overlevende kinderen⁹⁹. Cassina kon zich opnieuw rijk wanen.

Hij was ondertussen met Neyts naar Frankrijk getrokken, waar hij in 1793, enkele maanden voor zijn dood in Seclin op 28 januari 1794, een uitgebreid testament deed registreren. Na voorzieningen te hebben genomen voor zijn begrafenis, voor 100 zielenmissen en voor 400 broden voor de armen van Onkerzele en Boelare, na opnieuw geprotesteerd te hebben tegen de laster waarvan hij oordeelde het slachtoffer te zijn geweest en allen vergiffenis te hebben geschonken die hem zo veel kwaad hadden berokkend, beschikte hij over zijn goederen. Vooraf dienden zijn schulden tegenover Jacob Neyts, ten

95 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 11/12/1787 van De Backer aan de Lichtervelde. Wat waren die *perverses leçons*: Zanglessen wellicht, waarbij de pikante liedjes uit het repertoire van de opera-comique werden aangeleerd?

96 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brieven 23/02 en 1/03/1789 van Neyts aan de Lichtervelde.

97 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 15/03/1789 van Cassina aan de Lichtervelde.

98 Rijksarchief Ronse, *Familiearchieven* 574/34.

99 V. CAMPEN, a.w., blz. 124.

beloep van circa 16.000 gulden¹⁰⁰ te worden terugbetaald. Van het overblijvende was één derde eveneens voor de twee gebroeders Neyts en voor Isabelle Stassinon bestemd. Hij rekende erop dat dit aanzienlijk méér dan 20.000 gulden zou bedragen, waarvan hij 6.000 gulden bestemde voor de zoon van het echtpaar, Jean-Celestin Neyts, 6.000 gulden voor de schoonzoon Jean-François Baret en 4.000 gulden voor Isabelle, de dochter van Baret waar Cassina de peter van was. De andere twee derden gingen naar zijn wettige erfgenamen, met name zijn drie zusters, die hij aanspoorde om binnen de zes maanden de familie Neyts in speciën voor haar deel te vergoeden¹⁰¹. De naïeve man, die pas 43 was bij zijn overlijden, gedroeg zich dus tot op het einde, ondanks zijn berooidheid, als *grand seigneur*.

De erfgenamen kampten evenwel met de bezwaarde successie van hun moeder, vooral omwille van de zware belastingen en heffingen die de opeenvolgende revolutionaire besturen hadden opgelegd. Ze namen in Geraardsbergen bankier Pierre-Jean Spitaels (1768-1851) onder de arm¹⁰² en die deed wat hij kon. Hij trok zelfs naar Antwerpen om er de hulp in te roepen van de ondertussen machtig geworden Jean-François Baret, die het wel grappig zal hebben gevonden dat de nabestaanden van Charles Cassina op hem een beroep kwamen doen. Spitaels vroeg hem *door syne bewerkinge afslag of quyttschol van de contributien te connen bekommen*. Baret maakte er zich van af met de verklaring dat hij *door syne menigvuldige affairen daer in niets konde doen*¹⁰³. Het was natuurlijk pech voor de familie, dat één van haar tegenstanders en schuldeisers ondertussen een invloedrijk man geworden was. Hij gaf wel een aanbevelingsbrief mee voor advocaat Jacques-Guillaume Meyer (1756-1805) in Gent¹⁰⁴.

100 Het precieze bedrag bedroeg: 15921 gulden en nog wat kleingeld. Het ging nog altijd om hetzelfde bedrag dat Neyts al vanaf juli 1787 opeiste: blijkbaar had hij geen verdere bedragen meer aan Cassina geleend, voor zoveel natuurlijk de vroegere bedragen werkelijk aan leningen beantwoordden. Die leningen aan een onder curatele gesteld persoon, zouden trouwens niet rechtsgeldig of opcisbaar geweest zijn.

101 V. CAMPEN, a.w., blz. 124; M. VAN TRIMPONT, a.w., blz. 261.

102 V. SCHOBENS en W. VAN HILLE, *Descendance de J.B. Spitaels*, Tablettes des Flandres, Document 1, Brugge, 1958, blz. 120.

103 Rijksarchief Ronse, *Familiearchieven* 574/330 en 332; M. VAN TRIMPONT, a.w. blz. 267.

104 G. SCHRANS, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, a.w., blz. 392-393.

Dit betekende evenwel van de regen in de drop vallen, want toevallig kende ook Meyer het geval Cassina en zijn familietwisten van nabij. Hij was namelijk de testamentuitvoerder van Cassina! In 1790 had de actieve Vonckist Meyer in Gent de meest radicale strekking geleid¹⁰⁵, in 1792 had hij de kant van de Franse republiek gekozen en was hij zoals Baret dat in Brussel was, in Gent de voorman, de stichter zelfs van de Jacobijnse club. In 1793 was hij naar Frankrijk gevlucht en het was tijdens zijn verblijf aldaar dat Cassina hem tot zijn testamentuitvoerder had aangesteld. In 1794 was Meyer President van de Centrale Administratie van het Scheldepartement geworden en zelfs lid van de *Administration Centrale et Supérieure* en van de *Conseil de Gouvernement* die alle Belgische departementen onder controle hielden¹⁰⁶. Men noemde hem *le fléau des aristocrates et des royalistes*. Spitaels was dan ook aan het slecht adres, want Meyer deelde hem onomwonden mee *dat de republique geld nodig hadde* en dat de familie maar moest verkopen¹⁰⁷.

Ook de ex-vrouw van Cassina kwam voor de propfen met haar eisen om in de erfenis te delen, wat de zaken alleen nog maar bemoeilijkte en dan ook maakte dat de erfgenamen er niet aan dachten zomaar de wilsbeschikkingen van de excentrieke Cassina uit te voeren. Spitaels slaagde erin, dankzij een juridische uitputtingsslag, de familie Neyts vrede te doen nemen met enkel de terugbetaling van de bijna volledige schuld, zonder intresten of andere sommen, ten beloop van 14.000 gulden en dus ook zonder verder recht in de erfenis van Cassina. De zaak sleepte lang aan en toen het akkoord in 1804 eindelijk bereikt werd, waren de meeste belanghebbenden, Jacob en Frans Neyts, Isabelle Stassignon en Jean-François Baret overleden. Alleen zoon Jean-Celestin Neyts en de weduwe Baret bleven over om het bedrag in ontvangst te nemen¹⁰⁸.

Hiermee waren de problemen van de erfgenamen Cassina niet van de baan. Toen ze ten einde raad in 1816 het kasteelgoed in Boelare

105 S. TASSIER, *Les démocrates belges de 1789*, Brussel, 1930, blz. 323, 374, 405.

106 F. LELEUX, *Charles Lambrechts, un démocrate inconditionnel*, z.p., 1989, blz. 119 en 135.

107 Rijksarchief Ronse, Familiearchieven 574/330 en 332; M. VAN TRIMPONT, a.w. blz. 267.

108 Deze langdurige en ingewikkelde zaak zou nog verder kunnen worden uitgepluisd, op basis van de archieven Cassina (Ronse) en de Murat (Gent), maar dit lijkt ons in het kader van dit artikel niet nodig.

openbaar te koop stelden, werd het aangekocht door... Pierre-Jean Spitaels, van wie de erfgenamen er tot in 1962 bleven wonen¹⁰⁹. Spitaels had de verkoop namens de familie georganiseerd en toen geen enkel ernstig bod werd gedaan, kocht hij het dan maar zelf. Waarschijnlijk was hij hier in zekere mate toe verplicht, wilde hij gelden recupereren die hij aan de familie had voorgeschoten. Anderzijds kocht hij goedkoop. Voor het kasteel en 52 ha grond betaalde hij amper 4.074 fr aan de familie, en de tegenwaarde van 14.000 gulden aan Charles Van de Woestyne, die de aan Neyts te betalen som had voorgeschoten, mits het vestigen van een hypotheek op het kasteel¹¹⁰.

Jean François Baret

Een ander belangrijk personage in het leven van Jacob Neyts en zijn gezin was de al enkele malen geciteerde Jean-François Baret¹¹¹. Geboren in Boulogne-sur-Mer in 1756, behaalde hij aan de universiteit in Parijs een graad van *maître-es-arts*. Daarop werd hij in Namen econoom (of predikant) bij de aldaar gelegerde Hollandse troepen¹¹². Na 1782 maakte hij een reis naar Rome en daar kreeg hij het verhaal te horen van zijn streekgenoot Benedictus Labre (Amettes bij Boulogne 1748 – Rome 1783). Het is niet duidelijk of hij de heilige man nog bij leven ontmoette, of pas na zijn dood zijn merkwaardige levensloop leerde kennen. Hoe dan ook, teruggekeerd in Boulogne, publiceerde hij in 1784 een biografie van Labre, onder de titel *Le triomphe d'un vrai chrétien en parallèle avec celui des Sages du Monde ou Eloge historique de Benoît-Joseph Labre*, die ook in vertaling verscheen bij De Moor in Brugge en bij Hanicq in Mechelen onder de

109 V. CAMPEN, a.w. blz. 127-128. Vrederechter Campen was zelf met een afstameling van Spitaels gehuwd en woonde op het kasteel van Boclare; M VAN TRIMPONT, a.w., blz. 278.

110 V. CAMPEN, a.w., blz. 128; M. VAN TRIMPONT, a.w., blz. 272-273.

111 *Dictionnaire de Biographie Française*, Tome V (1951), col. 448.

112 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 25/07/1787 van De Backer aan de Lichtervelde. De Hollandse troepen lagen in Namen uiteraard ingevolge het Barrièretraktaat. In 1782 werden die kazerneringen door een beslissing van Jozef II opgeheven. Baret was 18 jaar in 1774. Tussen 1774 en 1782 kan hij dus zowel zijn studies afgemaakt hebben als in Namen werkzaam geweest zijn. De Backer schreef dat Baret "ministre" bij de Hollandse troepen was. Is het aan te nemen dat hij er als predikant optrad? Niet helemaal uit te sluiten natuurlijk, hoewel hier het woord ministre evengoed als econoom kan begrepen worden.

titel *Den zegeprael van eenen waeren Christen (...) of historische lofreden van B.J. Labre* (50 blz.). Hierin deed hij onder meer het verhaal van de miraculeuze genezing van de president van het Mechelse seminarie Jean-François Huleu (1746-1815), die dit kort voordien zelf wereldkundig had gemaakt in een *Tractatus historico-asceticus*, boek dat zoals zijn talrijke andere werken (meer dan dertig) bij Hanicq gedrukt was.

Waarschijnlijk dankzij deze publicatie kwam Baret in contact met Pierre-Joseph Hanicq (geboren in Brugge in 1753), die sedert 1778 in Mechelen als drukker en boekhandelaar gevestigd was. Hanicq die drukker van het aartsbisdom was, begon in 1784 met een krant die hij, na eerst een paar andere namen te hebben uitgeprobeerd, vanaf het einde van dat jaar *Le Courrier de l'Escaut* noemde. De krant had, naast de ondersteuning van de politiek van Jozef II (Hanicq was een *vrij*), als hoofddoel campagne te voeren voor de heropening van de Schelde voor de scheepvaart. Hanicq riep Baret naar Mechelen en maakte hem vanaf januari 1785 redacteur van zijn krant. Als openingsartikel schreef hij onder meer: *Ma feuille ne peut être qu'une gazette, mais j'en exclurai tous les faits inutiles et peu intéressants. Je ne dirai rien que d'essentiel. Je veux que la suite de ces feuilles forme une histoire complete de la discussion qui occupe tous les esprits, je veux y montrer la gradation insensible qui doit amener les révolutions que l'on prévoit.* In het nummer van 9 december 1784 had hij al geschreven: *Je suis quaker. La guerre me déplaît, non parce que j'en suis une des premières victimes, mais par les maux qu'elle peut causer à mes frères*¹¹³. Was Baret echt toegetreden tot de kerkgemeenschap van de Quakers, die ook in het Noorden van Frankrijk actief was? Of was hij protestant geworden door zijn contacten met de Hollanders in Namen? Zaakwaarnemer De Backer schreef alleszins over hem als *le fameux apostat en le conseiller apostat et calviniste*¹¹⁴. Of hij zich, toen hij in Sint-Rombouts huwde, verzoend had met de katholieke kerk dan wel een gemengd huwelijk aanging, zou nog verdere opzoeking vergen.

Baret was al vlug ingeburgerd in Mechelen. In 1785 publiceerde hij een lofdicht op kardinaal-aartsbisschop de Frankenberg en een tekst over de vrijmetselarij, waarvan de inhoud niet bekend is. Werd

113 H. INSTALLE, a.w., blz. 76.

114 H. INSTALLE, a.w., en Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief 5/08/1787 van De Backer aan de Lichtervelde.

hij zelf vrijmetselaar? Het is weinig waarschijnlijk, want tegen die tijd was de *Grande Loge Provinciale des Pays-Bas* stilaan aan het zieltoegen, terwijl ieder logewerking in 1786 door de overheid in de provincie-steden verboden werd. Baret kwam in ieder geval in contact met vrijmetselaars, in de eerste plaats met de drukker Hanicq en verder met Charles de Cassina en de musicus Louis Neyts.

Zo kwam hij ook in contact met het gezin van Jacob Neyts en dit had tot gevolg dat hij op 29 juli 1787 in de Sint-Romboutskathedraal in het huwelijk trad met Marie-Isabelle Neyts, de oudste dochter van Jacob. De getuigen bij het huwelijk waren Charles de Cassina en Pieter Hanicq¹¹⁵. Een niet-ondertekende brief, maar die waarschijnlijk van advocaat Pouppez afkomstig was, bracht bij graaf de Lichtervelde verslag uit over de gebeurtenis. Volgens die brief werd het huwelijk voor dag en dauw ingezegend: om 5 uur waren ze de kerk al uit. *Monsieur le comte était à la tête de cette bande infernale*. Vandaar trokken ze naar de herberg waar Cassina woonde en hen het ontbijt aanbod *et de là ils sont partis en grand cortège en Brabant, où il payera sans doute encore les pots cassés*. De informant wist daarbij nog te vertellen dat de berooide Cassina een jaarpensioen van 600 gulden aan de bruid had beloofd, terwijl Baret van hem een eenmalig bedrag van 4.000 gulden zou ontvangen, als hij hem uit zijn curatele kon bevrijden¹¹⁶. Cassina was toen waarschijnlijk nog in de illusie dat hij zijn proces voor de rechtbank in Mechelen zou winnen en weldra opnieuw over zijn onafhankelijkheid zou beschikken. Dit werd dan al bij voorbaat gevierd ter gelegenheid van het huwelijk Baret-Neyts. Een paar dagen later kwam het negatieve vonnis dan ook hard aan.

Baret had nog méér ambities dan krantenredacteur te zijn. In 1786 stichtte hij op het stadhuis van Mechelen een soort vervolmakingschool. Hij had over het onderwijs duidelijke principes, die ingingen tegen het ingeburgerd pedagogisch model dat de jeugd zoveel mogelijk eruditie wilde bijbrengen. Hij was van de strekking *mieux vaut une tête bien faite qu'une tête bien pleine*. Daarbij kwam ook zijn democratiserende tendens naar boven, want hij verweet de geschiedschrijvers zich te uitsluitend met de vorsten bezig te houden en niet met het volk en de gewone man. Alvast verdedigde hij de

115 Stadsarchief Mechelen, *Huwelijksregisters Sint-Rombouts*, n° 32, blz. 202.

116 Universiteitsbibliotheek Gent, Fonds Vliegende Bladen I N 10, brief van 29/07/1787, waarschijnlijk van Pouppez aan de Lichtervelde.

moderne stelling dat veel weten op zich weinig nut had als het maar was om dit als een automaat te herhalen: *La mémoire exercée sans le jugement est peut-être la première cause des erreurs, même des crimes des hommes prétendus instruits*, zo schreef hij¹¹⁷.

De houding van Baret in de eerste periode van de revolutietijd, die hij had zien aankomen, is niet helemaal duidelijk. In december 1789, op het ogenblik dat de Brabantse revolutie zegevierde, ontstond wellicht een meningsverschil met Hanicq over de te volgen gedragslijn en die moest op 10 december 1789 aan zijn lezers *le départ inattendu du rédacteur* melden. Betekent dit dat Hanicq de Oostenrijkers trouw bleef en Baret de kant van de revolutie koos, en zo ja aan wiens zijde, die van de Statisten of van de Vonckisten? Maar als dat zo was, moest dan niet eerder Hanicq vluchten en niet Baret? Of omgekeerd, draaide Hanicq de huik naar de wind, aangezien hij prompt zijn krant omdoopte tot *Le Courrier Belgique* en was het Baret die *vrij* bleef? Of was 'vlucht' of althans 'politieke vlucht' niet het juiste woord voor dit vertrek? Ging het eventueel, gelet op de ingewikkelde situatie hierboven geschetst, om een evolutie in de privésfeer? Was trouwens Baret in 1788 al niet in Brussel gaan wonen en waren zijn banden met de Mechelse drukker niet al eerder verslapt? In het kielzog van Baret volgde alvast de familie Neyts, die voor alle zekerheid haar debiteur en *spaarpotje* de Cassina meenam.

In 1790 vindt men Baret terug in twee publicaties. Vooreerst in de *Annales de la monarchie*, een duidelijk conservatieve publicatie, in de geest van de Statisten¹¹⁸. Tevens werd hij in Duinkerke de redacteur van de *Gazette de la Flandre Maritime Française*, die verscheen van januari tot einde juni en die de in Parijs aan gang zijnde revolutie ondersteunde en de ideeën ervan in Vlaanderen en Brabant wilde verspreiden. De krant werd evenwel door de Soevereine Staten van Brabant verboden, zodat men mag aannemen dat de stellingen die erin werden verdedigd niet in overeenstemming waren met de conservatieve strekking die in de Brabantse revolutie de bovenhand had¹¹⁹. Was Baret dus

117 BARET, *Discours pour l'ouverture d'un cours de langue Française et Belles Lettres, prononcé à Malines dans une des salles de l'Hôtel de Ville, le 17 octobre 1786*, par BARET, Maître-des-Arts de l'Université de Paris.

118 *Galerie historique des contemporains ou nouvelle biographie*, Mons, 1827, Tome I, blz. 317.

119 A. VIAENE, *Veelnamig Vlaanderen*, in: Bieckorf 1971, blz. 5-14.

toch een revolutionair van de strekking Vonck? Of schreef Baret naar-gelang zijn broodheren?

Welke de politieke gezindheid van Jacob en Frans Neyts¹²⁰ was, als ze die al hadden of zich gelet op hun hachelijke toestand konden veroorloven, is evenmin duidelijk. Als ze einde 1789 nog in Mechelen verbleven (wat dus alles behalve zeker is) en de stad verlieten, kan dit doen veronderstellen dat ze keizersgezind bleven en niet onder de *Etats Beligiques* wilden leven. Maar nogmaals, waarom kwamen zij en Baret dan in ruzie met Hanicq die een notoire keizersgezinde was? Ledoulx schreef dat Jacob Neyts zelf ook redacteur was van *Le Courier de l'Escaut*, samen met Baret en *alzoo dit was geschreven wat schimpachtig op de opkomende patriotisme, en dat de patriotten de overhand kregen, heeft moeten het land verlaten in het jaer 1789 en is gevlucht naar Vrankrijk en heeft gaen wonen tot Bolognie sur mer, daer hij is gestorven in het jaer 1796*. Zoals reeds gezegd, was Ledoulx geen gezaghebbende bron. Hetgeen we hierboven schreven, zou evengoed tot de conclusie kunnen leiden dat het gezin gewoon "uitgeschud" de stad verliet, dit al eind 1787, op het ogenblik van de *raid* op Boelare en hiermee wellicht zijn schuldeisers ontvluchtte. Als het vertrek toch eerder einde 1789 zou te situeren zijn, kan men veronderstellen dat een bijkomende reden kan geweest zijn dat onder een nieuw regime represailles vanwege vijandig gezinde stadgenoten kon gevreesd worden en dat niet alleen omwille van politieke meningsverschillen. Anderzijds valt op te merken dat hun huisgenoot Cassina in 1793 als zijn testamentuitvoerder de Gentse advocaat en Vonckist Meyer aanduidde, die op dat ogenblik (tweede Oostenrijkse restauratie) ook in Frankrijk verbleef. Baret en Neyts in 1790 onder de aanhangers van Vonck rekenen, en na de mislukking van de *Etats Beligiques* tot de voorstanders van de Franse republiek, lijkt alles bij elkaar de meest waarschijnlijke hypothese.

Trok het gezin Neyts, Cassina inbegrepen, met Baret naar Frankrijk, waar hij hen misschien introducties bezorgde teneinde een inkomen te verwerven met wat ze het best konden, met name operastukken opvoeren? Of kwamen ze ook nog in 1790, zoals wellicht in 1788 en 89, eerst naar Brugge terug om er weer actief te zijn als uit-

120 Ik neem de hypothese dat Frans Neyts samen met zijn broer in Mechelen verbleef, alhoewel over hem nergens sprake is.

voeders van Vlaamse Opera en verantwoordelijk te zijn voor de aanzienlijke activiteiten op dit gebied, zoals we die hierboven signaleerden? Behoudens het ontdekken van precieze documenten, zal dit wel altijd een vraagteken blijven.

Wat deed Baret in 1791 en 1792? Trok hij eventueel met zijn schoonvader en de familie mee op operatournees in het Noorden van Frankrijk? Men heeft er het raden naar. Trouwens, van die tournees zegt zelfs Ledoux niets en men zou er toch minstens moeten kunnen bevestiging van hebben door persberichten in de Noord-Franse kranten van die tijd, of door andere bewijsvoering. Alvast sloot Baret zich toen op de een of andere manier bij de revolutie aan want hij dook plots in het volle daglicht op bij de inval van de troepen van generaal Dumouriez in november 1792 en was toen duidelijk gewonnen voor de Franse Revolutie. Hij speelde onmiddellijk een voorname rol in Brussel, waar hij secretaris en voorzitter werd van de Jacobijnse club en bekend stond als *un des orateurs les plus exaltés du club*¹²¹. In maart 1793 bleef hij als één van de laatste aanhangers trouw aan de club. In een ultieme rede uitgesproken op 11 maart 1793 voor de zeldzame overblijvers, maakte hij een balans op en een verontschuldiging gewetensonderzoek. Hij zegde onder meer: *La plainte la plus fondée c'est qu'on a fait à cette société des motions violentes; c'est qu'on y prend des arrêtés qui troublent la tranquillité publique. Sans doute, on a tenu souvent à cette tribune un langage peu mesuré; sans doute elle a souvent été déshonorée par des disputes personnelles; quelquefois aussi elle a pris des arrêtés rigoureux, mais tout cela venait d'un excès de zèle patriotique*¹²².

Daarop volgde hij de Fransen in hun aftocht om in juni 1794 bij de definitieve Franse overheersing eerst in Brussel lid te worden van het *Comité de sûreté générale* en vervolgens in Antwerpen openbaar aanklager (het equivalent van onze procureur des Konings). Vanaf begin 1797 vervulde hij dezelfde functie in het departement van de Leie, zodat hij zich in Brugge kwam vestigen. Tegen die tijd was de episode van de Franse toneelopvoeringen van de familie Neyts, als die inderdaad plaats vond, al minstens drie jaar voorbij. Jacob Neyts was op 6 juli 1794 in Boulogne-sur-Mer overleden en zijn weduwe was

121 A. LEVAE, *Les jacobins, les patriotes et les représentants provisoires de Bruxelles. 1792-1793*, Bruxelles, 1846, blz. 214.

122 A. LEVAE, a.w.; blz. 359.

naar Brugge teruggekeerd, waar ze voortaan op de Eiermarkt, samen met haar zoon Jean-Celestin een tabakswinkel uitbaatte. Dit gebeurde onder de handelsnaam *In Amsterdam*, wat gelet op de herinneringen aan de schouwburgbrand van 1772, voor een winkel van rookartikelen wel enigszins uitdagend kon genoemd worden. Ook broer Frans keerde naar Brugge terug.

Voor de familie Neyts was het waarschijnlijk een hele belevenis dat de schoonzoon nu plots één van de voornaamste machthebbers in het departement en in de stad was. Als men van hem iets wilde bekomen, dan moest men dat heel beleefd vragen. Oud-burgemeester Robert Coppieters ondervond het. Zijn eerste contact met Baret was niet onaangenaam. De openbare aanklager kwam zelf de oud-burgemeester opzoeken en was vergezeld van zijn vrouw, die als Bruggelinge en als dochter van de toneelman Jacob Neyts wellicht als introductie diende bij de mede-eigenaar van de schouwburg en trouwe bezoeker die Coppieters was. Baret kwam vragen een beschermeling van hem, Marie Maeyens, op te nemen in de armenschool op de Onze-Lieve-Vrouwparochie, waar Coppieters voogd van was. Die stond de vraag onmiddellijk toe, want Baret viel mee: *le trouvant fort poli et très prévenant et porté à rendre service*. Coppieters profiteerde ervan om onmiddellijk een wederdienst te vragen aan citoyen Baret, die er naar hij hoopte zou voor zorgen dat de schoolgebouwen verder gratis zouden ter beschikking blijven en dat Coppieters zelf de door hem voorgeschoten bijna 3.000 gulden werkingskosten voor de gratis toegankelijke school, van de overheid zou terugbetaald krijgen. *Salut et fraternité* ondertekende de recent door de Oostenrijkers tot baron gepromoveerde edelman, die als hij iets moest bekomen, en vooral als het over zijn centen ging, geen moeite had om zich aan de nieuwe geplogenheden aan te passen!¹²³

In de loop van 1797 werd Baret *commissaire du pouvoir exécutif* voor het departement van de Leie. Hoe hij zich opstelde tijdens de Beloken Tijd van kerkvervolging die toen inging, is nog niet onderzocht. Na de staatsgreep van 4 fructidor An V (14 november 1797) die een radicalisering van de politiek inhield, werd hij lid van de *Conseil des Anciens*, zelfs secretaris, en verbleef voortaan vaak in Parijs.

123 R. COPPIETERS, *Journal d'évènements divers et remarquables*, uitgegeven door P. Verhaegen, Brugge, 1907, blz. 374 en 401-402.

Hij liet zich in zijn nieuwe functie niet onbetuigd, verdedigde onder meer de decadaire feesten en de blokkade van Engelse invoer. Als Quakeradept liet hij zich opmerken door een sterk antimilitarisme en kwam hierdoor met Mirabeau in botsing. Toen kwam 18 Brumaire (9 november 1799), de staatsgreep van Bonaparte en de *Constitution de l'An VIII* (13 december 1799). Baret koos de goede kant en werd naar het Département du Nord gestuurd om er de ambtenaren uit te zuiveren die het nieuw regime niet gunstig gezind waren. Als dank werd hij als enige "Belg" benoemd in het *Tribunaat*, het nieuw wetgevend lichaam dat uit 100 leden bestond¹²⁴. Hij werd evenwel ziek terwijl hij zich in Valenciennes bevond en overleed er in het begin van het jaar 1800. Hij was amper vierenveertig. Had hij langer geleefd dan zou hij waarschijnlijk zichzelf en de familie Neyts nog tot op grotere hoogte hebben getild.

Een juridische nasleep

Het drama van de volledige ruïne van de familie, nadat de weduwe van Thomas Neyts omstreeks 1740 een roekeloos proces had ingespannen en verloren, was meer dan tachtig jaar later nog altijd niet door de nakomelingen vergeten. Men kan zich goed voorstellen dat de berooide Jacob Neyts op zijn kinderen de nostalgie had overgedragen van *de tijd toen we rijk waren*.

Albert Claesman en zijn echtgenote die de heerlijkheid Nieuwburg en de aanzienlijke eraan verbonden eigendommen hadden geërfd, hadden maar één dochter, Isabelle Claesman († 1768) die als begeerde enige erfgename in het huwelijk trad met de rijke burger, ondernemer, stokhouder van de baronieën Male en Vyve, griffier van het feodaal hof op de Burg van Brugge en tesorier van Damme, Charles-Jean Dhont (1723-1798)¹²⁵. Hij werd in 1760, het jaar van hun huwelijk, in de adelstand verheven en nam de naam aan van ridder Dhont de Nieuwburg de Bouchoute de Bassevelde¹²⁶. Aangezien

124 F. LELEUX, a.w., blz. 327.

125 Naast zijn kasteel in Bassevelde en Nieuwburg in Oostkamp, woonde hij in Brugge vele jaren in een aanzienlijk herenhuis, thans Garenmarkt 17 (C. D'HOOGHE, *De huizen van het Zuidproosse te Brugge van ca. 1400 tot 1920*, Brussel, 1997, blz. 85.)

126 L. DUERLOO en P. JANSSENS, a.w., Dl. A-E, blz. 689.

dit huwelijk en ook zijn tweede met Anne le Bailly (1751-1830) kinderloos bleef, werd de aanzienlijke erfenis¹²⁷ verdeeld onder de nakomelingen van zijn broers en zuster, meer in het bijzonder de families Pecsteen en Peers¹²⁸.

Wie of wat heeft er de nazaten Neyts toe aangezet een poging te ondernemen om op die rijke erfenis, minstens op het deel dat van Isabelle Claesman kwam, aanspraak te maken? In 1827 spanden ze een geding in voor de rechtbank van eerste aanleg in Brugge tegen Macharius Peers (1763-1844)¹²⁹, Jacques Pecsteen (1769-1849)¹³⁰ en consorten. In eerste instantie maakten die er zich van af met te pleiten dat de broers Neyts, als geadopteerde kinderen geen aanspraak hadden kunnen maken op erfenissen via hun adoptievader en meteen betwistten ze ook de rechtsgeldigheid van hun opname in de adelstand.

Na meer dan vijf jaar procederen sprak de rechtbank haar vonnis uit. Wat de erkenning betrof van de opname in de adelstand van Frans en Jacob Neyts, kregen hun nakomelingen gelijk. De open brieven waarmee de broers gealdeld werden, waren wel degelijk in goede orde geregistreerd. De adoptie, gebeurd volgens het gewoonterecht van het Brugse Vrije en volgens het Romeins recht, werd eveneens als rechtsgeldig bevestigd, met als gevolg dat de broers Neyts konden erven van hun adoptievader. Het slechte nieuws volgde hierop. De broers Neyts waren geen *agnaten*, of verwanten langs mannelijke zijde van Isabelle Claesman, maar *cognaten*, verwanten langs de vrouwelijke zijde. Hierdoor konden ze volgens de regels die onder het Ancien Regime golden in het Brugse Vrije, geen rechten op de erfenis doen gelden.

Hiermee was de kous evenwel niet af. De erven Neyts hadden immers ook gepleit dat wat voor hen eventueel gold, ook voor de

127 Bij de bijzondere contributies die tijdens de Franse overheersing werden opgelegd, was Dhont in Brugge de hoogst belaste.

128 L. DUERLOO en P. JANSSENS, a.w., Dl. N-Z, blz. 156: de toevoeging de Nieuwburg gebeurde pas bij KB van 20 mei 1896.

129 L. DUERLOO en P. JANSSENS, a.w., Dl. A-E., blz. 690 en Dl. N-Z, blz. 156. Afstammelingen Dhont en Peers behoorden op het ogenblik van het proces niet tot de adel. Verschillende adelsverheffingen in die families gebeurden na 1840.

130 L. DUERLOO en P. JANSSENS, a.w., Dl. N-Z, blz. 152. Jacques Pecsteen werd in 1822 in de adelstand verheven, ook al leefde deze familie al adellijk onder het Ancien regime..

familietak Dhont van toepassing was, dat die dus ten onrechte geërfd had en de goederen van Isabelle Claesman als vacant moesten beschouwd worden. Vacante goederen waren bestemd om naar de nationale schatkist te vloeien en, als in die zin gevonnist werd, was het niet uitgesloten dat de erven Neyts een voor hen gunstige regeling met de administratie van financiën zouden kunnen treffen. Ze hadden dus wel degelijk belang vonden de rechters De Roo¹³¹, Bauwens¹³² en De Ritter¹³³ en werden door het vonnis uitgenodigd om het bewijs te leveren dat het inderdaad om vacante goederen ging¹³⁴.

De erfgenamen Neyts namen met de uitspraak geen vrede en tekenden beroep aan. Op 26 juli 1836 gaf het arrest van het Hof van Beroep in Gent hen opnieuw in zekere mate gelijk, om ze dan weer meteen ongelijk te geven. Opnieuw werd bevestigd dat de open brieven van 1733 zeker geldig waren en de gebroeders Neyts dus wel van hun adoptieouders konden erven, althans van hen en van de familieleden aan de mannelijke zijde, met uitsluiting van successies via de vrouwen. Ze zouden dus steeds vreemd gebleven zijn aan de erfopvolging van Isabella Claesman. Hieruit besloot het Hof, in tegenstelling tot de eerste aanleg, dat er geen verdere aanleiding meer bestond om na te gaan of er sprake was van vacante goederen, gezien hoe dan ook de aanlegger geen belang kon doen gelden. Het vonnis in eerste aanleg werd op dat punt vernietigd.

Hierop trokken de nakomelingen Neyts naar Cassatie. Ze deden dit op drie gronden: het Hof zou ten onrechte beslist hebben dat bij de adoptie beperkingen zouden zijn opgelegd voor wat betreft latere erfenissen; ook ten onrechte dat de geadopteerde kinderen vreemd zouden zijn aan de familietak van Thomas Neyts en er derhalve niet konden van erven; en eveneens onrechtmatig dat het irrelevant was na te gaan of het hier al dan niet om vacante goederen ging, gezien ze er hoe dan ook niet in gerechtigd waren. Ook hier haalden ze enkele

131 Charles De Roo (Tielt 1793 – Brugge 1880), lid van het Nationaal Congres en van de Kamer van Volksvertegenwoordigers tot 1848, rechter in Brugge in 1833, ererechter in 1862, in de adelstand verheven in 1871.

132 Bauwens († 1872), achtereenvolgens vrederechter in Oostende, rechter in Brugge en in 1851 raadshier bij het Hof van Beroep in Gent.

133 Charles de Ritter (Brugge 1789-1860), rechter in Brugge van 1832 tot aan zijn dood, zoon van handelaar Jacques De Ritter-Stassignon, Spinolarei.

134 Rechtbank Brugge, Archief Rechtbank van Eerste aanleg, vonnis n° 4 van 16 oktober 1833, griffie n° 166, zittingsblad 1833, 2de deel.

principiële genoegdoeningen. Ze hadden evenwel het geweer enigszins van schouder veranderd in hun besluiten. Het ging er immers niet om, zo betoogden ze, te willen erven van Isabella Claesman, waar ze geen bloedverwant van waren, maar het ging erom twee generaties hogerop, in hoofde van Thomas-Maximiliaan Neyts familiegoederen te doen terugkeren (en hierdoor dus naar hen), volgens de regels van het gewoonterecht binnen het Brugse Vrije. Het Hof van Cassatie was het hiermee evenwel niet eens. Het vond dat het Hof van Beroep terecht had beschouwd dat het om een eis op een erfenis ging en dat noch Thomas-Maximiliaan Neyts, noch a fortiori zijn nakomelingen hierop recht hadden. De afwijzing was dan ook terecht en was op de juiste rechtsgronden gebeurd, oordeelde Cassatie. In datum van 27 november 1837 werd dan ook de voorziening in verbreking verworpen¹³⁵. De ganse procedure had meer dan tien jaar geduurd.

Wat Marguerite Lynch bijna honderd jaar vroeger niet had kunnen verkrijgen, was evenmin aan de nazaten gelukt. Verdere procedures waren nutteloos en de kansen om nog ooit de hand te leggen op een fortuin waar ze recht meenden op te hebben, waren uiterst gering zonet onbestaande geworden. Dat ze niettemin vijftien jaar later nog aan hun adellijke afkomst hielden, ook al was die noch in de Hollandse noch in de Belgische tijd herbevestigd, en derhalve juridisch vervallen, toont de genealogie Neyts Cary aan in de *Recueil héraldique* van 1851. Misschien hadden ze toch nog niet alle hoop opgegeven de erfenis te recupereren of wilden ze alvast aantonen dat hun adelbrieven niet moesten onderdoen voor die van de Dhonts, Peers en Pecsteens. Ze slaagden er evenwel niet in *de vivre noblement*, noch een vernieuwde erkenning van adeldom te bekomen, als ze die al aanvroegen. Weldra verdwenen ze in de anonimiteit. Dit betekende het einde van het verhaal *à la Balzac* van de gebroeders Neyts en hun familie.

135 *Pasicrisie*, Jurisprudence de Belgique, Cour de Cassation, 1837, blz. 161-170.

De Brugse graveur J. De Meulemeester in het Vaticaan (1807-1819)

In 1771 werd de Brugse schilder Joseph-Benoit Suvée (Brugge 1743-Rome 1807) te Parijs laureaat van de prestigieuze Prijs van Rome, vóór L. David, wat hem o.m. in 1772-1778 een verblijf in de Eeuwige Stad opleverde¹. Terug te Parijs, gaf Suvée les aan de *Académie Royale de peinture et de sculpture*, waar verscheidene Bruggelingen zijn leerlingen waren, o.a. J. Ducq en J. Odevaere (in 1804 laureaat van de Prijs van Rome). In 1797, het jaar dat Odevaere naar Parijs trok, ging nog een Bruggeling, Joseph-Charles De Meulemeester (Brugge 1771-Antwerpen 1836) naar deze stad². In Brugge was hij in de leer geweest bij enkele edelsmeden, had zich ook toegelegd op de graveerkunst en had in 1797 in de Brugse Academie de tweede prijs naar het levend model behaald, na J. Odevaere. In Parijs kon hij zich, door bemiddeling van Suvée en anderen, bij Ch. Bervic verder in de graveerkunst bekwamen. Alhoewel zijn leermeester hem aanspoorde mede te dingen naar de Prijs van Rome, nam hij uiteindelijk toch geen deel aan de wedstrijd. Samen met zijn stadsgenoot J. Ducq, die in 1800 tweede werd voor de Rome-prijs, vertrok hij in december 1806 naar Rome waar hij op 19 januari 1807 aankwam. Daar was J. Suvée, die in 1792 aangesteld was tot directeur van de *Académie de France*, maar de post niet onmiddellijk had kunnen

1 In onze *Handelingen* 93 (1956), blz. 134-144 verscheen over Suvée: L. DEVLIEGHER, J. B. Suvée en het Frans Klassicisme (1743-1807).

2 E. DE BUSSCHER, *Biographie historique et artistique de J.-C. De Meulemeester de Bruges*,...Gent, [1838]; O. DELEPIERRE, *Galerie d'artistes brugeois ou biographie concise des peintres, sculpteurs et graveurs célèbres de Bruges, Brugge*, 1840; E. DE BUSSCHER, in *Biographie Nationale* 5 (1876), kol. 520-531; D. COEKELBERGHS, *Les peintres belges à Rome de 1700 à 1830*, Brussel-Rome, 1976.

J. De Meulemeester in de Loggia's van het Vaticaan; op de achtergrond staat de houten stelling waarop de kunstenaar werkte. (Litho door P. De Vlaminck, 1836-1837, naar het schilderij van J. Ducq; Brusel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Prentenkabinet, inv. nr. S II 92434)

bekleden, intussen sinds 1801 effectief directeur en had er in 1803 de *Académie* naar *de Villa Medici* overgebracht. Jammer genoeg kon De Meulemeester niet lang genieten van de steun van zijn invloedrijke beschermheer, want enkele weken na zijn aankomst overleed Suvée op 9 februari 1807.

Enkele tijd later vatte De Meulemeester het plan op, de 52 bijbelse scènes door Rafaël en zijn leerlingen in 1517-1519 geschilderd op de gewelven van de *Loggia's* in het Vaticaan, in aquarel na te schilderen op 1/9 van de ware grootte. Met pauselijke toelating, en met financiële ondersteuning van de Franse overheid, en na Waterloo met steun van de Nederlandse regering, arbeidde hij gedurende twaalf jaar aan zijn levenswerk. Op 2 oktober verliet hij Rome en keerde, meestal te voet reizend, via Napels terug naar zijn geboorteland waar hij op 20 januari 1820 in Brugge aankwam. In 1820 werd De Meulemeester benoemd tot leraar gravure aan de Academie te Antwerpen. Zijn grote bekommernis was nu het maken van de gravures en de kleurplaten die hij naar zijn aquarellen van de *loggia*-schilderijen wilde maken. Hij reisde rond in binnen- en buitenland, stelde zijn aquarellen ten toon en zocht inschrijvers op zijn werk. In 1825 verscheen te Parijs bij F. Didot een eerste cahier met vier gravures en in 1831 een tweede (ook met vier gravures, reeds in 1829 voltooid). Voor een derde cahier voltooide hij in 1836 - het jaar van zijn overlijden - de twaalfde plaat; het cahier verscheen in 1837. De publicatie in kleur, waarvan het eerste cahier ook in 1825 het licht zag, ging vlugger vooruit; in 1836 verscheen het negende cahier - met de 36de plaat - en van het tiende cahier waren de gravures "gravés au trait" en gereed om te worden ingekleurd. Teneinde het werk te laten vorderen, had hij in 1829 ontslag genomen als leraar aan de Antwerpse Academie en zich voltijds in Parijs gevestigd, waar hij de voorgaande jaren ook veel had verbleven. Op voorstellen voor de aankoop van zijn album met aquarellen of voor samenwerking voor de gegraveerde uitgave, ging hij niet in.

Enkele jaren na de dood van De Meulemeester kwamen zijn album en de koperplaten in het bezit van de uitgever Lacrosse te Brussel. Deze liet eerst de reeks met gekleurde prenten voltooien en daarna onder leiding van L. Calamatta de zwart-wit gravures afwerken. In 1853 verschenen de 52 gravures met uitleg in *Les Loges de*

Raphaël. Collection complète des cinquante-deux tableaux peints à fresque, qui ornent les voûtes du Vatican et représentent des sujets de la Bible, dessinés à l'aquarelle et gravés en taille-douce, par Joseph-Charles De Meulemeester, ancien pensionnaire de France à Rome, etc. et accompagnés d'un texte par le Baron de Reiffenberg, commandeur et chevalier de plusieurs ordres (Brussel, 1853).

J. Ducq die met De Meulemeester naar Rome was gereisd, bleef er tot in 1813. Daar heeft hij een schilderij gemaakt van De Meulemeester in de *Loggia's* van het Vaticaan. De Brugse graveur staat op de voorgrond; in zijn handen houdt hij één van zijn aquarellen met als onderwerp "God die midden de wolken verschijnt aan Abraham". Op de achtergrond bevinden zich vier personen omheen een hoog steigerwerk dat tot aan de gewelven reikt. Het schilderij bevond zich in het kabinet van de Brugse mecenas Josph van Huerne; het meet 74 x 55 cm³. De Brugse graveur P. De Vlamynck heeft ervan een litho gemaakt die samen met het schilderij in 1837 te Brugge werd tentoongesteld⁴. Beide - schilderij en litho - staan in de verkoopscatalogus van het "cabinet J. van Huerne" uit 1844⁵. Aan de linkerkant van de litho staan op de muur de namen van een veertigtal kunstenaars, waaronder talrijke Brugse kunstenaars die in Rome heb-

- 3 E. DE BUSSCHER, *Biographie...*, blz. 42; *Catalogue des collections de tableaux, dessins, gravures...formant le Cabinet Van Huerne*, Gent, 1844, blz. 17, nr. 57: "Portrait du graveur De Meulemeester.-H. 74. L. 55 (T.)". Het schilderij van Ducq dat D. Maréchal vermeldt op blz.367 van zijn studie "De Brugse schilderkunst in Europa van maniërisme tot symbolisme" (in : *Brugge en Europa*, red. V. Vermeersch, Antwerpen, 1992) als "onlangs in een Brusselse kunstgalerie opgedoken", is waarschijnlijk dit portret van De Meulemeester. In het kunstkabinet van J. van Huerne hing tegenover het portret van De Meulemeester het ongeveer even groot zelfportret van J. Ducq (76 x 57 cm).
- 4 *Exposition Bruges 1837. Deuxième partie*, nr. 294: "Portrait de feu Mr De Meulemeester au Vatican, Ducq". *Deuxième partie, deuxième supplément*, nr. 321 (P. De Vlamynck): "Portrait de feu De Meulemeester, d' après Ducq; lithographie". Zie ook W. LE LOUP, Pierre-Jean De Vlamynck (1795-1850). Brugs graveur en tekenaar, in: *Jaarboek 1993-94. Stad Brugge Stedelijke Musea*, I, blz. 209-249.
- 5 *Catalogue...Cabinet Van Huerne* (bij de "estampes en feuilles"), blz. 57, nr. 54: "La toilette, d' après Gerard Dow; le portrait de Mr de Meulemeester, par De Vlamynck". J. van Huerne bezat blijkbaar ook onafgewerkte gekleurde gravures naar de schilderijen van de Vaticaanse *loggia's*, zoals blijkt uit de hier voren vermelde catalogus (bij de "estampes cartonnées et reliées"), blz. 78, nr. 274: "Peintures inédites des salles de Raphaël au Vatican, par De Meulemeester, gravures avant la lettre, et trois autres livres d'estampes. In octavo".

ben verbleven⁶. Deze namenlijst komt niet voor op een kleinere kopie van het schilderij van Ducq die bewaard wordt in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel en waarschijnlijk ook door Ducq werd gemaakt; dit schilderijtje meet 48 x 37 cm en is noch getekend, noch gedateerd⁷. Op de achtergrond is ook de grote steiger afgebeeld waarop De Meulemeester werkte.

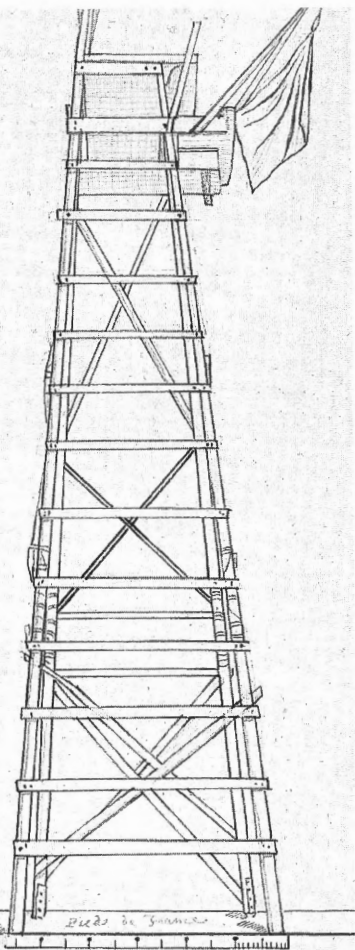
Volgens E. De Busscher, die goed bevriend was met De Meulemeester, hadden de fresco's in de Vaticaanse *Loggia's* erg te lijden gehad van ouderdom en vochtigheid waardoor op vele plaatsen lijnen en kleuren soms moeilijk te onderscheiden waren. Dit bemoeilijkte nog meer het grote werk dat De Meulemeester voor ogen stond en dat hem uiteindelijk gedurende twaalf jaar in de ban – en in Rome – zou houden. Voor zijn werk had hij een 25 voet-hoge houten stelling laten timmeren met bovenaan een platform waar hij in alle rust zijn tekeningen kon maken. De Meulemeester was met zijn werk nog niet halfweg gevorderd, toen op bevel van hogerhand zijn getimmerde uit de galerij werd verwijderd. Zijn levenswerk dreigde onvoltooid te blijven! Alle pogingen om zijn “ladder” terug te krijgen, bleven zonder gevolg en wanhopig richtte hij zich met een smeekschrift in versvorm tot de koningin van Napels, Caroline Bonaparte, zuster van Napoleon. Het gedicht werd de koningin voorgezongen door architect Mazois. De vorstin was getroffen door de gedrevenheid van de Brugse kunstenaar en ...de houten stelling werd terug in de galerij opgesteld.

Zoals gezegd, staat de “ladder” afgebeeld op het schilderij van Ducq en op de kleine kopie ervan, evenals op de litho van P. De Vlamynck. Onlangs is nu ook een penteking bekend geworden die vroeger in het bezit was van wijlen Antoon Viaene en nu door bemid-

-
- 6 We lezen o.m. de namen van volgende Vlamingen, soms gevolgd door een datum: Suvée 1801 Directeur, Demuynck van Brugge, Van Poucke 1775, Legillon 1771, J. B. Suvée 1772, Van Outryve 1768, P. Goddyn 1774, De San 1778, Winckelman 1784, Van Ledde, Van der Donck 1790, Duvivier 1790, J. Odevaere 1806, D.Stockhove 1806, Verstappen 1805, Paclinck, J.Ducq 1807, J. Demeulemeester, P. Van Bree, J. Van Caloen, L.(?) De Potter 1811, Suys 1813, R. Caloigne
- 7 Afb. bij D. MARECHAL, *De Brugse schilderkunst...*, blz. 367. De auteur wees er ons op dat in het onderschrift het schilderij verkeerdelijk in een privé-verzameling wordt ondergebracht. Het Brussels museum heeft het schilderij in 1873 verworven, daarna uitgeleend aan de Academie voor Schone Kunsten te Brugge tot het in 1967 naar Brussel is teruggekeerd.

cette échelle fut haute de
 25. pieds, Joseph de Meulemeester
 l'a fait construire à Rome
 pour y prendre les peintures
 de haut des Loges de Raphaël
 d'Urbain, au Vatican, ou il fut
 12 ans et mois, de juillet-
 1807. jusqu'à la fin d'août
 1819. durant en route, il ne
 pouvait se mettre à la gravure
 que momentanément.

Devenu malade à Anvers, il y
 est mort dans peu de jours, et
 la seule bonne heure de sa vie
 du 1er août que;

Pentekening van de houten stelling, in 1807-1819 door J. De Meulemeester gebruikt in
 de Loggia's van het Vaticaan.

deling van Lori Van Biervliet aan het Steinmetzkabinet van de Brugse Stedelijke Musea werd geschonken. Het blad meet 24,5 x 20,5 cm; bovenaan is klaarblijkelijk een klein gedeelte verdwenen. De tekening toont de naar boven versmallende stelling die verstevigd wordt door kruisvormige schoren, waarvan de onderste verdubbeld zijn. Op de zijkant zijn twaalf horizontale sporten aangenageld waarlangs De Meulemeester zijn hoog, naar voren uitspringend werkplatform kon bereiken⁸. Onder de "ladder" staat een schaal met erboven in potlood "Pieds de France". Links staat "Cette échelle fut haute de 25 pieds. Joseph De Meulemeester l'a fait construire à Rome pour y prendre les peintures du haut des Loges de Raphael d'Urbain, au Vatican, ou il fut 12 ans et...mois, de juillet 1807 jusqu'à la fin d'aout 1819. Souvent en route, il ne pouvait se mettre à la gravure que momentanément. Devenu malade à Anvers, il y est mort dans peu de jours, et a eu le bonheur d'être administré du st viatique".

Onderaan staat het gedicht waarmee hij zich tot de koningin van Napels had gewend teneinde zijn "ladder" terug te krijgen. In het gedicht staan enkele verschillen en is er een andere, meer logische volgorde dan in de versie die De Busscher in zijn "Biographie..." (blz. 41 en 42) heeft afgedrukt, naar een "copie autographe". Wellicht heeft De Busscher zelf enkele fouten verbeterd. De tekst die hierna volgt, bevestigt dat De Meulemeester "dont l'éducation avait été en quelque sorte toute flamande, ne connaissait que *très-imparfaitement* le français" (blz. 40).

8 Van de "ladder" bezat J. van Huerne een kleine houten kopie, 2 à 3 voet hoog, waarop De Meulemeester zelf had geschreven: "Jh. De Meulemeester, van Brugghe, 12 jaeren en daegen, 25 voeten hoog. Te Roomen in de Logen van Raphaël, van July 1807 tot t'eynden augusty 1819". E. DE BUSSCHER, *Biographie...*, blz. 42. In de catalogus van de verkoop van het kunstkabinet van J. van Huerne in 1844 staat bij de "objets divers" op blz.107 als nr. 487: "Modèle de l'échafaudage dont s'est servi Monsieur De Meulemeester pour prendre le dessin des fresques de Raphaël,..."

PETITION A LA REINE DE NAPLES 1814

*Je possède un Echelle de bois,
Je possède un Echelle,
Et je ne possède guerre je crois
Autre chose qu'elle.
Ne voila t'il pas qu'en nom du Roi
Qu'on en vient me chercher querelle
Pour m'otter mon Echelle de bois,
Pour m'otter mon Echelle.*

*Helas! pour mon Echelle de bois,
Helas! pour mon Echelle.
Implorez cette Reine à la foi
Et si bonne et si belle.
Peignez lui bien mon désarroi,
Car je meurs de ma peine cruelle
Si on m'otte mon Echelle de bois,
Si on m'otte mon Echelle.*

*Percé sur mon Echelle de bois,
Percé sur mon Echelle,
Dans ce beau Vatican ou je vois
Mainte fresque immortelle.
J'y vivois plus heureux cent fois
Que ne fut le vainqueur d'Arbelle⁹.
Ah! laissez moi mon Echelle de bois,
Ah! laissez moi mon Echelle.*

9 Alexander versloeg Darius in 331 vóór Chr. nabij Arbelles in Klein-Azië.

De 'refuge' te Sint-Andries-Brugge: van bedelaarsgesticht tot Centrum voor Illegalen

Bij Brugge, in de vroegere gemeente Sint-Andries staat een complex dat in de omgeving beter gekend is als de 'refuge' of de 'oude vrouwengevangenis'¹. Deze gebouwen werden geopend begin 20de eeuw en dienden oorspronkelijk voor de opvang van vrouwelijke bedelaars en landlopers. Deze groepen werden voorheen opgesloten

1 Gebruikte afkortingen:

Bull. Strafinr.	Bulletin van het Bestuur (van de) Strafinrichtingen. Bulletin de l'Administration pénitentiaire
R.A.B., A.S.	Rijksarchief te Beveren, Archief van de strafinrichting te Sint-Andries-Brugge
R.A.B., R.W.G.	Rijksarchief te Beveren, Archieven van de rijksweldadigheidsgestichten te Sint-Andries-Brugge en rechtsvoorgangers
R.A.B., R.W.K.	Rijksarchief te Beveren, Archief van de rijksweldadigheidskolonies te Hoogstraten, Merksplas, Rekem en Wortel
Rec.	Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département – Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende, 1795-1973
R.W.G.	Rijksweldadigheidsgestichten
S.A.B., F.O.V.	Stadsarchief Brugge, Fonds Openbare Veiligheid
S.A.B., F.O.W.	Stadsarchief Brugge, Fonds Openbare Weldadigheid

Dit artikel kon niet worden gerealiseerd zonder de medewerking van volgende personen: Noël Geirnaert (Archivaris Stadsarchief Brugge), het administratief personeel van volgende overheidsinstellingen: het Ministerie van Volksgezondheid – Afdeling Brugge, de Rijkswachtbrigade – Afdeling Brugge, de Regie der Gebouwen – Afdeling Brugge en het Centrum voor Illegalen Brugge, Pieter De Gryse (O.C.I.V.) en Koen Vanbrabant.

in het oude bedelaarsgesticht 'de Magdalena'. Aangezien 'de Magdalena' op het einde van de 19de eeuw uit haar voegen barstte, reageerde de overheid met de aanbouw van een nieuwe gevangenis voor vrouwelijke gedetineerden te Sint-Andries-Brugge. In de loop van de 20de eeuw plaatste men in de 'refuge' naast bedelaressen en landloopsters, ook andere categorieën delinquente vrouwen zoals correctioneel veroordeelden, minderjarige meisjes, krankzinnigen, abnormalen, recidivisten, illegalen, terbeschikkinggestelden van de Duitse en Britse overheid, zwangere en bevallen gedetineerden. Deze instelling sloot haar deuren in 1991. De gedetineerden werden overgebracht naar het nieuwe Penitentiair Complex Brugge. Na een grondige renovatie van de gebouwen in de loop van de jaren 1990 vestigden er zich drie overheidsdiensten: de rijkswacht, het ministerie van Volksgezondheid en het Centrum voor Illegalen te Brugge.

De betrachtning van dit artikel is een overzicht te geven van de voorgeschiedenis, het ontstaan en de ontwikkeling van de 'refuge' of de 'oude vrouwengevangenis' te Sint-Andries-Brugge².

Voorgeschiedenis: de bedelaarsgestichten in het Sint-Niklaasgodshuis en de Magdalena te Brugge (1805-1902)

Ter bestraffing van de landloperij en bedelarij werden op 1 april 1805 te Brugge twee penitentiaire instellingen geopend. De eerste instelling, het *maison de répression*, nam haar intrek in het Sint-Niklaasgodshuis. Twee categorieën gedetineerden werden er opgesloten. Ten eerste landlopers en bedelaars die werden gearresteerd op het grondgebied van de stad Brugge. Ten tweede landlopers en bedelaars die bedelden en landliepen op het grondgebied van het

2 De archieven van deze instellingen zijn raadpleegbaar in het Rijksarchief Beveren. Er zijn twee inventarissen die toegang bieden tot deze archieven, nl. BUYCK J. e.a., *Inventarissen van de archieven van de gevangenis te Brugge (1794-1966) en van de gevangenis te Sint-Andries-Brugge (1870-1967)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1999 en BUYCK J. en ROTTHIER I., *Inventaris van het archief van de rijksweldadigheidsgestichten te Sint-Andries-Brugge en rechtsvoorgangers (1815-1992) Overdracht 1999*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2000. Betreffende deze penitentiaire instelling zijn volgende monografieën verschenen: De Strafinrichting te St.-Andries-bij-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, V, 1951, 6, 264-277, De Strafinrichting te Sint-Andries-bij-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, XII, 1958, 5, p. 320-334, Strafinrichting te Sint-Andries-Brugge, in: *Bull. Straf.*, 1977, 2, p. 51-68.

Leiedepartement en waarvan de stad Brugge de onderstandwoning erkende³. De tweede instelling, het *public werkhuis*, werd geopend in het gebouw *de Magdalena*. Het *werkhuis* stond in voor de opvang van mannelijke en vrouwelijke inwoners van de stad Brugge die een bewijs konden voorleggen van het Bureau van Weldadigheid of de Brugse politicommissaris. In dit bewijs stelden deze gemeentelijke overheden dat de betrokken persoon werkloos of behoeftig was en aldus in aanmerking kwam voor de opname in het *public werkhuis*⁴.

In 1822 besliste de gouverneur van West-Vlaanderen het Sint-Niklaasgodshuis om te vormen tot een ziekenzaal voor bedelaars en landlopers⁵. Deze instelling werd waarschijnlijk gesloten in 1828⁶. Zodoende bleef er te Brugge slechts één bedelaarsgesticht over nl. de Magdalena. Het stijgend aantal gedetineerden dwong de directie tot een aantal uitbreidingen waarvan de voornaamste plaatsvond in 1842⁷.

Op 6 maart 1866 stemde het parlement een nieuwe wet betreffende de bestrijding van de bedelarij en landloperij⁸. De invalide en zieke landlopers en bedelaars werden voortaan ondergebracht in de bedelaarsgestichten te Brugge, Rekem en Ter Kameren. Deze instellingen werden beschouwd als centrale hospitaal⁹. De Brugse instelling duidde het ministerie van Justitie aan voor de opvang van invalide Oost- en West-Vlaamse bedelaars en landlopers¹⁰. Validen detineerde men in de landbouwkolonie te Hoogstraten¹¹. De uitvoering van de wet zorgde voor een zorgwekkende daling van het aantal gedetineer-

3 S.A.B., F.O.W., nr. IX A 21, *Extrait des registres des Arrêtés du Préfet du Département de la Lys*, 11 germinal an 13 (1 april 1805).

4 S.A.B., F.O.W., nr. IX A 157, *Arrêté portant établissement d'un atelier de travail dans la ville de Bruges du 11 germinal an 13* (1 april 1805).

5 S.A.B., F.O.V., nr. VII A 47, *Bestuit waarbij het lokaal van St.-Nikolaas-gasthuis te Brugge, tot een gijzelmuis wordt gemaakt*.

6 DUCHEYNE W., *De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge 1689-1989*, p. 35-39. Betreffende het Sint-Niklaasgodshuis zie verder: DE DUITSCHÉ M., Het Sint-Niklaashuis als annex van het Sint-Janshospitaal, in: *Brugs Ommeland*, XVII, 1987, p. 199-207.

7 M. VAN HOONACKER, *Uitbreiding van het bedelaarswerkhuis te Brugge (22 juli 1842)*, in: *Biekorf*, 1993, p. 189-194.

8 *Rec.*, 1866, p. 396-399.

9 *Rec.*, 1866, p. 408: *Ces établissements auront à l'avenir, en quelque sorte, le caractère d'hospices centraux*.

10 *Rec.*, 1866, p. 404-408 en *Rec.*, 1867, p. 213.

11 Zie BUYCK J. en VELLE K., *ibid.*

den te Brugge wat meteen financiële problemen met zich meebracht. Om deze te verhelpen stelden de directeur van de instelling en de West-Vlaamse gouverneur voor de Brugse instelling aan te duiden voor de opvang van alle Belgische invalide bedelaars¹². De minister ging hier niet op in. Een jaar later besliste hij alle valide bedelaars en landlopers veroordeeld in Oost- of West-Vlaanderen naar het bedelaarsgesticht te Brugge over te brengen¹³. Deze reorganisatie bracht echter geen afdoende oplossing voor de financiële problemen¹⁴.

De Brugse instelling sloot op 24 maart 1881 haar deuren. Voortaan kregen alle mannelijke en vrouwelijke valide bedelaars een onderkomen in de instelling te Merksplas, terwijl alle mannelijke en vrouwelijke invaliden geplaatst werden te Hoogstraten¹⁵. De opvang van zwangere landloopsters en bedelaressen ging in deze instellingen niet van een leien dakje. Hierop reageerde het ministerie van Justitie begin 1882 met de heropening van het bedelaarsgesticht te Brugge¹⁶. Minister Bara besliste in hetzelfde jaar alle vrouwelijke landlopers en bedelaars naar het bedelaarsgesticht te Brugge over te brengen. De mannelijke bedelaars en landlopers verbleven voortaan te Merksplas en Wortel¹⁷. Vanaf 1886 werden de onhandelbare meisjes van het opvoedingsgesticht te Beernem in een geïsoleerde vleugel van het bedelaarsgesticht te Brugge geplaatst. Hetzelfde lot stond bedelaressen en landloopsters jonger dan 18 jaar die zich aan de prostitutie overleverden te wachten¹⁸.

Deze repressieve maatregelen brachten geen afdoende oplossing. Met de Wet van 27 november 1891 beoogde het parlement een nieuwe classificatie van bedelaars en landlopers. In uitvoering van deze wet maakte de vrederechter voortaan een onderscheid tussen twee categorieën meerderjarige bedelaars en landlopers. Personen die door

12 R.A.B., R.W.G., nr. 47, *Loi du 6 Mars 1866. Rapport de Mr. Le directeur du Dépôt de Bruges au Comité d'inspection au sujet de la situation et des conditions d'existence faite au dépôt par la loi précitée.*

13 *Rec.*, 1867, p. 213.

14 R.A.B., R.W.G., nr. 49, Brief van administratieve commissie aan de gouverneur van West-Vlaanderen, 27 januari 1868.

15 *Rec.*, 1881, p. 122-123. Het bedelaarsgesticht te Ter Kameren was reeds afgeschaft.

16 *Rec.*, 1882, p. 467-468.

17 *Rec.*, 1882, p. 607-608 en VAN RANST J., *Organisation du dépôt de mendicité à Merksplas. Son évolution*, in: *Revue du Droit Pénal*, 1922, p. 22.

18 *Rec.*, 1886., p. 514-515.

omstandigheden, zoals ziekte, ouderdom en beroepsongeschiktheid, landlopers en bedelaars waren, plaatste de vrederechter in een toevluchtshuis voor maximum één jaar. Personen die zich *beroepshalve* aan bedelarij en landloperij overgaven, werden voor een periode tussen de 2 en 7 jaar gedetineerd in een bedelaarsgesticht¹⁹. In de Brugse instelling werd zowel een bedelaarsgesticht als een toevluchtshuis geopend die instonden voor de opvang van alle Belgische vrouwelijke landlopers en bedelaars²⁰. Dit complex kreeg voortaan de naam ‘*Rijksweldadigheidsgestichten*’²¹. Naast de onhandelbare meisjes detineerde men vanaf 1891 nog drie andere categorieën jonge meisjes in het bedelaarsgesticht: meisjes van 18 tot 21 jaar die veroordeeld werden voor bedelarij of landloperij, zwangere meisjes²² en meisjes die zich onzedelijk gedroegen. Vanaf 1893 werden deze meisjes overgeheveld naar het toevluchtshuis.

In de beginjaren was er geen strikte scheiding tussen het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis. Vele faciliteiten, zoals de verpleegzaal, keuken en droogplaats, werden gebruikt door de beide afdelingen maar bevonden zich in de gebouwen van het bedelaarsgesticht. Zelfs moeders met kinderen die in het toevluchtshuis werden geplaatst, verbleven in een lokaal van het bedelaarsgesticht²³. In 1893

19 MOUGENOT R., Het probleem van landloperij en bedelarij, in: *Bull. Straffinr.*, 1960, 2, p. 51-71, *Rijksweldadigheids-koloniën voor landlopers en bedelaars. Verhandeling*, Merksplas, ministerie van Justitie, 1939, p. 3-9 en *Rec.*, 1891, p. 332-338. Betreffende de rijksweldadigheidsscholen te Ruisselede en Beernem zie: BUYCK J., *Inventarissen van de archieven van het rijksopvoedingsgesticht te Ruisselede (1849-1970) en van het penitentiair landbouwcentrum te Ruisselede (1926-1986) met daarin opgenomen de archieven van de verschillende interneringscentra te Kortrijk (1944-1947) en van het interneringscentrum te Moorsele (1944)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1999.

20 *Rec.*, 1891, p. 394 en De strafinrichting te Sint-Andries-Brugge, in: *Bull. Straffinr.*, V, 1951, 6, p. 264.

21 De mannelijke bedelaars en landlopers werden opgenomen in de instellingen te Hoogstraten, Merksplas, Rekem en Wortel. Samen vormden ze de ‘*Rijksweldadigheidskolonies*’. De archieven van deze instellingen zijn raadpleegbaar in het Rijksarchief Beveren. Er is een inventaris die toegang biedt tot deze archieven, nl. BUYCK J. en VELLE K., *Inventaris van het archief van de rijksweldadigheidskolonies Hoogstraten-Merksplas-Rekem-Wortel (1810-1980)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1998.

22 *Rec.*, 1891, p. 403.

23 R.A.B., R.W.G., nr. 76, Verslag van de directeur van het toevluchtshuis, 20 februari 1896: ‘*On voit par là que la séparation des deux établissements est encore loin d’être complète ou même possible*’.

verbleven in beide afdelingen 752 gedetineerden. In 1903 was dit aantal reeds gedaald tot 591²⁴.

De opening en evolutie van het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis te Sint-Andries-Brugge (1902-1993)

Om een strikte scheiding tussen het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis te kunnen realiseren ging het ministerie van Justitie over tot de aankoop van een terrein van 17 ha., gelegen te Sint-Andries-Brugge. In 1902 begon daar de aanbouw van een nieuwe penitentiaire instelling met afzonderlijke lokalen voor de beide afdelingen. Toen in 1914 de werken beëindigd waren bracht men enkel de gedetineerden van het toevluchtshuis naar de nieuwe instelling te Sint-Andries-Brugge over²⁵. In dit toevluchtshuis richtte men 'een rijksweldadigheidsschool' op voor minderjarige meisjes die terbeschikking van de overheid werden gesteld²⁶. De gebouwen werden op 31 juli 1914 officieel ingehuldigd²⁷.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog moesten de gebouwen te Sint-Andries-Brugge worden geëvacueerd. De gedetineerden werden overgebracht naar Frankrijk²⁸. Het is onduidelijk wat er zich nadien afspeelde in de gebouwen te Sint-Andries. We vermoeden dat de instelling te Rekem tijdelijk de taken van de Brugse instelling overnam²⁹.

Na de Eerste Wereldoorlog werden de gebouwen te Sint-Andries terug aangewend als toevluchtshuis. Eind 1920 werd er ook een bedelaarsgesticht geopend. Dit had tot gevolg dat de gedetineerden van de Magdalena ook werden overgebracht naar de nieuwe gebouwen te Sint-Andries-Brugge³⁰. Voortaan fungeerde de penitentiaire instelling

24 R.A.B., R.W.G., nr. 109, *Bevolking van de rijksweldadigheidsgestichten*.

25 DUCHEYNE W., *De gevangenis aan het Pandreistje te Brugge 1689-1989*, Brugge, Marc Van de Wiele, 1989, p. 162 en Strafinrichting te St. Andries-Brugge, in: Bull. Strafinr., 1977, p. 51.

26 *Rec.*, 1912, p. 219-220.

27 R.A.B., R.W.G., nr. 109, *Rijksweldadigheidsgestichten te St. Andries-bij-Brugge*.

28 R.A.B., R.W.G., nr. 109, *Gemiddelde bevolking per vijfjaren*.

29 R.A.B., R.W.G., nr. 695, R.A.B., R.W.K., nrs. 2151 en 2425. Betreffende de rijksweldadigheidskolonie te Rekem zie ook: BUYCK J. en VELLE K., *ibid.*

30 *Rec.*, 1920, p. 575-576 en *Rijksweldadigheidskolonies*, p. 22-23.

te Sint-Andries-Brugge als enige inrichting voor de opvang van vrouwelijke landlopers en bedelaars. Ditzelfde jaar kregen ook meisjes met venerische ziekten een plaats in de afdeling voor minderjarigen. Deze afdeling sloot haar deuren in 1928.

Vanaf het einde van de 19de eeuw maakte de directie een onderscheid tussen 'normale' en 'invalide' bedelaressen en landloopsters. Een vrouw was invalide wanneer ze zwakzinnig was, aan een specifiek dieet onderworpen was of niet bestand was tegen het gewone gevangenisregime. Deze groep, aangeduid als, '*soins speciaux*', plaatste men in een aparte afdeling binnen zowel het bedelaarsgesticht als het toevluchtshuis³¹.

Het aantal bedelaressen en landloopsters nam constant af in de eerste helft van de 20ste eeuw³² (zie tabel 1). Deze daling werd in de tweede helft van de 20de eeuw in de hand gewerkt door de oprichting in 1951 van de Commissie voor Primaire Landloopsters³³ of het Leidend Comité voor Landlopers. Deze commissie kwam tweemaandelijks samen om de reklassering van landloopsters en bedelaressen, die voor de eerste maal in de instelling werden opgenomen en vroeged wensten vrij te komen, te bespreken³⁴.

Tabel 1: Bevolkingsevolutie van het toevluchtshuis en het bedelaarsgesticht (1893-1961)

Jaartal	Toevluchtshuis	Bedelaarsgesticht	Totaal
1893	379	373	752
1903	287	304	591
1913	191	145	336
1923	97	181	278
1933	69	101	170
1943	65	61	126
1951	35	48	83
1961	19	34	53

31 *Rec.*, 1893, p. 199.

32 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 61, Maandverslag december 1961 en R.A.B., *R.W.G.*, 109, *Bevolking van de rijksweldadigheids-gestichten*.

33 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 109, *Gemiddelde bevolking per vijfjaren*.

34 Vijfjaarlijks verslag 1960-1965, in: *Bull. Strafinr.*, XIX, 1965, 6, p. 23 en Vijfjaarlijks verslag 1975-1980, in: *Bull. Strafinr.*, 1980, 2, p. 210-211. Soms werd echter ook het reclasseringsdossier van recidive landloopsters en bedelaressen behandeld.

Het is onduidelijk hoeveel vrouwelijke landlopers en bedelaars werden gedetineerd tijdens de laatste decennia van de 20de eeuw. Vanaf het jaar 1972 zijn geen archiefbescheiden beschikbaar waardoor de verdere bevolkingsevolutie niet meer kon worden onderzocht. Op 12 januari 1993 werd landloperij en bedelarij uit het strafrecht gehaald, wat het officiële einde betekende voor het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis te Sint-Andries-Brugge³⁵.

De uitbreiding van de instelling (1928-1991)

In de loop van de 20de eeuw plaatste de overheid naast bedelaarsen en landloopsters ook andere categorieën delinquente vrouwen in de instelling te Sint-Andries-Brugge. Voor elke categorie vrouwen voorzag men een aparte afdeling. Hieronder volgt een chronologisch overzicht van de geopende afdelingen. Aangezien de jaren 1940 een eigen stempel drukten op de instellingen belichten we deze periode apart

Krankzinnigengesticht

Naast het bedelaarsgesticht en het toevluchtshuis opende men op 24 februari 1928 het *Gesticht van Sint-Andries bij Brugge*³⁶. Hierin werden vrouwen geplaatst die omwille van hun geestelijke toestand (volledige ontoerekeningsvatbaarheid)³⁷ het normale regime van een gevangenis niet aankunnen³⁸. In de praktijk werden er vooral geïn-

35 *Belgisch Staatsblad*, 1993, februari 4, p. 2199: de artikelen 342 tot 347 van het strafwetboek en de wet van 27 november 1891 werden opgeheven, DE WIT J., *De gevangenis*, Leuven, Davidsfonds, 1994, p. 30 en BEYENS K., SNACKEN S. en ELIAERTS C., *Barstende muren. Overbevolkte gevangenis: omvang, oorzaken en mogelijke oplossingen*, Kluwer Rechtswetenschappen België, 1993, p. 11. (*Interuniversitaire reeks criminologie en strafwetenschappen. Deel 26*).

36 *Rec.*, 1928, p. 57.

37 GOETHALS J., *Abnormaal en delinkwent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1991, p. 50-51 (*Interuniversitaire reeks criminologie en strafwetenschappen. Deel 23*).

38 Na de opening van het gesticht werden een aantal krankzinnigen van het krankzinnigengesticht te Bergen en van een aantal niet-penitentiaire instellingen overgebracht.

terneerde landloopsters ondergebracht³⁹. Deze afdeling werd kort na de Tweede Wereldoorlog afgeschaft⁴⁰.

Gestichten voor recidivisten en abnormalen (sociaal verweer)

Op 1 januari 1931 werd de *wet tot bescherming van de maatschappij tegen abnormalen en gewoontemisdadigers* van kracht⁴¹. Deze wet liet de overheid toe inzake abnormalen twee juridische problemen aan te pakken. Vooreerst konden beklagden, die zich in een bepaalde geestestoestand bevonden, in observatie worden gesteld of aan dwangverpleging worden onderworpen. Ten tweede werd de overheid in de mogelijkheid gesteld om personen die reeds veroordeeld waren en met psychologische problemen kampten administratief onder deze wet te brengen. Als abnormaal beschouwde de overheid de personen die zich in een toestand van niet-volledige toerekeningsvatbaarheid bevonden⁴². Voor deze categorie gedetineerden opende het ministerie van Justitie in de gevangenis te Vorst *het gesticht tot bescherming van de maatschappij voor geïnterneerde abnormale vrouwen*⁴³. In 1939 werd deze afdeling overgebracht naar Sint-Andries-Brugge. In deze afdeling verbleven rustige zwakzinnige veroordeelde of verdachte vrouwen die arbeidsgeschikt waren⁴⁴. Tijdens de jaren 1942-1950⁴⁵ werden deze vrouwen opgevangen in het

39 Strafinrichting te St.-Andries-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, 1977, p. 53.

40 De precieze datum van afschaffing is onduidelijk. Alle artikels betreffende de instelling opgenomen in het Bulletin der Strafinrichtingen geven 1948 als jaar van afschaffing op. Het doornemen van een aantal archiefbescheiden leidde echter tot de volgende verwijzing: *dat het Rijksgesticht voor Geesteszieke vrouwen niet meer zal bestaan tegen het einde dezer maand* (R.A.B., A.S., nr. 63, Brief van de bestuurder van de R.W.G. te Sint-Andries-Brugge aan de gouverneur van West-Vlaanderen, 4 oktober 1946). Tevens beschikken we over opsluitingsdossiers tot en met het jaar 1945. Ook de reeksen boekhoudkundige archiefbescheiden stoppen in 1946. Dit doet ons besluiten dat het krankzinnigengesticht naar alle waarschijnlijkheid in 1946 haar deuren sloot.

41 GOETHALS J., *Wet tot bescherming van de maatschappij in historisch perspectief*, in: CASSELMAN J., *Internering*, Leuven/Apeldoorn, Garant, 1997, p. 20 (*Geestelijke Gezondheidszorg en Recht. Nr. 2*).

42 GOETHALS J., *Abnormaal ...*, p. 50-51.

43 Voor een overzicht van de vrouwen gedetineerd te Vorst zie R.A.B., *R.W.G.*, nr. 1422.

44 *Rec.*, 1939, p. 341.

45 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 109, Brief van het Ministerie van Justitie, 19 december 1949.

Rijkskrankzinnigengesticht te Bergen⁴⁶.

De uitvoering van voornoemde wet had eveneens de oprichting op 15 december 1930 van een *gesticht tot bescherming van de maatschappij voor vrouwelijke recidivisten en gewoontemisdadigers* te Sint-Andries-Brugge tot gevolg⁴⁷. In de praktijk werd de eerste recidivist opgenomen in 1933. In de periode 1933 - 1966 verbleven er slechts 42 geïnterneerden⁴⁸.

Strafinrichting

Einde mei 1943 werd in het complex een strafinrichting voor lichamelijk zwakke vrouwen geopend⁴⁹. Op 29 oktober 1943 specificerde de overheid wat ze verstond onder 'lichamelijk zwak': veroordeelde vrouwen die omwille van ouderdom of dementie, chronische ziekte of fysische zwakte het gewone gevangenisregime elders niet aankonden⁵⁰. In de jaren '40-50 werden er nog enkele andere categorieën gedetineerden opgenomen:

- Bij Ministerieel Besluit van 27 februari 1946 werden twee categorieën gedetineerden naar de strafinrichting overgebracht. Allereerst ging het om geesteszwakke vrouwen die niet 'abnormaal' bevonden werden, maar die ongeschikt werden verklaard om het regime van een gewone strafinrichting te ondergaan. Ten tweede plaatste de overheid er veroordeelde vrouwen die aan de tering of aan een aanverwante ziekte leden⁵¹.
- In 1946 werd een arresthuis en een huis van bewaring aan de strafinrichting toegevoegd⁵².
- De overheid besloot in 1950 correctioneel veroordeelde vrou-

46 R.A.B., A.S., nr. 63, Ministeriële Omzendbrief 5 mei 1942 en GOETHALS J., *Wet tot bescherming ...*, p. 20.

47 *Rec.*, 1930, p. 255.

48 R.A.B., R.W.G., nr. 1407; De strafinrichting te St-Andries-Bij-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, V, 1951, 6, p. 268-270, De strafinrichting te Sint-Andries-Bij-Brugge, in *Bull. Strafinr.*, XII, 1958, 5, p. 324 en Strafinrichting te St. Andries-Brugge, in: *Bull. Strafinr.*, 1977, p. 55 en GOETHALS J., *Abnormaal en delinkwent ...*, p. 243-245.

49 R.A.B., R.W.G., nr. 1485 en nr. 109, Omzendbrief 7 augustus 1943.

50 *Rec.*, 1943, p. 197.

51 R.A.B., R.W.G., nr. 109, Omzendbrief 27 februari 1946.

52 R.A.B., R.W.G., nrs. 1489, 1492 en 1503. Wie meer informatie wil over deze afdeling zie: VELLE K., *Zoekwijzer*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, p. 3-4.

- wen, die op het moment van hun plaatsing nog één jaar opgesloten dienden te worden, in de strafinrichting onder te brengen⁵³.
- In 1951 voegde de overheid er vrouwen aan toe die veroordeeld werden tot een straf van maximum 10 jaar en die minstens zes maanden van hun strafeinde verwijderd waren. Vrouwen met een straf boven de 10 jaar konden na een observatieperiode in de strafinrichting te Vorst naar Sint-Andries-Brugge getransporteerd worden⁵⁴.
 - In augustus 1952 werd bepaald dat bij de opheffing van de vrouwenafdeling in het Pandreitje te Brugge de gedetineerde vrouwen naar de strafinrichting te Sint-Andries-Brugge verhuisden⁵⁵.

De jaren 1940

De jaren 1940 verliepen zeer woelig in de instelling te Sint-Andries-Brugge. Maar liefst vier afdelingen werden geopend. In januari 1940 zag het *interneringscentrum voor vreemde ongewenste vrouwen* het daglicht⁵⁶. In dit centrum ving men enerzijds buitenlanders op die zonder de vereiste vergunning het land binnenkwamen of er verbleven. Anderzijds plaatste men er buitenlanders die een 'gevaar' opleverden voor de staatsveiligheid en -economie⁵⁷. Bij aanvang van de Tweede Wereldoorlog werden 84 vrouwen van deze afdeling naar Frankrijk geëvacueerd. Twee geïnterneerden bleven met hun pasgeboren kind te Brugge achter⁵⁸. Vanaf 20 september 1940 werd het interneringscentrum terug in gebruik genomen om zes jaar later definitief afgeschaft te worden. De tweede instelling, nl. *de moederzaal*, opende haar deuren op 17 maart 1941. Alle zwangere gedetineerde vrouwen werden voortaan naar Sint-Andries-Brugge gebracht om er te bevallen en te recupereren. Uiteindelijk keerden deze vrouwen terug naar de instelling waar zij het eerste deel van hun straf uit-

53 *Rec.*, 1950, p. 289.

54 *Rec.*, 1951, p. 81-83.

55 DUCHEYNE W., *op.cit.*, p. 162.

56 De mannelijke ongewenste vreemdelingen werden naar de strafinrichting te Merksplas overgebracht. In verband met deze interneringscentra zie verder: BUYCK J. en VELLE K., *op.cit.*, nr. 2430.

57 R.A.B., R.W.G., nr. 109, Ministerieel Besluit 24 januari 1940.

58 R.A.B., A.S., nr. 63, Brief van de bestuurder van de R.W.G. te Sint-Andries-Brugge aan de Minister van Justitie, 18 juni 1940.

zaten⁵⁹. Het huidige Penitentiair Complex Brugge is tot op heden belast met deze opdracht. In een derde afdeling plaatste de bezetter vanaf 24 juli 1941 terbeschikkinggestelde vrouwen van de *Duitse overheid*. In totaal verbleven hier 44 vrouwen. Deze afdeling werd op 26 september 1944 afgeschaft⁶⁰. Tenslotte werd op 29 oktober 1943 de strafinrichting geopend (*zie hoger*)⁶¹.

In 1944 besliste de Duitse overheid een militair ziekenhuis in de instelling te openen. De gevangenis kreeg daardoor te kampen met een enorm plaatsgebrek. Het merendeel van de vrouwen diende in de loop van het jaar geëvacueerd te worden. Alle bevallen vrouwen bracht men op 3 maart onder in de Rijkskliniek te Brugge en op 10 maart verhuisde een aantal krankzinnigen naar het krankzinnigengesticht te Eekloo⁶². Enkele andere krankzinnigen werden in de gestichten te St-Michiels, Brecht, Sint-Niklaas-Waas en Velzeke-Ruddershove geplaatst⁶³. Maar liefst 120 bedelaressen en landloopsters stelde men in vrijheid. Tot slot werden op 16 maart de vrouwen van het interneringscentrum, zij die terbeschikking van de Duitse overheid stonden en een deel landloopsters en bedelaressen naar het St-Jan-Baptistengesticht te Eeklo gebracht. Na al deze operaties bleven de strafinrichting, een beperkt aantal bedelaressen, landloopsters en zes krankzinnigen over.

Bij de bevrijding nam de geallieerde overheid de instelling te Sint-Andries-Brugge van de Duitse bezetter over. Ook zij brachten in de gebouwen een militair hospitaal onder, nl. *'the 12th general Canadian Hospital'*. Tevens eisten zij de *Fabrique nationale d'armes de guerre* te Steenbrugge op. Deze fabriek diende om aan de achtergebleven bedelaressen, landloopsters en krankzinnigen onderdak te verlenen. De vrouwen van de strafinrichting transporteerde men op 9 oktober 1944 naar de Brugse gevangenis (Het Pandreitse). Pas in december 1945 keerden de vrouwen, die in het fabrieksgebouw te Steenbrugge, in de Rijkskliniek te Brugge en in het St-Jan-Baptistengesticht te

59 R.A.B., *R.W.G.*, nr. 109.

60 R.A.B., *A.S.*, nr. 63, Brief van de bestuurder van de R.W.G. te Sint-Andries-Brugge aan de Kreiskommandantur te Brugge, 20 juni 1944: *gezien we een afdeeling hebben voor geïnterneerden ter beschikking der Duitse overheid*.

61 *Rec.*, 1943, p. 197, zie ook 'de strafinrichting'.

62 *Rec.*, 1944, p. 57-58.

63 R.A.B., *A.S.*, nr. 63, *Lijsten der krankzinnigen*.

Eeklo geplaatst werden, terug⁶⁴. In deze periode opende men een afdeling voor terbeschikkingstelden van de Britse overheid. Hoelang deze afdeling functioneerde is onduidelijk.

Hedendaagse bestemming

De bouw van het penitentiair complex Brugge

In 1981 startten de Regie der Gebouwen en het ministerie van Justitie met het project om een nieuwe strafinrichting te bouwen op een terrein gelegen naast de door ons bestudeerde instelling. Deze nieuwe instelling moest drie bestaande instellingen vervangen, nl. de mannengevangenis in de Brugse stadskern ('*Het Pandreitje*'), de vrouwengevangenis te Sint-Andries-Brugge ('*De Refuge*') en de afdelingen voor abnormalen en recidivisten (Sociaal Verweer) voor Vlaamstalige geïnterneerden in de penitentiare instellingen te Doornik, Turnhout en Merksplas. In de nieuwe instelling voorzag de overheid ruimte voor minstens 686 gedetineerden. Op 10 november 1991 werd gestart met het overbrengen van de mannelijke gedetineerden van de gevangenis te Brugge (Pandreitje) naar het Penitentiair Complex Brugge. Nadien was het de beurt aan de vrouwelijke gedetineerden van de '*Refuge*'⁶⁵. Hierdoor kwamen de gebouwen van de strafinrichting te Sint-Andries-Brugge leeg te staan.

De verschillende overheidsdiensten in de 'refuge' te Sint-Andries-Brugge

De Regie der Gebouwen ging over tot een grondige renovatie van de vroegere strafinrichting. Na het beëindigen van deze werkzaamheden kregen drie overheidsdiensten een onderkomen in de gebouwen te Sint-Andries-Brugge.

Het Centrum voor Illegalen te Brugge opende als eerste op 6

64 R.A.B., R.W.G., nr. 109.

65 *Het nieuwe Penitentiair Complex te Brugge*, Brussel, Regie der Gebouwen – Ministerie van Justitie, s.d. en *Jaarverslag 1997 Directoraat-Generaal Strafinrichtingen*, Brussel, Ministerie van Justitie, z.d., p. 41. De afdeling voor sociaal verweer werd echter ingenomen door de mannenafdelingen. Deze gedetineerden zijn opgenomen te Merksplas.

januari 1995 haar deuren. In dit gesloten centrum worden tegenwoordig drie categorieën *vreemdelingen* opgesloten. Tot midden 1998 was de instelling enkel aangeduid voor de opvang van vreemdelingen overeenkomstig artikel 7 van de Wet van 15 december 1980. Deze wet bepaalt o.a. dat mensen zonder de vereiste documenten of zonder voldoende middelen het Belgische grondgebied moeten verlaten. Deze ‘mensen zonder papieren’ worden er opgevangen in afwachting van hun repatriëring⁶⁶. Bij Koninklijk Besluit van 10 juli 1998 werd het Centrum voor Illegalen te Brugge ook aangeduid voor twee andere categorieën *vreemdelingen*. Het betreft enerzijds vluchtelingen waarvan de asielprocedure nog lopend is en anderzijds vluchtelingen van wie de asielprocedure volledig ten einde is gelopen en die geen toegang tot het Belgische grondgebied kregen. Deze vluchtelingen verbleven in de *transitzone*. In het centrum te Brugge kunnen in de transitzone maximum 80 mannen en 32 vrouwen worden opgevangen. In 1998 verbleven er in totaal 675 personen (zowel illegalen als personen verblijvend in de transitzone) in het Brugse centrum, 446 mannen en 229 vrouwen⁶⁷.

Vervolgens nam in november 1997 een afdeling van het ministerie van Volksgezondheid, nl. de Administratieve Gezondheidsdienst (nu omgevormd tot het Bestuur van de Medische Expertise) haar intrek in een andere vleugel. Deze afdeling is o.a. bevoegd voor de geneeskundige onderzoeken bij aanwerving door verschillende overheden en voor de controle van de ziekteverloven en de arbeidsongevallen. Enkele maanden later (maart 1998) volgden nog andere dien-

66 Betreffende deze wet zie verder: DENYS L., *Vreemdelingenrecht Commentaar*, Heule, U.G.A., 1989.

67 Vluchtelingen die het Belgische grondgebied nog niet hebben betreden en asiel aanvragen verblijven in transitcentrum 127 (Melsbroek). Tijdens het asielonderzoek worden ze in principe overgebracht naar repatriëringcentrum 127 Bis (Steenokkerzeel). In uitvoering van het Koninklijk Besluit kunnen ze voortaan ook worden overgebracht naar het gesloten centrum te Brugge, maar ook naar de centra te Merksplas en te Vottem. (<http://www.mibz.fgov.be>, *Dossier d'information: Non aux centres fermes pour étrangers. Non aux expulsions*, Luik, 1998, Collectif de résistance aux centres pour étrangers., *Centrum voor illegalen te Brugge (CIB). Jaarverslag 1998*, Brugge, Ministerie van Binnenlandse Zaken – Dienst Vreemdelingenzaken – Centrum voor Illegalen Brugge, 1999 en mondelinge gesprekken met het Centrum voor Illegalen Brugge en O.C.I.V. v.z.w., 7 maart 2000). Betreffende de vluchtelingen- en asielproblematiek zie verder: *Vluchtelingenonthaal in de praktijk. Juridische wegwijzer*, Brussel, O.C.I.V. v.z.w., 1997.

sten van ditzelfde ministerie. Het betrof onder andere de Dienst Eetwareninspectie, de Farmaceutische Inspectie en de Provinciale Geneeskundige Commissie⁶⁸.

Tenslotte verhuisde de rijkswacht gedurende 1998 haar diensten van de Predikherenrei te Brugge naar de drie resterende vleugels van de instelling. In de gebouwen te Sint-Andries-Brugge vestigde men o.a. de Rijkswachtbrigade Brugge, de B.O.B. Brugge, de Provinciale Hersteldienst, de Centrale Documentatiedienst en de Dispatching. Deze laatste dienst is bevoegd voor alle oproepen in de geografische driehoek Knokke-Westende-Tielt⁶⁹.

Besluit

Het bedelaarsgesticht de Magdalena kon op het einde van de 19de eeuw de toestroom van bedelaressen en landloopsters niet langer bolwerken. Om dit euvel te verhelpen bouwde men in het begin van de 20de eeuw een nieuw gebouw te Sint-Andries-Brugge, nu gekend als de *refuge* of de *oude vrouwengevangenissen*. Naast bedelaressen en landloopsters plaatste de overheid er in een aparte afdeling delinquente meisjes. In de jaren 1920-1930 was het aantal landloopsters en bedelaressen reeds stevig gedaald en waren de delinquente meisjes uit de instelling verwijderd⁷⁰. De vrijgekomen ruimte werd gebruikt om een gesticht voor krankzinnige veroordeelde vrouwen en later een afdeling voor vrouwelijke recidivisten en abnormalen te openen.

De jaren 1940-1946 drukten een eigen stempel op de inrichting. Men opende verschillende afdelingen: een interneringscentrum voor ongewenste vrouwen, een afdeling voor terbeschikkinggestelden van de Duitse en Britse overheid, een moederzaal en een strafinrichting. Van deze vijf afdelingen bleef na het beëindigen van de Tweede

68 Gesprekken met de verschillende diensten van het ministerie van Volksgezondheid – Brugge, 7 maart 2000.

69 *Het Nieuwsblad* (Editie Roeselare), 17 maart 2000, p. 20: verschillende artikels betreffende nachtwerk uitgevoerd door de rijkswacht van het district Brugge en gesprekken met de Regie der Gebouwen – Brugge en de rijkswachtbrigade – Brugge, 7 maart 2000.

70 Waarschijnlijk werden deze meisjes ondergebracht in de Rijkskliniek en –opvoedingsgesticht te Brugge. De archieven van deze instellingen worden momenteel in het Rijksarchief te Beveren geïnventariseerd.

Wereldoorlog enkel de strafinrichting bestaan. Oorspronkelijk was deze afdeling bedoeld voor de opvang van lichamelijk zwakke vrouwen. Pas later, vanaf 1950, plaatste de overheid er 'normale' veroordeelde vrouwen.

In de jaren 1950-1980 daalde het aantal bedelaressen en landloopsters. De strafinrichting breidde daarentegen uit o.a. door de opname van gedetineerden afkomstig van 't *Pandreitje*. In 1981 besliste het ministerie van Justitie het penitentiair complex te Brugge te bouwen dat zou instaan voor de opvang van zowel mannen (*Pandreitje*) als vrouwen (*refuge*). De gebouwen te Sint-Andries-Brugge kwamen leeg te staan. Maar niet voor lang. In de jaren 1990 renoveerde de overheid de gebouwen grondig. Drie diensten werden er ondergebracht: de rijkswacht, het ministerie van Volksgezondheid en het Centrum voor Illegalen te Brugge.

Kloosters te Brugge in de 19de en de 20ste eeuw

Inleiding

Brugge heeft de reputatie een kloosterstad te zijn. Er bestaan weliswaar geen exacte cijfers maar het lijkt erop dat geen enkele andere Vlaamse stad meer kloosters binnen zijn stadsmure heeft geherbergd. Al in de 13de eeuw waren in Brugge belangrijke kloostergemeenschappen gevestigd, zowel vrouwelijke als mannelijke. Daarnaast bezaten talrijke Vlaamse abdijen er een refugehuis. Eind 16de, begin 17de eeuw werd Brugge een echt verzameloord van religieuze orden. De godsdienstoorlogen hadden veel plattelandsabdijen en -kloosters genoopt een nieuwe stichting te doen binnen de veilige stadsmuren. De bisschopstad trok toen ook de nieuwe contrareformatorische orden aan. Het bevel tot afschaffing van alle “nutteloze” kloosters door keizer-koster Jozef II, had dan ook ingrijpende gevolgen voor de stad Brugge. Dat was nog meer het geval na de Franse revolutie. Een groot aantal kloosterpanden werd toen onteigend, verkocht en vaak gesloopt. Aan de geschiedenis van het kloosterwezen te Brugge tot na de Franse Revolutie wijdde Marc Ryckaert een uitvoerig hoofdstuk in zijn Brugse stedenatlas.¹

Na de heropricting van het bisdom Brugge in 1834 werden niet alleen een aantal oude orden te Brugge opnieuw opgericht, maar er ontstonden heel wat nieuwe religieuze congregaties, vooral voor vrouwen. Bisschop F.R. Boussen (1834-1848) moedigde de stichters en stichteressen aan om aldus de greep van de Kerk op ondermeer onderwijs en verpleging te versterken. Naast de Brugse stichtingen werden in de loop van de 19de en ook nog van de 20ste eeuw een groot aantal

1 M. Ryckaert, *Historische stedenatlas van België: Brugge*, Brussel 1991.

bijhuizen geopend van congregaties met moederhuis buiten Brugge. Aldus telde de stad ca. 1900 meer dan vijftig kloostergemeenschappen.

Het Tweede Vaticaans Concilie en de terugloop van het aantal roepingen deden in het laatste kwart van de 20ste eeuw het tij keren. Congregaties fuseerden, bijhuizen werden gesloten, religieuzen trokken zich terug uit scholen en ziekenhuizen... Het kloosterwezen te Brugge veranderde grondig. Vandaar de noodzaak om dat hoofdstuk uit de kerkelijke geschiedenis van Brugge op te sporen en vast te leggen. De tijd dringt. Immers, met het archiefbestand van sommige religieuze instituten is het pover gesteld. Gelukkig zijn er nog een aantal levende getuigen uit een groot deel van de bestudeerde periode.

We schreven dus het vervolg op de hier hoger vermelde bijdrage van Marc Ryckaert. Dit overzicht begint met de Brugse kloosters die de Franse revolutie overleefd hebben en eindigt in 1970, toen Brugge een fusie met de randgemeenten aanging. Omwille van de duidelijkheid werd dat jaartal soms overschreden.²

Kloostergemeenschappen die de Franse Revolutie hebben overleefd en weer bezit namen van hun voormalig kloosterpand³

Arme Claren - Coletienen⁴

Het klooster Sinäi van de Arme Claren in de Colettiënstraat werd in 1796 onteigend, verkocht en gedeeltelijk gesloopt. De monialen leef-

2 De notitie van elk klooster is vergezeld van verwijzingen naar specifieke literatuur. Daarnaast zijn er een aantal meer algemene studies die relevante informatie bieden: A. DUCLOS, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge 1910; M. ENGLISH, *Dagklapper 1945-1962* (6 dln.), Brugge 1985-1987; *Monastion belge: Flandre Occidentale* (4 dln.), Luik 1960-1978; *Moniales en Belgique et Luxembourg deu Moyen-Ages à nos jours*, Bastogne 1998; J. RAU, *De Brugse parochies* (3 dln.), Brugge 1987-1989; E. REMBRY, *De bekende pastors van St.-Gilles te Brugge (1311-1896)*, Brugge 1896; W. SIMONS, *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen*, Brugge 1987. Waar literatuur en bronnedities ontbreken staan het al dan niet goed bewaarde archief en de mondelinge getuigenis van steeds ouder wordende kloosterlingen ter beschikking.

3 In alfabetische volgorde

4 M.GOETINCK e.a., *Eeuwfeest van de Heilige Coleta*, Brugge 1981; A. VAN-HOUTRYVE, *De Arme Claren Coletienen, een Brugs Clarissenklooster*, in Brugge die Scone, 1990 nr. 2; R. CRAB en D. DE CONINCK, *De Schat van de Arme Klaren*, Berchem 1991.

den verder in een huis bij de St.-Annakerk. In 1806 verwierven ze het oude ambachtshuis van de schilders en de St.-Lucaskapel bij de Zilverstraat. Na meer dan dertig jaar begonnen ze met de heropbouw van hun klooster op de oude plek in de Colettijnenstraat. Het was klaar in 1841. Ze verkochten het pand in de Zilverstraat aan de Zusters Jozefinen. Vanaf 1879 hielden de buitenzusters van de Arme Claren een lager schooltje. Er volgden ook verschillende stichtingen in binnen- en buitenland, o.m. in Engeland. Maar in de jaren tachtig van deze eeuw raakte het klooster te Brugge in diep verval. Misplaatst vertrouwen in een lekenbediende bracht het kloosterleven in de war. De kleine communauteit verkocht het Brugse slotklooster en trok naar het zuiden van Frankrijk. Het avontuur haalde de internationale pers. De paar overgebleven zusters vestigden zich tenslotte in een villa te Kapellen.

*Benedictinessen (St.-Godelieveabdij)*⁵

De abdij in de Boeveriestraat werd opgeheven in 1796 en de gebouwen werden verkocht. De nieuwe eigenaar stelde die al in 1800 weer ter beschikking van de zusters die samengebleven waren. Ze waren toen nog met 21 en hadden die beroerde tijd in stilte doorgebracht in een woonhuis in de stad. De herstelde abdij ging een bloei-periode tegemoet. In 1891 verliet een aantal zusters Brugge om in Gistel de verdwenen moederabdij, van waaruit de Benedictinessen in 1578 naar Brugge gevlucht waren, weer op te richten en te bevolken.

*Kapucijnen*⁶

Het klooster van de Kapucijnen op het Zand werd in 1797 samen met de inboedel openbaar verkocht. Weldoeners van de paters koch-

5 A. HOSTE, 't Clooster van Sinte Godelieve eertijds buyten Ghistele nu binnen Brugghe, Brugge 1973; ID., 350 jaar St.-Godelieveabdij (1623-1973), Brugge 1974; ID., De geschiedenis van de St.-Godelieveabdij in Brugge, in: *De St.-Godelieveabdij te Brugge*, Brugge 1984.

6 P. HILDEBRAND, De Kapucijnen in de Nederlanden en het Prinsbisdom Luik (dl.5), Antwerpen 1950; C. LIEVENS, Franciscaans Brugge, vroeger en nu, Brugge 1952; A. DE WAEGEMAEKER, De Kapucijnen te Brugge sinds 1592, Brugge 1971; F. BONNEURE, De Kapucijnen vierhonderd jaar in Brugge (1592-1992), Brugge 1992.

ten alles op om het hun later terug te geven. Aldus konden de Brugse Kapucijnen na de revolutietijd naar hun oude verblijfplaats terugkeren. Het voortbestaan van hun klooster werd echter door andere omstandigheden bedreigd. Voor de bouw van het eerste Brugse spoorwegstation werd in 1838 het grootste deel van de kloostertuin onteigend. In 1867 werd het hele kloostergebouw gesloopt om plaats te maken voor het tweede, veel grotere station. De Kapucijnen weken uit naar de St.- Clarastraat waar ze een nieuw convent met neoromaanse kerk optrokken, op de plaats van het voormalige klooster van de Rijke Claren Urbanisten. Op aandringen van bisschop J.J. Faict (1864-1894) en van de bewoners van West-Brugge begonnen ze al in 1869 met de bouw van een tweede klooster in de Boeveriestraat, niet ver van het Zand. In de aangrenzende Maagdenstraat openden de paters in 1885 het Serafijns college dat echter geen lang leven beschoren was. De Brugse Kapucijnen deden o.m. aan apostolaat onder de foorreizigers, de woonwagenbewoners en de schippers. In 1896 stichtte pater Tillo de schippersschool aan de Komvest. Het klooster in de St.-Clarastraat - waar de afdeling filosofie en naar het einde toe het noviciaat gevestigd waren - werd verlaten en in 1970 afgebroken.

*Ongeschoeide Karmelieten (Discalsen)*⁷

In 1797 werd het klooster van de Ongeschoeide Karmelieten in de Ezelstraat opgeheven en verkocht. De paters zijn er echter blijven wonen. Hun klooster werd via een stroman weer ingekocht. De kerk werd al heropend in 1801. Toch was de kloostergemeenschap na die beroerde tijd met uitsterven bedreigd want er boden zich geen nieuwe kandidaten aan. Toen er in 1832 een paar novicen uit Rome het Brugse klooster kwamen bevolken, begon een geleidelijke heropleving. De Karmelieten introduceerden te Brugge de meimaand als Mariamaand.

7 A.C. DESCHREVEL, *Etablissement et début des Carmes Dchaussés ... Bruges, Brugge* 1910; L. VANDEN BOSSCHE, *Trois siècles du Carmel ... Bruges (1631-1931), Brugge* 1931; J. ROTSAERT, *De Karmelieten van de Theresiaanse hervorming of Karmelieten Discalsen te Brugge, Brugge* 1982.

*Reguliere kanunnikessen van St.-Augustinus (Engels Klooster)*⁸

Al van bij de aanvang van de Franse overheersing verlieten de Engelse zusters hun convent in de Carmersstraat en vluchtten naar Engeland. In 1797 werd hun klooster verkocht, maar dank zij tussenspersonen konden de zusters het weer inkopen. Zij keerden in 1802 naar Brugge terug en heropenden er na enige tijd hun gerommeerde kostschool voor Engelse juffrouwen. Deze onderwijsinstelling werd in 1973 gesloten. In 1887 deed het Brugse klooster een stichting in Engeland en in 1954 een in Rwanda.

*Reguliere kanunnikessen van het Heilig Graf (St.-Trudo-abdij)*⁹

Nadat de abdij in 1796 verkocht werd, had een gedeeltelijke sloping plaats. In 1816 konden de zusters een overeind gebleven gebouw terugkopen en vestigden er zich opnieuw als abdijsamenleving. Ze slaagden erin hun oude abdij weer op te bouwen. Midden de 20ste eeuw dreigde St.-Trudo uit te sterven. In 1952 sloten de overgebleven zusters zich aan bij de Orde van het Heilig Graf. Een aantal Nederlandse kanunnikessen uit Lochem en een paar Vlaamse uit Turnhout kwamen de Brugse gelederen versterken. De nieuwe gemeenschap vestigde zich in 1954 in het Slot van Male, een oude burcht van de graven van Vlaanderen die gerestaureerd en als abdij ingericht werd.

-
- 8 C. SIDNEY DURRANT, *A link between Flemish mystics and English martyrs*, Londen 1925; O. DAUMONT, *Le cloître de Nazareth, couvent Anglais de Bruges*, Brugge 1935; L. VAN DE WALLE, *Het Engels klooster, een band tussen de Nederlanden en Engeland*, Brugge 1965; B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Monastère de Nazareth ... Bruges*, in: *Monasticon belge* (dl. 3), Luik 1978.
- 9 K. VAN WONTERGHEM, *De geschiedenis van de St.-Trudoabdij te Odegem, te Brugge en te Male*, in: *Male, burcht en abdij*, Brugge 1981; C. D'HOOGHE, *Corbie in Brugge: geschiedenis van een stadsbuurt van 1300 tot heden*, in: *Bruggs Ommeland*, 1991 nr. 1-2; N. DEKLERCK, *De St.-Trudoabdij te Brugge (1584-1796)*, Brugge 1998.

*Zusters Augustinessen van het St.-Janshospitaal*¹⁰

Tijdens de Franse overheersing mochten de Hospitaalzusters van St.-Jan hun taak in het St.-Janshuis, dat omgedoopt werd tot "Hôpital Civil", blijven uitoefenen. Ze moesten hun klooster niet verlaten, maar wel hun kloosterhabijt afleggen. Voortaan waren ze functionarissen van de in 1796 opgerichte Commissie der Burgerlijke Godshuizen. Een keizerlijk decreet van 1809 schonk aan de zusters een nieuw kloosterreglement, wat het religieuze leven enigszins herstelde. Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden bleef dat reglement in grote lijnen gehandhaafd. Wel werd er een numerus clausus ingevoerd: 23 zusters, de novicen niet bijgerekend. Na de Belgische onafhankelijkheid konden de zusters in alle rust hun ziekiendienst verrichten en dat in goede verstandhouding met de Commissie der Burgerlijke Godshuizen die de eigenaar en de bestuurder van het St.-Janshospitaal bleef. In 1856 werd gestart met een nieuw ziekenhuis op hetzelfde domein en vanaf 1933 deden de zusters ook dienst in de Minnewaterkliniek. Toen in 1976 het AZ St.-Jan in St.-Pieters gerealiseerd werd, verhuisden de nog actieve zusters mee. In de onmiddellijke omgeving werd voor hen een nieuw klooster gebouwd.

*Zusters Augustinessen van de Potterie*¹¹

Vóór de Franse Revolutie werd het Godshuis van de Potterie beheerd door de stadsmagistraat. Zusters Augustinessen stonden in voor de verpleging. De Franse revolutionaire bewindvoerders lieten hen dit werk verder zetten, maar dan als leken en zonder kloosterkleed. In 1798 werd ook de kerk van de Potterie gesloten en vol bedden gezet. Door het decreet van Napoleon uit 1809 werd de religieuze communauteit hersteld. De nieuwe statuten beperkten evenwel het aantal zusters tot tien voor de verpleging van 40 oude vrouwen. De Commissie der Burgerlijke Godshuizen had ondertussen de beheerstaak van het stadsbestuur overgenomen. Het

10 J. GELDHOFF, De kloostergemeenschap van het St.-Janshospitaal (1459-1975), in: *St.-Janshospitaal: [tentoonstellingscatalogus]* (dl.1), Brugge 1976.

11 A. MAERTENS, O.L.Vrouw van de Potterie, Steenbrugge 1937.

Hollands Bewind bevestigde de statuten van de zusters, maar hield scherp toezicht op de navolging ervan. Pas na de Belgische Revolutie van 1830 herwonnen de zusters van de Potterie hun vrijheid, maar het bestuur van het godshuis bleef in handen van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen, voorloper van het O.C.M.W. Tijdens de cholera-epidemieën in de eerste helft van de 19de eeuw maakten de zusters zich bijzonder verdienstelijk. In hun gesticht werd toen een noodhospitaal ingericht. De Augustinessen van de Potterie zijn verder steeds nauw verbonden gebleven met het vernieuwde en uitgebreide rusthuis.

Kloostergemeenschappen die de Franse Revolutie hebben overleefd en achteraf een nieuw kloosterpand hebben gebouwd¹²

*Apostolinnen*¹³

Bij de aanvang van de Franse overheersing betrokken de Zusters Apostolinnen het sinds 1788 verlaten Theresianenklooster in de Ezelstraat. Daar werden ze in 1796 verjaagd. In 1801 bewoonden ze een huis in de Pottenmakersstraat en van 1803 tot 1835 een gedeelte van het Discalsenklooster opnieuw in de Ezelstraat. Daarna vestigden ze zich definitief in het huis Adornes naast de Jeruzalemkerk in de gelijknamige straat. Zij richtten hun nieuwe eigendom tot klooster in. De congregatie breidde uit en deed diverse stichtingen buiten Brugge. In Brugge verstrekten de Apostolinnen vooral onderwijs. Tot 1972 behielden ze de leiding van de laatste Brugse kantschool. Sinds 1955 beheren ze ook een bejaardenhuis in de Stijn Streuvelsstraat. In 1965 fuseerde de congregatie van de Apostolinnen met die van Onze Lieve Vrouw van de Zeven Weeën uit Ruiselede.

12 In alfabetische volgorde

13 L. VAN DAMME, De Zusters Apostolinnen en de Kantschool, in: *T Schrijverke*, 1983-1984, nr. 11; A. VANHULLE, De Zusters Apostolinnen te Brugge, in: *T Schrijverke*, 1990-1991 nr. 7.

*Kapucinessen*¹⁴

In 1796 werden de Brugse Kapucinessen uit hun klooster in de Katelijnestraat gezet. Het werd verkocht en gesloopt. De zusters overleefden de Franse Revolutie te Brugge. Ze namen hun intrek in het huis van hun geestelijke directeur in dezelfde straat en nadien in de Hoedenmakersstraat. In 1806 kochten ze de oude refuge van de St.-Andriesabdij in de Boeveriestraat en richtten er een nieuw slotklooster in. Pas in 1833 werd de kloosterkapel gebouwd. Vijf zusters uit Brugge trokken in 1816 naar het Franse Bourbourg -bakermat van de Kapucinessenorde- om daar opnieuw een klooster te stichten. Een bron van inkomsten voor de Brugse Kapucinessen was de hostiebakkerij. In 1972 verlieten ze de stad en namen hun intrek in een nieuw monasterium te St.-Andries, "Morgenster". Het Kapucinessenklooster in de Boeveriestraat werd geïntegreerd in een nieuw hotel.

*Maricolen (Marollen)*¹⁵

De Bruggelingen noemden ze "Marullen". Hun klooster was gelegen in Rozendal. Het werd in 1796 onteigend en verkocht. In 1804 kochten de overgebleven zusters een eigendom in de Oude Zak. De aanvankelijk contemplatieve gemeenschap werd een onderwijscongregatie. Maricolen gaven les in verschillende Brugse parochiescholen: in de Paalstraat (1842-1884), de Ganzestraat (1862-1908) en de Gentpoortstraat (1902-1907). Ook de Mariaschool in de Nieuwe Gentweg was een instelling van de Maricolen. Bij hun klooster in de Oude Zak startten zij in 1900 met een beroepsschool die zou uitgroeien tot een van de grootste scholen voor technisch en beroepsonderwijs in Vlaanderen. In 1906 werd de congregatie erkend als lid van de Derde Orde van de Karmel. Ook buiten Brugge hebben de Zusters Maricolen stichtingen gedaan, o.m. in Oostkamp waar ze een bejaardentehuis openden.

14 ZUSTER G. ROSA, Van Betlehem tot Morgenster, Brugge 1972; W.CARLIER, De Brugse Kapucinessen nu extra muros, in: *Brugse Gidsenkroniek*, 1984.

15 M. MADOU, Van Marollekens tot Maricolen (1667-1997), Brugge 1997.

Het kloostercomplex van de Zwartzusters of Cellezusters in de Kastanjeboomstraat werd in 1796 als nationaal goed verkocht en later afgebroken. De zusters bleven samen en bewoonden een huis in de Langestraat. In 1809 kochten ze een pand op de Woensdagmarkt, dat de kern werd van een nieuw klooster. Heel wat aanpalende huizen werden aangekocht en vanaf 1927 werd er getart met het St.-Franciscus- Xaveriusziekenhuis. De Zwartzusters die zich gedurende eeuwen toegelegd hadden op thuisverpleging, werden hospitaalzusters. De fel uitgedunde congregatie versmolt in 1954 met de Zwartzusters uit Veurne en Diksmuide. De Brugse zusters bouwden aan de Oosterlingenplaats een nieuw klooster, los van de steeds maar uitbreidende kliniek.

Kloosters afgeschaft tijdens het Oostenrijks Bewind, maar opnieuw gesticht in de 19de eeuw¹⁷

*Ongeschoeide Karmelitessen (Theresianen)*¹⁸

Tijdens het bewind van keizer Jozef II werden de slotzusters Theresianen in 1783 uit hun klooster in de Ezelstraat gezet; zij namen de wijk naar Frankrijk. Na de Brabantse Omwenteling kwamen ze terug, maar vonden hun convent bewoond door de Apostolinnen. Tevergeefs trachtten ze het opnieuw in hun bezit te krijgen. De Franse bezetter dreef hen opnieuw op de vlucht en de kleine communiteit raakte verspreid. De Brugse vrouwelijke Karmel zou later heropgericht worden vanuit Torhout. Daar was in 1814 een oud-zuster Conceptioniste, Marie-Thérèse de Pickere, afkomstig van Kortemark, met een groepje juffrouwen die tot de Karmel wensten toe te treden, een nieuwe gemeenschap begonnen onder leiding van

16 J.P. ESTHER, A. VANDEWALLE, G van RENYNGHE de VOXVRIE, L. VERMEERSCH, Het St.-Franciscus Xaveriusziekenhuis, Brugge 1985; F. VAN DEN BERGHE, J. VAN DEN HEUVEL, G. VERHELST, De Zwartzusters van Brugge, Diksmuide, Oostende, Veurne en Brazilië, Brugge 1986.

17 In chronologische volgorde

18 R.P. FRANCOIS, Les Carmélites ... Bruges (1626-1962), Brugge 1962.

een Karmelites uit Kortrijk. Een jaar later kwam het gezelschap naar Brugge en betrok er een huis in de St.-Jorisstraat. Al vrij vlug werd verhuisd naar het verlaten klooster van de Grauwzusters in de Oude Zak. Daarna volgden een pand in Rozendal en een in de Gouden Handstraat. Gedurende het hele Hollands bewind leefden de Brugse Karmelitessen min of meer in de clandestiniteit, wat de vele verblijfplaatsen verklaart. Pas na de Belgische onafhankelijkheid konden de zusters hun klooster definitief vestigen. Dat was vooral te danken aan Nicolas De Roover, de laatst overgebleven monnik van de Duinenabdij. Met de ruime geldmiddelen waarover hij beschikte kocht hij in 1833 voor de Karmelitessen de oude Latijnse school in de Schuttersstraat. Daar had priester Donche tijdens de Franse bezetting de relikwie van het Heilig Bloed verstoppt. Dat verklaart de naam van de Brugse Karmel: Klooster van het Kostbaar Bloed en van O.L.Vrouw van de Karmelberg. Met de geleidelijke aankoop van een aantal huisjes in de buurt, breidde het klooster uit tot wat het nu is. Vooral na de Eerste Wereldoorlog nam het aantal intredes sterk toe. Vanuit de Brugse Karmel werden nieuwe stichtingen gedaan. De laatste had plaats in Japan in 1950.

*Jezuïeten*¹⁹

De Jezuïetenorde werd in 1814 hersteld nadat ze in 1773 was opgeheven. Het Brugse klooster met aanpalend college was ondertussen verkocht en de kloosterkerk was parochiekerk van St.-Walburga geworden. Op sterk aandringen van bisschop F.R.Boussen (1834-1848) kwamen de volgelingen van St.-Ignatius in 1840 naar Brugge terug. Zij moesten er vooral via volksmissies het gehavende godsdienstig leven herstellen. Twee paters, ondermeer de Bruggeling Louis Gilliodts, en één broeder vestigden zich in een huis aan de Verwersdijk, dicht bij het oude Jezuïetenklooster. Zij beschikten over geen eigen kerk, maar mochten gebruik maken van de St.-Walburgakerk. Aldus waren ze ook ondergeschikt aan de pastoor. Hun apostolaat bestond vooral uit prediken, biecht horen en retraites leiden. Na dertig jaar verlieten de Jezuïeten hun enge behuizing. Zij

19 L. BROUWERS, *De Jezuïeten te Brugge* (2 dln.), Mechelen 1986.

hadden twee grote panden aangekocht in de Vlamingstraat. In 1872 volgden een paar huizen in de Korte Winkel. Ze werden omgebouwd tot een ruime residentie voor de paters. In de Vlamingstraat werd in 1879 de eerste steen gelegd van hun kerk. Dit neogotisch bouwwerk werd geconsacreerd in 1885 en toegewijd aan het Heilig Hart. Die Brugse Jezüietenkerk stond lange tijd bekend als "biechtkerk". Daar vonden ook de laatste gecontesteerde Franse missen plaats. In 1969 namen de Brugse Jezüieten de parochiedienst over op St.-Walburga. Iets meer dan tien jaar later sloten ze hun kerk in de Vlamingstraat, maar stelden ze tegelijkertijd de vernieuwde kloosterkapel in de Korte Winkel voor het publiek open.

*Dominicanessen (Predikheressen, Jacobinessen)*²⁰

Het oude Dominicanessenklooster in de huidige Jacobinessenstraat werd op bevel van keizer Jozef II in 1783 opgeheven. Een deel van de gebouwen werd van 1788 tot 1796 betrokken door de Zusters Conceptionisten van het Heilige Geestklooster in de Gozeputstraat, die er een meisjesschool hielden. In 1796 werden ook die zusters op straat gezet. De kloostergebouwen werden verkocht en gedeeltelijk gesloopt. Op een deel van het terrein werd in 1834 het private St.-Dominicusgesticht voor zwakzinnigen opgericht. De naam verwees naar het verdwenen klooster. Twee zusters uit het Kortrijkse St.-Jozefsgesticht kwamen in 1846 het verplegend personeel in St.-Dominicus versterken. Zij namen de regel en het habijt van de Dominicanessen aan. Hun communauteit breidde uit en werd in 1856 door Rome erkend. Aldus was het Dominicanessenklooster te Brugge heropgericht. Voor die zusters die als monialen in een "slot" wilden verblijven, werd het kasteeltje "het Wallekje" in de Vlamingdam van de Broeders Xaverianen aangekocht. Een nieuw klooster werd er ingewijd in 1867. In 1920 verlieten ook de actieve Dominicanessen het gesticht in de Jacobinessenstraat en begonnen

20 P. DE PUE, *Geschiedenis van de Zusters Dominicanessen*, Engelendale, Assebroek en Brugge, Oudenaarde [z.d.]; VAN DEN WIJNGAERT en DE PUE, *Geschiedenis van de Zusters Dominicanessen van Engelendale*, Brugge 1984; J. RAU, *Van Oud Zothuis tot St.-Dominicusgesticht*, in: *Brugs Ommeland*, 1995 nr. 3-4.

een nieuw apostolaatswerk in Oostduinkerke. Andere stichtingen met een verzorgend karakter waren daaraan voorafgegaan: Heverlee (1874) en Oostende (1887). De eerste zusters-missionarissen vertrokken naar Belgisch Congo in 1925. Vanaf 1956 wonen in het klooster in de Vlamingdam monialen en actieve zusters samen. Onlangs werd een nieuwbouw opgetrokken waar ook de zusters uit de opgeheven bijhuizen hun intrek namen.

Nieuwe religieuze congregaties te Brugge gesticht in de 19de eeuw²¹

*Zusters van O.L.Vrouw Hemelvaart*²²

De zeer ondernemende priester-politicus Leon de Foere (1787-1851), hevig opponent van het Hollands bewind en medestichter van de Belgische dynastie, was ook een sociaalvoelend man. Met de opbrengst van het door hem uitgegeven oppositieblad "Le Spectateur Belge" richtte hij een kantschool voor arme Brugse meisjes in. Samen met juffrouw Vincentia Khnopff stichtte hij in 1816 een zustercongregatie om zijn plannen uit te voeren. De "spellewerkschool" werd ondergebracht in het Hof Miraumont in de St.-Jacobstraat en het klooster in het Hof Bladelin in de Naaldenstraat. De regel voor de Zusters van Onze Lieve Vrouw Hemelvaart -aanvankelijk ook Zusters Paulinnen genoemd- schreef de Foere in de gevangenis. De kerkelijke goedkeuring ervan kwam in 1825. Het voortbestaan van de stichting van de Foere kwam in het gedrang toen zowel school als communautiteit geteisterd werden door de tyfusedemie. De zusters werden ervan beschuldigd door gebrek aan zindelijkheid de verspreiding van de ziekte bevorderd te hebben. Een onderzoek werd ingesteld maar kort daarop werd de congregatie uitgenodigd om de leiding op zich te nemen van de "Meisjesstedeschool" in het voormalig Magdalenahospitaal op de Garenmarkt. Die school werd opgedoekt in 1884. In dat jaar namen de Zusters van Onze Lieve Vrouw Hemelvaart de parochieschool van St.-Salvator in de Paalstraat over

21 In chronologische volgorde

22 K. ROTSZAERT, Leo de Foere, in: *Brugse Straten, Brugse namen*, Brugge 1973; G. CLAEYS, Het Hof Bladelin te Brugge, Brugge 1988.

van de Zusters Maricolen. De “school van Blindekens” -zoals de Bruggelingen die noemden- werd de bakermat van het latere Hemelvaartinstituut op St.-Andries. Na de Tweede Wereldoorlog werd de kantschool in het Hof Miraumont gesloopt om plaats te maken voor een rusthuis dat inmiddels verhuisd is naar St.-Pieters. De congregatie van de Foere fuseerde eerst met de Apostolinnen en in 1965 met de Zusters van Onze Lieve Vrouw van de Zeven Weeën uit Ruiselede. Het klooster in het Hof Bladelin bleef behouden.

*Zusters der Kindsheid van Maria*²³

Kanunnik Charles Carton (1802-1863) kreeg van de Brugse bisschop F.R.Boussen (1834-1848) de opdrachten een gesticht te openen voor dove en blinde kinderen en een vrouwelijke congregatie op te richten om die kinderen te onderwijzen. Hij startte die dubbele opdracht in 1836 in het oud klooster van de Engelse Jezuïeten langs de Spiegelrei, dat hem door de Commissie der Burgerlijke Godshuizen ter beschikking was gesteld. Twee juffrouwen begonnen er met het onderrichten van dove en blinde kinderen naar methodes die hun door Carton werden aangeleerd. Zij werden de eerste leden van zijn religieuze congregatie: de Zusters der Kindsheid van Maria. De stichter ontwierp zelf de regel die door de bisschop in 1838 werd aangevuld en goedgekeurd. Een afzonderlijk hoofdstuk handelt er over de wijze waarop de schoolzusters met de hun toevertrouwde kinderen moeten omgaan. Naast de drie traditionele kloostergeloften, beloofden de Zusters der Kindsheid van Maria bij hun professie in het bijzonder dove, stomme en blinde kinderen te zullen onderrichten. Het gesticht was onmiddellijk een succes en het aantal intredingen in de congregatie was bemoedigend. Dat spoorde kanunnik Carton aan tot een nieuw initiatief. In 1840 kocht hij de oude abdij Spermalie in de Snaggaardstraat en liet de vervallen gebouwen opknappen. Zijn zusters openden er nog datzelfde jaar de eerste Brugse “bewaarschool”. Later volgden een kostschool en een lagere school. Enkele

23 D. MISSIAEN en P. DE BAERE, Charles Louis Carton (1802-1863), stichter van de Congregatie van de Zusters der Kindsheid van Maria, Brugge 1979; W. GOETGHEBEUR, Spermalie, één grote familie, Brugge 1984; 800 jaar Spermalie [tentoonstellingscatalogus], Brugge 1986.

jaren na de dood van stichter Carton werd het contract tussen de Commissie der Burgerlijke Godshuizen en het gesticht aan de Spiegelrei niet meer hernieuwd. Er werd toen besloten een nieuw gesticht te bouwen op het terrein van Spermalie. In 1868 kon de verhuis een aanvang nemen. Van dan af nam het gesticht een geweldige uitbreiding. De congregatie opende bijhuizen te St.-Kruis (1886), Wenduine (1901), Nieuwmunster (1905), Assebroek (1908), Sluis (1934) en St.-Michiels (1939). In 1952 startte de congregatie van Spermalie met een school voor hotelhoudsters die in de plaats kwam van de vroegere kostschool. In die periode werden de twee zustercommunauteiten (gesticht en scholen) samengevoegd en tot één kloostergemeenschap herleid.

Zusters van de Heilige Jozef (Jozefienen) ²⁴

De congregatie van de Jozefienen is een afsplitsing van de Dochters van Maria en Jozef, in 1817 te Aalst gesticht door kanunnik Constantinus Van Crombrughe (1789-1865). Op vraag van pastoor-deken Corselis van St.-Salvator namen in 1835 enkele zusters de armenschool van juffrouw Marie Jacopssen in de Goezeputstraat over. Deze voortaan in Brugge gevestigde kloostergemeenschap werd in 1838 zelfstandig onder de naam Zusters van de Heilige Jozef. Bisschop F.R. Boussen (1834-1848) keurde de regel goed en nam de congregatie onder zijn hoede. De andere tak van Van Crombrughes stichting noemde zich voortaan de Damen van Maria met moederhuis in Mechelen. In 1841 verhuisden de Brugse Jozefienen naar de Zilverstraat. Zij namen daar hun intrek in het oude ambachtshuis van de schilders met de merkwaardige middeleeuwse St.-Lucaskapel. De zusters hadden dit pand gekocht van de Arme Claren die er verbleven van 1806 tot 1841. De gebouwen in de Goezeputstraat werden verkocht aan de Redemptoristinnen. De Jozefienen breidden hun eigendom in de Zilverstraat uit. Zij hielden er een kantschool, een Franse school en tenslotte een befaamde handelsschool. Een tijdlang hebben ze ook wezen aanvaard. Ondertussen werden een paar bijhuizen

²⁴ Eeuwfeest 1846-1946: Zusters van de Heilige Jozef in de Baliestraat, Brugge 1946; F. ETIENNE, Vreugdegroet: Zusters van de Heilige Jozef (1830-1980), Brugge 1980.

gesticht. In de Bалиestraat op de St.-Gillesparochie startten de Jozefienen in 1844 met een armenschool en in 1852 met een kantwerkhuis voor jonge dochters. Op dezelfde parochie namen de Jozefienen meer dan honderd jaar later, in 1948, de school van de Heilige Engelbewaarder over van de Zusters van Liefde uit Gent. In 1965 begonnen ze met een meisjeshumaniora in de Noordzandstraat. Ook buiten Brugge en in de missie stichtten de Jozefienen scholen en verpleeginstellingen. In 1955 sloten de Zusters van Liefde en van St.-Jozef uit Ieper en in 1957 die van de Heilige Theresia uit Rollegem aan bij de Jozefienen.

*Broeders Xaverianen*²⁵

Aangezien het stichten van een religieuze congregatie in het koninkrijk van Willem I zo goed als onmogelijk was, waagde de Nederlandse schoenmaker Theodoor Rijken (1797-1871) zijn kans in het bisdom Brugge. Zijn opzet was de stichting van een missie-instituut voor lekenbroeders die zich in de V.S.A. zouden inzetten voor de opvoeding van indianen en de blanke immigranten. Bisschop F.R.Boussen (1834-1848) was het project niet ongenegen en gaf de kandidaat-stichter een kans. In 1839 nam Rijken met een paar volgelingen zijn intrek in een huurhuis in de Ezelstraat. Zij leefden er in uiterste armoede, maar toch groeide de gemeenschap aan. Van het begin af had de samenstelling van haar leden een internationaal karakter. Al in 1841 kocht de stichter een kasteeltje in de Vlamingdam, het "Walletje". Daarvoor had hij een zware lening moeten afsluiten, waarvan de schuldenlast vele jaren op de jonge stichting zou wegen. Van missie-activiteit kwam vooralsnog weinig terecht. De broeders werden ingezet in het onderwijs te Brugge. Het begon met een bewaarschool in het "Walletje". Lagere parochiescholen volgden op St.-Gilles en St.-Jacob en ook een Engels weeshuis in de St.-Jorisstraat. In 1852 werd gestart met middelbaar onderwijs en een kostschool in de Nieuwstraat, het naderhand befaamd geworden St.-Franciscus-

25 J. DEVADDER, T.J.Ryken: stichter van de Broeders Xaverianen (1797-1871), Brugge 1977; ID., *Rooted in History: the life and times of T.J.Ryken, founder of the Xaverian Brothers* (2 dln.), Brugge 1987; ID., *150 jaar Broeders Xaverianen te Brugge*, Brugge 1990.

Xaveriusinstituut. Daar werd, na verkoop van het "Walletje", ook het klooster gevestigd. Vijftien jaar na de stichting trok dan toch in 1854 een pioniersgroepje van zes broeders naar Louisville in de V.S.A. Enkele jaren eerder hadden zich Xaverianen in Engeland gevestigd. In beide landen gaven zij onderwijs aan migrantenkinderen. De congregatie groeide langzaam; ook Engelse en Amerikaanse broeders sloten zich aan. In 1875 werden dan ook drie verschillende provincies ingericht: een Belgische, een Engelse en een Amerikaanse. De algemene overste verbleef in het klooster te Brugge. Tot dan toe was de broedercongregatie een bisschoppelijke instelling, wat betekende dat alle belangrijke beslissingen van de generale overste door de bisschop van Brugge moesten goedgekeurd worden. Pas honderd jaar na de stichting kregen de Xaverianen de pauselijke status. In 1939 werden de aangepaste statuten door de Romeinse Congregatie voor Religieuzen definitief goedgekeurd en het generalaat werd naar Rome overgeplaatst. Ondertussen waren vanuit Brugge Xaverianen als missionarissen naar Belgisch Congo vertrokken. Het Tweede Vaticaans Concilie stelde de roeping van lekenbroeder in vraag. Ook de Broeders Xaverianen ontsnapten niet aan een gevoelige terugval van intredingen. Geleidelijk moesten zij scholen en bijhuizen opheffen bij gebrek aan broeders.

*Zusters der Barmhartigheid van Jezus*²⁶

In 1842 kwam kanunnik Petrus Maes (1806-1877) aan het hoofd van St.-Juliaans, het krankzinnigengesticht in de Boeveriestraat. Hij was ervan overtuigd dat een congregatie van zusters absoluut noodzakelijk was om de door de overheid en de bevolking gewenste hervormingen in het gesticht te kunnen doorvoeren. De aanwezigheid van kloosterzusters was zeker toen een waarborg voor goede zorgen. Petrus Maes die voordien geestelijk directeur was van de Zusters Apostolinnen in de Jeruzalemstraat, rekruteerde een aantal leden uit dat klooster, die de kern zouden vormen van een eigen congregatie voor St.-Juliaans. Negentien, vooral jonge zusters volgden de stichter

26 J. GELDHOF, *De Zusters der Barmhartigheid van Jezus*, in: ID., *Dulle lieden en vondelingen te Brugge (1275-1975)*, Brugge 1975.

naar de Boeveriestraat. De officiële scheiding werd getekend op 5 juli 1842 na heel wat perikelen van financiële aard. De zusters in St.-Juliaans volgden nog een tijdlang de kloosterregel van de Apostolinnen. Pas in 1847 keurde bisschop F.R.Boussen (1834-1848) een eigen regel, opgesteld door Maes, goed. De nieuwe stichting droeg de naam van Zusters der Barmhartigheid van Jezus. Er waren koorzusters die dagelijks het officie in het Latijn baden en vanaf 1860 ook lekenzusters, in de volksmond “werkzusters” genoemd. Het aantal roepingen maakte het mogelijk vanuit St.-Juliaans nieuwe stichtingen te doen in Kortrijk (1840), Kortenberg (1850), Burgers Hill in Engeland (1866) en Zwevegem (1874). Gedurende de 19de eeuw traden de zusters zeker niet op als gediplomeerde en gespecialiseerde verpleegsters van geesteszieken. Zij waren toen in de eerste plaats bewerksters van het zielenheil van hun patiënten. Kort na 1900 maakte de congregatie plannen om in het Brugse een nieuw krankzinnigengesticht te bouwen, uitsluitend voor vrouwelijke patiënten. Zij kochten daartoe een uitgestrekt terrein op St.-Michiels, net buiten de Boeveriepoort. In 1910 was het gebouw klaar en de zusters verwisselden het oude St.-Juliaans voor het nieuwe O.L.Vrouwegesticht. De mannelijke patiënten werden van dan af in St.-Juliaans door de Broeders van Liefde uit Gent verpleegd.

*Dienstmaagden van de Zaligmaker*²⁷

In tegenstelling tot de vele zustercongregaties die in de 19de eeuw in het bisdom Brugge tot stand kwamen, werden de Dienstmaagden van de Zaligmaker niet gesticht door een priester, maar door een leek. Het was een idee van Annette Serweytens (1822-1888), een vrome dochter uit een rijke en zeer christelijke familie, woonachtig op de St.-Gillesparochie. Pastoor Frederic Van Coillie (1802-1884) deed op haar een beroep voor zijn talrijke godsdienstige en liefdadige “werken”. Hij was ook haar biechtvader en geestelijk leidsman. Ondanks haar grote inzet voor de geestelijke en materiële ondersteuning van de armen op haar parochie, voelde juffrouw Serweytens zich aangetrok-

27 A l'occasion du centenaire de la fondation des Servantes du Sauveur, dites “de Serweytens” à Bruges, Brugge 1954; K. ROTSAERT, Annette Serweytens en de Dienstmaagden van de Zaligmaker, in: *Brugs Ommeland*, 2000 nr. 2.

ken tot het beschouwende leven. Met de steun en medewerking van pastoor Van Coillie, stichtte zij een slotklooster van bisschoppelijk recht. In 1848 was de toen 26-jarige Annette Serweytens klaar met haar project en het jaar daarop keurde bisschop J.B.Malou (1848-1864) de regel goed. Het belangrijkste objectief van haar contemplatieve gemeenschap was: "door gebeden en aalmoezen de diocesane priesters bijstaan in alle goede werken die zij ondernemen tot zaligheid der zielen". Met twee volgelingen startte de stichteres haar communautiteit in een paar vertrekken van haar ouderlijk huis aan de Torenbrug. In 1853 kocht ze met haar erfdeel een groot terrein tussen de Annunciatenstraat en de St.-Clarastraat en liet er aan de kant van die laatste straat een gebouw optrekken dat moest dienen als "penitentenhuys" of toevluchtshuis voor "gevallen vrouwen", bestuurd door de Zusters van Liefde uit Gent. De kleine gemeenschap van de Dienstmaagden van de Zaligmaker nam haar intrek in een vleugel van dat gebouw. Toen het aantal roepingen toenam, liet overste Serweytens een heel nieuw klooster bouwen op hetzelfde terrein, maar nu aan de kant van de Annunciatenstraat. Het werd ingewijd in 1859. In datzelfde klooster werd de congregatie van de Zusters van de Onbevleete Ontvangenis gesticht, die in 1897 haar eigen weg ging. De Dienstmaagden van de Zaligmaker hebben nooit meer dan 25 religieuzen geteld. Ook zij ontkwamen niet aan de gevolgen van het Tweede Vaticaanse Concilie. Niet alleen werden de oude gewaden afgelegd en verdwenen de tralies, maar ook het oude klooster in de Annunciatenstraat werd verlaten. In 1966 verhuisden de zusters naar Heule en namen er hun intrek in het klooster Immaculata. Het Brugse klooster werd verkocht en gesloopt.

*Zusters van de Onbevleete Ontvangenis*²⁸

Toen pastoor Frederic Van Coillie (1802-1884) van de St.-Gillesparochie in 1853 ook deken werd van Brugge-Noord, kon hij vaststellen hoe erbarmelijk de toestand was van het meisjesonderwijs in de 17 parochies van zijn dekenij. Hij wenste dringend kloosterzuster-

28 M. BLEYAERT en D. CALLEWAERT, *De Zusters van de Onbevleete Ontvangenis*, Heist 1997.

ters in te schakelen om daarin verandering te brengen. Aangezien de onderwijscongregaties toen overvraagd werden, verkoos hij een eigen congregatie te stichten in samenwerking met Annette Serweytens, stichteres en algemene overste van de Dienstmaagden van de Zaligmaker uit de Annunciatenstraat. Zij zou instaan voor de vorming van de kandidaten en het bestuur van de jonge congregatie. Zo kwam er een tweede gemeenschap van religieuzen tot stand onder hetzelfde dak van de slotzusters, maar buiten het slot. De nieuwe stichting droeg de naam van Zusters van de Onbevleete Ontvangenis, verwijzend naar het dogma dat in 1854 door paus Pius IX was afgekondigd. In 1859 arriveerden de eerste kandidaten. In minder dan tien jaar kon de congregatie zich verheugen in een zestigtal intredingen. Na hun opleiding werden de zusters naar buitenparochies gestuurd om er meisjesscholen op te richten en te leiden. Ook verder in het bisdom en vanuit andere bisdommen werd op hen een beroep gedaan. De gestage groei van de onderwijscongregatie bemoeilijkte na verloop van tijd het samenleven met de Dienstmaagden van de Zaligmaker. Voor de overste van de slotzusters werd de leiding van het dubbelklooster met zijn vele bijhuizen een te zware taak. In overleg met het bisdom werd in 1897 een zelfstandig statuut gegeven aan de Zusters van de Onbevleete Ontvangenis. Zuster Neri, in de wereld Jeanette Dumon, werd de eerste algemene overste. Het bijhuis in Heist werd het moederhuis. Met gemengde gevoelens verlieten de zusters Brugge. Zij behielden er nog wel de de lagere meisjesschool op St.-Pieters.

*Broeders der Kindsheid van Maria*²⁹

Toen Petrus Nagels (1840-1929) directeur werd van het doven- en blindengesticht Spermalie, wilde hij naast de zustercongregatie, door kanunnik Charles Carton in 1837 gesticht, ook een congregatie van lekenbroeders oprichten. Zij zouden belast worden met het opvoeden en verzorgen van dove en blinde jongens in het gesticht. In 1880 keurde de Brugse bisschop de voorlopige regel van de Broeders der Kindsheid van Maria goed. Nagels koos dus dezelfde naam als die van de zustercongregatie. De broeders verbleven in een afzonderlijk

29 W. GOETGHEBEUR, *Spermalie, één grote familie*, Brugge 1984.

kwartier in Spermalie en de regel voorzag in een strikte scheiding tussen de zusters en de broeders. De mannelijke congregatie kende evenwel geen succes en is een stille dood gestorven. De laatste broeder, Kamiel Sierens, overleed in 1947.

*Dochters van de Kerk*³⁰

Na de Eerste Wereldoorlog was het Brugse begijnhof op sterven na dood. In 1925 was het aantal begijnen geslonken tot zeven. De laatste intrede dateerde van 1905. De religieuze bestemming van dit eeuwenoude pand kwam in het gedrang. De pastoor van het begijnhof, kanunnik Rodolphe Hoornaert (1886-1969) wist een groepje van vier vrouwen rond zich te verzamelen. Met die vier en met de nog overgebleven begijnen legde hij de basis voor een nieuwe kloostergemeenschap. Hij kon voor zijn hervormingsplannen rekenen op de medewerking van de groot-juffrouw van het begijnhof, Geneviève de Limon-Triest. De toekomst van de stichting kwam nochtans uit onverwachte hoek. Hoornaert onderhield nauwe contacten met de abdijs van Zevenkerken. Daar leerde hij dom Gaspard Lefebvre kennen. Deze monnik had in het Franse Nîmes een gemeenschap van vrouwelijke religieuzen gesticht onder de naam "Filles de Saint Benoît". Die zusters hielden zich bezig met liturgisch apostolaat en stonden ten dienst van de plaatselijke bisschop. Toch bleef de geestelijke leiding uit Zevenkerken komen. Kanunnik Hoornaert kwam te weten dat de stichting van Lefebvre in Nîmes zou opgedoekt worden door geldgebrek. Hij kwam met de abt van Zevenkerken overeen om tot een versmelting over te gaan met zijn pas gestarte communiteit in het Brugse begijnhof. In de zomer van 1927 werd de fusie beklonken. De stichting droeg voortaan de naam van "Filles de l'Eglise" of Dochters van de Kerk. De zusters zijn monialen en maken deel uit van de grote Benedictijnse familie. Zij namen hun intrek in slechts een deel van het begijnhof dat als klooster werd ingericht. Het draagt de naam van Monasterium "De Wijngaard". Die naam verwijst naar het oude begijnhof. Het diocesaan centrum voor catechese is er gevestigd.

30 Les Filles de l'Eglise au Béguinage de Bruges: une institution liturgique, Brugge 1928; F. BONNEURE, Het prinselijk begijnhof de Wijngaard te Brugge, Tielt 1992.

Congregaties met moederhuis buiten Brugge die in de 19de of 20ste eeuw bijhuizen in Brugge hebben geopend³¹

*Zusters van Liefde van Jezus en Maria*³²

De Zusters van Liefde van Jezus en Maria, gesticht te Lovendegem in 1803 door kanunnik Jozef Triest (1760-1836), is één van de grootste vrouwelijke congregaties in Vlaanderen. De zusters wijden zich aan opvoeding, verpleging en missiewerk. In 1820 kwamen enkele van hen naar Brugge en openden er een gesticht voor ongeneeslijke vrouwen in de oude lokalen van het Kartuizerinnenklooster in de Oude Burg. Dat gesticht verhuisde in 1892 naar het nieuwe en ruime gebouw aan het Minnewater, opgetrokken door de Commissie voor Openbare Onderstand. Al in 1930 werd dit neogotische pand een annex van het St.-Janshospitaal en de Zusters van Liefde verlieten noodgedwongen hun instelling. In de St.-Clarastraat hadden ze toen nog de leiding van de school van de Heilige Engelbewaarder. In 1855 startten die zusters daar een penitentenhuus voor de heropvoeding van "gevallen vrouwen en meisjes". Het nieuwe pand werd gehuurd aan en later gekocht van Annette Serweytens. Zij bewoonde een tijdje, met de door haar gestichte Dienstmaagden van de Zaligmaker, een vleugel van dit gebouw. Na de afschaffing van het penitentenhuus, kwam een wezenhuus in de plaats en nog later een lagere school en een beroepsschool. In 1948 verkochten de Zusters van Liefde de school van de Heilige Engelbewaarder aan de Zusters Jozefienen die er het onderwijs nog een tijd verder zetten.

*Broeders van Liefde*³³

Enkele jaren na de stichting van zijn vrouwelijke congregatie, ging kanunnik Jozef Triest over tot de oprichting in Gent van een broe-

31 In chronologische volgorde

32 M. DE DUITSCHÉ, Zusters van Liefde van Jezus en Maria in de Minnewaterklinik te Brugge, in: *De Gidsenkring*, 1983 nr. 1 en 5; K. LEEMAN, Het generaalsarchief van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria, in: *Bibliotheek- en archiefgids*, 1993 nr. 5.

33 K. RECHGELT, De Geschiedenis van de Broeders van Liefde (2dln.), Gent 1957; G. DEWAELE, De Broeders van liefde te Brugge (onuitgegeven studie).

dercongregatie voor opvoeding en verpleging. In 1822 openden enkele van die Broeders van Liefde een lagere jongensschool op de Onze Lieve-Vrouweparochie: de St.-Vincentiuschool. In de oude gebouwen van de Alexianen in de Katelijnestraat, eigendom van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen, startten diezelfde broeders in 1841 met het St.-Antoniusgesticht voor oude mannen, dat pas in 1976 gesloten werd. Op hetzelfde terrein werd de al genoemde St.-Vincentiuschool ondergebracht en dat tot 1880. Toen openden de broeders de St.-Aloisiuschool in Groeninge (1880-1953). Ook op andere parochies bestuurden ze de jongensscholen: de St.-Jozefsschool (1864-1953) en de St.-Donatianschool (1885-1938) op St.-Salvator; de Gregoriusschool (1879-1913) op de Heilige Magdalena; de St.-Antoniuschool (1894-1953) op St.-Gilles; de St.-Jan Berchmansschool (1902-1935) op St.-Anna en de St.-Benedictusschool (1909-1911) op St.-Walburga. Toen in 1910 de Zusters van de Barmhartigheid van Jezus met de vrouwelijke patiënten het krankzinnigengesticht St.-Juliaans in de Boeveriestraat verlieten, namen de Broeders van Liefde er de verpleging van de mannelijke patiënten over. Maar in 1930 werd ook dat gesticht gesloten en de broeders verhuisden met hun geesteszieken naar hun nieuwe instelling in Beernem.

*Dames van het Christelijk Onderwijs*³⁴

In 1800 werd in Parijs de gemeenschap van de Dames van het Christelijk Onderwijs gesticht door Madeleine Sophie Barat. Een jaar later vestigde de kleine gemeenschap zich in Amiens. Op aanvraag van de uit Frankrijk afkomstige bisschop van Gent, Maurice de Broglie, kwamen enkele zusters naar Gent en openden er een kostschool. Tijdens het Hollands bewind splitste de Gentse communautiteit zich af van het moederklooster. Vanuit Gent kwam een Brugse stichting tot stand. In 1829 kocht dame Agathe -de in Brugge geboren Agnes Verhelle- de gebouwen van de oude abdij Hemelsdale in de St.-Clarastraat en opende daar een pensionaat en een kosteloze kant-

34 P. VANDERSCHAEGHE, *Gaudere et bene facere*, Brugge 1979; Rev. Mother Agatha Verhelle, *foundress of the Society of the Religious of Christian Instruction* (1786-1838), Bristol [z.j.]

school. In de Kuipersstraat werd nadien een externaat geopend onder de naam: Onze Lieve Vrouw der Zeven Smarten. Beide onderwijsinstellingen en het klooster verhuisden in 1879 naar het huis 't Serclaes op de St.-Jansplein, dat aangekocht werd van de Dames van St.-Andreas. Het nieuwe instituut erfde de naam Hemelsdale. De Dames van het Christelijk Onderwijs maakten er een befaamde meisjesschool van die zich lange tijd vooral richtte tot de overwegend Franstalige burgerij.

*Redemptoristen*³⁵

Het was de heilige Alfonsus Maria de Liguori die in 1732 te Scala bij Napels de congregatie van de Paters Redemptoristen stichtte. Zelfheiliging en arbeiden aan het heil der zielen o.m. door het prediken van volksmisseries, waren de belangrijkste doelstellingen. In 1841 kwam een Belgische provincie tot stand en in datzelfde jaar arriveerden de eerste Redemptoristen in Brugge. Zij hadden er de geestelijke leiding over de eveneens pas aangekomen Zusters Redemptoristinnen. In 1845 bewoonden ze een huis naast het zusterklooster in de Katelijnestraat. Vier jaar later kochten de paters het grootste deel van de grond waar het klooster van de Minderbroeders gestaan had (thans Astridpark). Zij wilden er een kerk en een klooster bouwen. Maar juist naast dat terrein was de bouw van de nieuwe parochiekerk van de Heilige Magdalena gepland. Twee kerken naast elkaar was zeker niet wenselijk en dat zagen de paters ook in. Het bisdom bemiddelde en kon de Redemptoristen overhalen zich in Roeselare te vestigen. Zij verkochten opnieuw hun grond te Brugge en verlieten de stad in 1851.

35 M. DE MEULEMEESTER, *De Belgische Redemptoristenprovincie (1841-1941)*, Leuven 1941; H. PROESMANS, *Redemptoristen*, Brussel 1996; *Huizen van de Redemptoristen in België*, Jette 1998.

Het eerste slotklooster van de Redemptoristinnen in België werd te Brugge gevestigd in 1841. Vier zusters van deze beschouwende orde, te Scala in Italië gesticht in 1731 door Marie Céleste Crostarosa, verlieten hun klooster in Wenen en namen hun intrek in een huis in de Goezeputstraat. Onmiddellijk boden zich negen postulanten aan. In 1845 kocht de communiteit de grond van het oud-Kapucinessenklooster in de Katelijnestraat en liet er een nieuw klooster en eenkerk bouwen. Het aantal intredingen was zeer groot. Dat was o.m. te danken aan de Paters Redemptoristen die tijdens hun volksmissies talrijke roepingen uitlokten. Maar er meldden zich ook buitenlandse kandidaten, o.a. uit Ierland en Oekraïne. Het dichtbevolkte klooster was klaar voor nieuwe stichtingen in binnen- en buitenland: Brussel in 1854; Velp (Nederland) in 1858; Dublin in 1859; Leuven in 1874 en Vassouras (Brazilië) in 1921. Het internationaal karakter van het Brugse klooster verklaart dat de voertaal er nog tot 1970 Frans was. De Redemptoristinnen die in de vorige eeuw soms in grote armoede leefden, trachten in hun onderhoud te voorzien o.m. door het wassen van liturgische gewaden, het branden van koffie en het schilderen van prenten. Omwille van de kleur van hun habijt, worden ze door de Bruggelingen "rode nonnen" genoemd.

*Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid van Champion*³⁷

Vanaf 1839 werkten de Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid in de vrouwengevangenis van Namen. De congregatie, gesticht door E.H. Kinet in het nabijgelegen Champion, legde zich toe op deze vorm van apostolaat en bediende snel verscheidene gevangenen. Een overeenkomst werd daarom gesloten tussen de religieuzen en het Ministerie van Justitie. De Brugse burgemeester de Pélichy-van

36 M. DE MEULEMEESTER, *Les Rédemptoristes, leur vie, leur histoire, leur opportunit.*, Leuven 1936; J. VAN DEN HEUVEL, *De Redemptoristinnen te Brugge*, in: *St.-Tillo's Missiebond*, 1991 herfstnummer. COMMISSION VIVA MEMORIA, *Troisième centenaire de la naissance de Marie Céleste Crostarosa (1696-1996)*, New York 1996.

37 W. DUCHEYNE, *De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge (1689-1989)*, Brugge 1989.

Heurne bepleitte de komst van enkele van die zusters naar Brugge om er de leiding te nemen van de vrouwenafdeling in de gevangenis aan het Pandreitje. In 1845 arriveerden de eerste zusters. Zij gingen wonen in de gevangenis en stelden nieuwe leefregels op voor de vrouwelijke gedetineerden, die van dan af in een soort kloosterregime leefden. Het gebeurde zelfs dat een vrijgelaten gevangene in het klooster trad. De congregatie van Champion leverde bewaaksters aan de Brugse gevangenis tot 1952, jaar waarin de vrouwenafdeling aan het Pandreitje werd opgeheven.

*Broeders van de Goede Werken (Broeders van O.L.Vrouw van Lourdes)*³⁸

Toen in 1847 in de Brugse gevangenis aan het Pandreitje de tyfus uitbrak, werd een beroep gedaan op de Broeders van de Goede Werken. Die congregatie van lekenbroeders, in 1830 te Ronse gesticht door E.H. Glorieux, bestond uit volksjongens zonder scholing. Zij waren niet opgewassen tegen hun taak. In mentaliteit stonden ze dichter bij de gevangenen dan bij de directie. Al na drie jaar kwam het bevel van het Ministerie van Justitie om de broeders terug te trekken.

*Dochters van Liefde van St.-Vincentius a Paulo*³⁹

De congregatie van de Dochters van Liefde werd te Parijs gesticht in 1633 door Vincentius aPaulo en de weduwe Louise Le Gras-de Marillac, beiden heilig verklaard. De inzet was het lenigen van de nood onder de armen en het verlichten van het lijden bij behoeftige zieken. Meer dan twee eeuwen later kwamen de eerste Dochters van Liefde naar Brugge. Zij werden er "papnonnen" genoemd, ofwel omwille van de melkpap die zij voor de allerarmsten maakten tijdens

38 E. BOERRIGTER, Een naam om nooit te vergeten, Oostakker 1987; W. DUCHEYNE, De gevangenis aan het Pandreitje te Brugge (1689-1989), Brugge 1989.

39 De Dochters der Liefde, in: *Sint-Vincent a Paulo*, 1952 nr. 2; A. VANHULLE, De congregatie van de Dochters van Liefde te Brugge, in: *T Schrijverke*, 1991 nr. 1, 2 en 3.

de tyfusedemieën, ofwel omwille van de trekpleisters waar ze eksterogen mee behandelden. In 1852 startten drie zusters op de Wijngaardplaats met een bewaarschool voor arme kinderen. Tijdens de avonduren bezochten ze de arme zieken uit de buurt. Geleidelijk breidden ze hun stichting uit met een weeshuis, een lagere school, een beroepsschool, een leerwerkhuis en een dispensarium. Met de steun van vele weldoeners konden de papnonnetjes te Brugge nieuwe stichtingen doen. In 1882 openden zij de school van de Heilige Vincentius in de Langestraat en bouwden in het Bilkske een kapel die later parochiekerk zou worden. De school van de Heilige Engelen langs de Potterierei werd gesticht in 1883 en bevatte o.m. een leerwerkhuis waar meisjes boeken inbonden voor de befaamde St.-Augustinusdrukkerij. Tussen 1962 en 1987 hebben de Dochters van Liefde van St.-Vincentius a Paulo al hun instellingen in Brugge opgeheven. Een kleine communiteit bleef een huis bewonen op de Wijngaardplaats.

*Magdalenen*⁴⁰

De “gevallen vrouwen” die zich bekeerd hadden tijdens hun verblijf in het penitentenhuys van de Zusters van Liefde uit Gent in de St.-Clarastraat, konden kloosterlinge worden. Daartoe richtten de Zusters van Liefde ca. 1855 binnen hun muren de congregatie van de Magdalenen op. De naam verwijst naar de bekende zondares Maria Magdalena. De Magdalenen waren “werkzusters” onder het gezag van de Zusters van Liefde en waren onderworpen aan een zeer strenge regel. De Magdalenen stierven langzaam uit nadat de Zusters van Liefde in 1864 besloten hadden geen penitenten meer op te nemen.

*Zusters van de Heilige Familie*⁴¹

Op verzoek van bisschop J.B. Malou (1848-1864) kwamen in 1857 enkele Zusters van de Heilige Familie uit Kortrijk naar het

40 K. ROTSART, De laatste penitenten te Brugge, in: *Brugs Ommeland*, 1999 nr. 4.

41 P. MATTELAER, O vijftig jaar getrouw, Kortrijk 2000.

Bedelaarswerkhuis in Brugge. De Kortrijkse congregatie -aanvankelijk Zusters van Jezus, Maria en Jozef genoemd- werd in 1834 gesticht door E.H. Doom en Theresia De Gryse. In het aloude Bedelaarswerkhuis werden toen alleen nog minderjarige meisjes geplaatst, die ressorteerden onder het gerecht. Later stond die instelling, gelegen in de Werkhuizenstraat, bekend als Rijkskliniek. De religieuzen hielden toezicht op de meisjes, verzorgden ze en trachtten ze herop te voeden. In 1959 verlieten de Zusters van de Heilige Familie de Brugse strafinrichting.

Dames van St.-Andreas ⁴²

De oorsprong van de congregatie van de Dames van St.-Andreas gaat terug tot de 13de eeuw in de stad Doornik. Onderwijs werd de voornaamste bezigheid van de religieuzen. Op uitnodiging van bisschop J.B. Malou (1848-1864) kwamen in 1859 zes van die dames naar Brugge om er een normaalschool te stichten, uitsluitend toegankelijk voor vrouwelijke religieuzen. Ze vestigden zich in de Freren Fonteinstraat, maar verhuisden al in 1870 naar een pand op de St.-Jansplaats, waar nadien de school van Hemelsdale haar intrek nam. Amper negen jaar later kocht de Doornikse congregatie het ruime gebouw van de gewezen bank Dujardin op de Garenmarkt. Daar werden ook een kostschool, een externaat en een "petit collége" voor jongetjes ingericht, die vooral bezocht werden door kinderen van de Franssprekende elite. De oefenschool van de normaalafdeling was Vlaams en kosteloos. Na de Tweede Wereldoorlog werden ook lekenleerlingen aanvaard in de normaalschool en ze vormden stilaan een meerderheid. De totale schoolbevolking steeg enorm en een tweede St.-Andreasinstituut werd in 1959 opgericht te St.-Kruis. Gebrek aan roeping en noopte de Dames van St.-Andreas zich geleidelijk terug te trekken uit hun instellingen. De resterende dames namen hun intrek in een eenvoudige woning in de buurt van de Brugse St.-Andreasscholen.

42 J. LEJEUNE, *Les religieuses de Saint-André du 13e au 20e siècle*, Doornik 1908; C. D'HOOGHE, *Het Sint-Andreasdomein te Brugge en zijn bewoners: historische benadering: 1380 tot heden*, Brugge 1996; ID., *Diverse artikels*, in: *Garenmarkt* 8, jaargangen 1 - 16.

Zusterkens der Armen ⁴³

In 1840 richtten priester Augustin Le Pailleur en Jeanne Jugan te St.-Servan in Bretagne de congregatie van de "Petites Soeurs des Pauvres" op. Een halve eeuw later was deze congregatie reeds in alle werelddelen bedrijvig. De zusters ontfermden zich over arme en hulpbehoevende ouderlingen en namen ze op in hun talrijke gestichten. Ze konden die in stand houden met giften in geld en in natura, ingezameld tijdens hun vele bedeltochten. In 1862 kwamen zes Zusterkens der Armen naar Brugge op vraag van deken F. Van Coillie van St.-Gilles. Ze openden er een gesticht voor behoeftige ouderlingen in de St.-Clarastraat. Het gebouw werd geleidelijk uitgebreid. In 1894 zorgden daar 14 zusters voor 173 bejaarden. De Bruggelingen noemden ze "ezelnonnetjes" omdat ze met een ezelskar naar markten, voedingszaken en eethuizen trokken om giften op te halen. Later werd de ezel vervangen door een paard en nog later door een motorvoertuig. De Zusterkens der Armen verlieten Brugge in 1970. Hun tehuis werd overgenomen door het O.C.M.W. De Zusters van Maria uit Pittem stonden voortaan in voor de verzorging van de kostgangers.

Zusters van Liefde van Roeselare ⁴⁴

Het was priester Benedictus Bracke die in 1819 de congregatie van de Zusters van Liefde van Roeselare stichtte. Het apostolaat van die zusters omvatte ziekenzorg, ouderlingenzorg, onderwijs en huishoudelijke dienst. Nadat in het Groot Seminarie van Brugge zich een aantal gevallen van voedselvergiftiging hadden voorgedaan, werd op die zusters een beroep gedaan om er de keukendienst te verrichten. In 1869 waren ze met vier, in 1882 met vijf en in 1898 met zes. Ze waren vergezeld van een paar wezen die als meid dienst deden. Bij gebrek aan voldoende zusters vroeg de congregatie om van haar taak

43 L. DE KONINCK, *Het werk van de Zusterkens der Armen*, [z.p.] 1885; P. MILCENT, *Klein worden om lief te hebben: het leven van Jeanne Jugan, stichteres van de Zusterkens der Armen*, Tielt 1982; H. DE BRUYNE, *Huize St.-Clara*, in: *Onze Gazette*, 1993 nr. 5.

44 D. LESCOUHIER, *Geschiedenis van het kerkelijk en godsdienstig leven in West-Vlaanderen*, Brugge 1926, p.489-491.

in het Groot Seminarie ontlast te worden. Zij werd er in 1936 vervangen door de Zusters van het Geloof uit Tielt.

*Broeders van Dale*⁴⁵

Van 1880 tot 1922 was de lagere jongensschool op St.-Pieters in handen van de Broeders Van Dale uit Kortrijk. Die congregatie van lekenbroeders werd aldaar gesticht in 1761 door priester Joseph Van Dale. In 1964 kwamen opnieuw een paar broeders naar Brugge. Ze werkten er in de drukkerij van het blindenwerk Licht en Liefde in de Jeruzalemstraat, waar ze ook woonden. In 1980 verhuisden ze mee met die instelling naar Varsenare.

*Zusters van de Retraite van het Heilig Hart*⁴⁶

De gelukzalige Cathérine de Francheville en de Jezuïet Huby stichtten in 1674 te Vannes in Frankrijk de Zusters van de Retraite van het Heilig Hart. In 1888 kwamen enkele van die religieuzen naar Brugge om er met de toelating van de bisschop een klooster in te richten. Zij kochten daartoe het Prinsenhof dat ooit een verblijfplaats was van de hertogen van Bourgondië. Van 1663 tot aan de Franse revolutie verbleven daar Engelse Franciscanessen die er een school openden. De Zusters van de Retraite lieten het historische pand herbouwen. Ze organiseerden er retraites voor dames en juffrouwen en verhuurden kamers aan dames uit de hogere kringen. Tot 1966 was het Prinsenhof het moederhuis van de congregatie. Dan herenigden zich de drie takken van die congregatie die zich in de loop der tijden van elkaar losgemaakt hadden: die van Brugge, Angers en Vannes. Een eeuw na hun aankomst in Brugge verkochten de zusters het Prinsenhof. De Franstaligen gingen naar het Waalse Ciney en de Vlaamse zusters gingen een huis bewonen in de Kalvariebergstraat.

45 Leven van den Eerweerden Heer Josephus van Dale, Brugge 1804; Herdenkingstentoonstelling Jozef van Dale, Kortrijk 1981.

46 Geschiedenis van het Prinsenhof, [z.p., z.j.]; Celle qui a cru, mère St. Benoît-Labré, supérieure générale des Soeurs de la Retraite deu Sacré-Coeur, Parijs 1638; O. Verbeke, Zusters van de Retraite: historische gegevens (onuitgegeven studie).

*Zusters van de Heilige Vincentius van Anzegem*⁴⁷

In 1896 kwamen zusters van de Heilige Vincentius uit Anzegem naar Brugge om er de leiding te nemen van het toevluchtshuis Magdalene aan de Garenmarkt. De congregatie, in 1819 gesticht door priester Carolus Deracke, had hiervoor een overeenkomst gesloten met het Ministerie van Justitie. Het toevluchtshuis of refuge was toen vooral bevolkt met ongehuwde moeders met kind. Toen in 1914 die instelling werd omgedoopt tot Rijksweldadigheidsgsticht en werd overgebracht naar een nieuw gebouw op St.-Andries, verhuisden de zusters mee. Het gesticht werd steeds meer een vrouwengevangenis en de zusters werkten er als verpleegsters en bewaaksters. Na de ingebruikneming van de nieuwe Brugse penitentiare inrichting met een afdeling voor vrouwen, werd de oude "refuge" gesloten. Enkele Zusters van de Heilige Vincentius van Anzegem gingen werken in de nieuwe inrichting.

*Augustinessen van Meaux*⁴⁸

De geschiedenis van de Augustinessen van Meaux gaat terug tot de Middeleeuwen toen deze zusters in de Franse bisschopsstad de zorg droegen voor een "gasthuis". In de 19de eeuw legde de congregatie zich toe op verpleging en onderwijs en stichtte nieuwe huizen. Op voorstel van een bevriend pater Redemptorist deed de Brugse dokter Verhoef een beroep op deze Franse religieuzen voor zijn privé-kliniek. In 1905 kwamen vier Augustinessen van Meaux te Brugge aan en namen hun intrek in een huis bij die kliniek in de Langestraat. Toen enige tijd later een groep vooraanstaande Brugse geneesheren het plan opvatten om een nieuwe grote privé-kliniek op te richten, werd de Franse congregatie bereid gevonden het initiatief te nemen. Van de paters Kapucijnen werd een stuk grond gekocht aan de Komvest. In 1910 kon de St.-Jozefskliniek haar deuren openen. Een kloostergebouw werd opgetrokken in de aangrenzende St.-Claradreef. Daar werd in 1954 een noviciaat voor Nederlandstalige

47 D. Lescouhier, *Geschiedenis van het kerkelijk en godsdienstig leven in West-Vlaanderen*, Brugge 1926, p. 377-378.

48 C. Cordonnier, *Les Religieuses de Meaux*, Meaux 1956.

kandidaat-zusters geopend. In 1996 waren de zusters genoodzaakt hun kliniek op te geven. Zij bleven echter hun klooster bewonen.

*Zusters van de Heilige Vincentius van Gits*⁴⁹

Onderwijs, verpleging en huishoudelijke dienst waren de werkterreinen van de congregatie van de Zusters van de Heilige Vincentius van Gits, in 1822 gesticht door E.H. Florentius Barbier. Enkele zusters werden in 1907 naar Brugge gezonden om er de leiding te nemen van de Heilig Hartschool op de Magdalenaparochie. Daar was een lagere afdeling, een beroepsafdeling, maar uiteindelijk bleef alleen een kleuterschool over. Van 1910 tot 1914 verzorgden een paar zusters het huishouden in het Engels weeshuis in de St.-Jorisstraat. In 1922 namen zusters van de congregatie hun intrek in het St.-Lodewijkscollege en in het St.-Leocollege en stonden ook daar in voor het huishouden. Later volgde nog de "vakschool" in de Boeveriestraat. De congregatie van de Zusters van de Heilige Vincentius moest geleidelijk afzien van haar taken in Brugge. Een kleine communautiteit bleef in de Gentpoortstraat.

*Annonciaten van Veurne*⁵⁰

Deze stichting van priester Pieter de Clerck te Veurne in 1830 verwees naar de oude Annonciatenorde, in het leven geroepen door de Franse koningin Johanna van Valois in de 16de eeuw. Een paar Annonciaten van Veurne kwamen in 1908 naar Brugge om er de leiding van de parochiale meisjesschool van St.-Walburga in de Ganzestraat over te nemen van de Zusters Maricolen. In 1955 fusioneerde de kleine congregatie van de Annonciaten van Veurne met die van de Zusters van de Heilige Vincentius uit Kortemark. Het schooltje op St.-Walburga werd opgeheven in 1961.

49 D. Lescouhier, op.cit., p. 411-412.

50 ID., op.cit., p. 520-522.

*Dienstmaagden van Maria*⁵¹

Nadat in 1907 de haven van Zeebrugge ingehuldigd was, groeide de bevolking van dat nieuwe stuk Brugge geleidelijk aan. De noodzaak van lager onderwijs drong er zich op. Voor de organisatie van de parochiale meisjesschool werd een beroep gedaan op de Dienstmaagden van Maria uit Ruddervoorde. Deze congregatie -tot 1882 Zusters van de Heilige Vincentius genoemd- was gesticht in 1842 door pastoor Philippus Matthys en hield zich bezig met onderwijs en verpleging. Voor de kinderen van de arbeiders uit de glasfabriek in het gehucht Zwankendamme openden die zusters een schooltje in 1925. In 1955 fuseerden de Dienstmaagden van Maria met de Zusters van de Heilige Kindsheid van Jezus uit Ardooeie.

*Zwartzusters - Augustinessen van Dendermonde*⁵²

Vanaf 1912 werd de verpleging in het Militair Hospitaal in de Peterseliestraat toevertrouwd aan de Zwartzusters uit Dendermonde. Deze zusters waren sinds de 15de eeuw actief in de thuisverpleging. Toen op het einde van de 19de eeuw in Dendermonde tyfus uitbrak in het militair garnizoen, werd op hen een beroep gedaan. Ook naar andere garnizoensteden werden Zwartzusters gezonden voor de verpleging van militairen. Tenslotte kwam het tot een contract tussen het toenmalige Ministerie van Oorlog en de Zwartzusters van Dendermonde. Zij werden ingezet in verschillende militaire ziekenhuizen in het land. Aldus kwamen ze ook in Brugge terecht. Toen in 1946 de instelling in de Peterseliestraat gesloten werd, verlieten de zusters de stad Brugge om hetzelfde werk te gaan doen in Oostende.

51 I. Crombez, *De Dienstmaagden van Maria (1837-1987)*, Ardooeie 1987.

52 L. PEE en A. STROBANTS, *Vijfhonderd jaar Zwarte Zusters te Dendermonde (1491-1991)*, Dendermonde 1991.

*Franciscanessen - Missionarissen van Maria*⁵³

De congregatie van de Franciscanessen van Maria behoort tot de Derde Orde van Franciscus van Assisië en werd gesticht door Hélène de Chapottin de Neuville te St.-Brieux in 1877. De zusters, vooral actief in de missies, verspreidden zich over 76 landen. Het centrale huis voor België staat in St.-Pieters-Woluwe. In 1923 opende de congregatie een huis op de Garenmarkt in Brugge. Vanuit dit huis wilde de congregatie zich bekend maken en roeping en verwekken bij de Vlaamse vrouwelijke jeugd. De zusters startten er met een borduuratelier en in 1931 met "Het werk tot bescherming der jonge meisjes". Het verschaftte nachtverblijf en goedkope maaltijden aan meisjes van buiten Brugge die in de stad werkten. Ook alleenstaande meisjes werden aangetrokken. Daarnaast hielden de Franciscanessen een kinderkribbe open waar ook buitenechtelijke kinderen werden aangenomen. In 1994 gaf de congregatie haar Brugse bijhuis op. De oorzaak was het gebrek aan roeping en de vergrijzing.

*Zusters van Maria*⁵⁴

In 1837 liet pastoor Carolus De Wilde van Pittem een drietal "geestelijke dochters" uit Handzame, zijn vorige parochie, naar Pittem overkomen om er de leiding te nemen van een "armenschool". Zijn opvolger Ludovicus De Coster maakte in 1848 van de kleine communiteit een volwaardige kloostergemeenschap onder de naam: Zusters van Maria. Zij werd een belangrijke West-Vlaamse congregatie, actief in onderwijs, verpleging en missie. Op vraag van de Kapucijnenpater Tillo kwamen in 1926 vier zusters uit Pittem naar de schippersschool in Brugge. Van 1929 tot 1960 waren enkele zusters werkzaam in de kliniek voor fysiotherapie van dokter De Poorter in de Riddersstraat. Toen in 1931 de St.-Jozefsparochie in het Brugse havenkwartier werd gesticht, werd een beroep gedaan op de Zusters

53 R. DENAEGHEL, *Franciscanessen Missionarissen van Maria: historische schets (onuitgegeven studie)*.

54 A. VERSCHEURE, *De Zusters van Maria van Pittem*, Tiel 1948; T. DESCHOUT, *De Congregatie van de Zusters van Maria van Pittem*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Leuven 1979.

van Maria om er de parochiale meisjesschool op te richten en te besturen. Naast de lagere school was daar tussen 1958 en 1988 eveneens de beroepsschool St.-Bernadette. De zusters uit Pittem zijn te Brugge ook nauw verbonden met de werking van het Wit-Gele Kruis en van Teledienst.

*Zusters van de Heilige Vincentius van Kortemark*⁵⁵

De lagere meisjesschool op de nieuwe parochie van Kristus Koning werd in 1932 toevertrouwd aan de Zusters van de Heilige Vincentius van Kortemark. Die congregatie werd aldaar opgericht door E.H. Petrus Mulle in 1824 en is vooral werkzaam in het onderwijs. In 1955 fuseerde ze met de congregatie van de Zusters Annonciaten uit Veurne die sinds 1908 de parochieschool van St.-Walburga bestuurden.

*Zusters van het Geloof*⁵⁶

Pastoor Ludovicus Goeminne stichtte in 1833 te Tielt de Zusters van het Geloof. Ze legden zich toe op onderwijs en zieken- en ouderlingenverzorging. In 1936 kwamen enkele zusters naar Brugge om keukendienst te verrichten in het Groot Seminarie. Ze namen er de plaats in van de Zusters van Liefde van Roeselare. In 1953 openden ze een huis aan de Boninvest en engageerden zich in het werk van het Wit-Gele Kruis. Vier jaar later werd daar het "Home Maria Goretti" ingericht voor meisjes die met het gerecht in aanraking gekomen waren. Een paar Zusters van het Geloof gingen in 1969 voor korte tijd als zusters-arbeidsters in Maagdendal wonen.

55 D. LESCOUHIER, op.cit., p. 393-394.

56 A. VERSCHEURE, De Zusters van 't Geloove, Tielt 1940.

*Sociëteit van Maria (Dochters van Maria)*⁵⁷

In volle revolutietijd stichtten in 1791 juffrouw Adelaïde Marie Champion de Cide (1749- 1820) en de Jezuïetenpater Pierre-Joseph Picot de Clorivière (1735-1820), beiden uit Bretagne, de Sociëteit van de Dochters van het Hart van Maria, later kortweg genoemd Sociëteit van Maria. Tijdens die periode van godsdienstvervolging leefde en werkte de sociëteit in het striktste geheim en ook later verichtten de leden hun apostolaat veelal anoniem. De zusters werken in alle milieus, zelfs daar waar men vijandig staat tegenover de godsdienst. Sinds 1865 is de Sociëteit van Maria werkzaam in België in de gezondheidszorg, het parochiewerk, het onderwijs, de media en in openbare diensten. De leden zijn uiterlijk niet herkenbaar en wonen meestal afzonderlijk. De Sociëteit beschikt wel over enkele gemeenschapshuizen. In Brugge is de Sociëteit van Maria aanwezig sinds 1934; ze heeft een huis op de Biskajerplaats. Zij richtte er o.m. "Familiezorg" op.

*Zusters van de Heilige Kindsheid van Jezus*⁵⁸

In Ardoois stichtte E.H. Alexander D'Hoedt in 1842 de congregatie van de Zusters van de Heilige Kindsheid van Jezus. Ze was vooral actief in het onderwijs. Na de fusie in 1955 met de Dienstmaagden van Maria uit Ruddervoorde, kwamen zusters uit Ardoois naar Zeebrugge waar een communiteit van de zusters uit Ruddervoorde sinds 1908 in het onderwijs werkzaam was.

57 La Société des Filles du Coeur de Marie (1929-1935), [z.p., z.j.]; Société des Filles du Coeur de Marie: documents historiques, Paris 1981; Groeien tot creativiteit, Gent 1990.

58 I. Crombez, Zusters van de Heilige Kindsheid te Ardoois (1842-1992), Ardoois 1993.

Franse congregaties die, op de vlucht voor de antikloosterwetten in hun land, tijdelijk in Brugge verbleven⁵⁹

*Ursulinen van Tours*⁶⁰

De Ursulinen van Tours waren de eerste Franse zustercongregatie die, op de vlucht voor de antikloosterpolitiek, in Brugge neerstreek. In 1901 vonden zes nonnen onderdak in een huis in de Pieter Pourbusstraat, duidelijk met de bedoeling in het bisdom Brugge te blijven. In 1904 openden ze te Assebroek een kostschool voor Franse meisjes, het "Institut Sainte Marie D'Haverloo". Die naam verwijst naar de oude plaatsnaam Daverloo aan de Weidestraat. Geleidelijk werden in die instelling ook Belgische, Franssprekende meisjes aangenomen waaruit de communiteit kandidaat-zusters recruteerde. Na de Tweede Wereldoorlog werd de school van Haverloo een externaat dat vooral bezocht werd door meisjes uit de Franssprekende burgerij in het Brugse. In 1958 ging de school dicht. Ze kon wettelijk niet erkend worden. De Ursulinen keerden naar Frankrijk terug.

*Karmelitessen van Lons-le-Saulnier*⁶¹

De Brugse bisschop G.J. Waffelaert (1895-1931) gaf in 1902 de toelating aan deze Franse slotzusters, op de vlucht voor de politiek van de Franse staatsman Emile Combes, om zich in zijn diocees te vestigen. Ze werden opgevangen door de Karmelitessen in de Schuttersstraat. Graaf Renaud de Briey kocht voor hen een groot huis met tuin aan de Boninvest, vlak bij de Gentpoort. Het pand had deel uitgemaakt van de alcoholstokerij Van Mullem en vereiste heel wat aanpassingswerken. Na 18 jaar ballingschap vertrok ongeveer de helft van de communiteit naar Frankrijk terug. De andere helft vestigde zich in 1924 in een nieuw gebouwd klooster langs de Torhoutse steenweg te St.-Michiels. Op het einde van de jaren 80 werd ook dat

59 In chronologische volgorde

60 R. BARREMAECKER, J. RAU, F. LAGAST, F. BONDUÉL, Assebroek: geschiedenis van de Brugse rand, Brugge 1986, 69

61 R.P. FRANCOIS, *Les Carmélites à Bruges (1626-1962)*, Brugge 1962.

klooster opgeheven en de overgebleven zusters vonden een onderkomen in andere Karmelitesenkloosters.

*Zusters van Liefde van Bourges*⁶²

Bevreesd voor de antiklerikale politiek van de regering Combes, wendde de algemene overste van de Zusters van Liefde uit Bourges zich in 1902 tot bisschop G.J. Waffelaert (1895-1931) met de vraag een kleine residentie voor vijf tot zes zusters te mogen openen in Brugge. De brief bevatte een aanbeveling van de aartsbisschop van Bourges. De congregatie zocht dus een soort vluchthuis voor het geval van uitdrijving uit Frankrijk. De bisschop reageerde positief en de Brugse edelman de Laage zorgde voor een bescheiden woonst in de Dweersstraat. De Franse zusters moesten zich wel aan drie voorwaarden onderwerpen: geen omhalingen doen, geen openbare kapel inrichten en zich niet inlaten met onderwijs of liefdadige werken. Toch hebben de zusters enige tijd les gegeven aan meisjes uit Brugge. In 1924 verlieten de Zusters van Liefde van Bourges de stad en keerden terug naar hun vaderland.

*Zusters van de Voorzienigheid van Rouanen*⁶³

In 1904 waren er al meer dan zeventig op de vlucht geslagen Franse congregaties in het bisdom Brugge gevestigd. De bisschop voelde zich genoodzaakt nieuwe aanvragen te weigeren. De Zusters van de Voorzienigheid van Rouanen behoorden tot de laatsten die een autorisatie kregen om zich in zijn bisdom te vestigen. Ze kochten een ruim huis in de Katelijnestraat met annex in de Kastanjeboomstraat. Na de Eerste Wereldoorlog startten zij daar met een kostschool voor meisjes. In 1925 vroegen ze een bouwvergunning om in de tuin een nieuw schoolgebouw op te trekken. Dit werd maar gedeeltelijk uitgevoerd, want in 1932 verkochten de zusters hun Brugse klooster en trokken weer naar Frankrijk.

62 K. ROTSAERT, Franse kloosterlingen op de vlucht in West-Vlaanderen, in: *Biekorf*, (100) 2000, p. 19-26.

63 ID., art.cit.

Miriam VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof, 1585-1789*, (*Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, Nieuwe Reeks, LXIV, 1999*). - 287 p.: ill.

De geschiedenis van het Kortrijkse begijnhof tijdens de Nieuwe Tijden was nog amper bestudeerd. Dit is nu gebeurd door Miriam Vandenberghe. Zij schenkt na een eerder summiere inleiding op het ontstaan en de context uitgebreid aandacht aan voornamelijk de institutionele aspecten. Komen achtereenvolgens aan bod: functies en functionarissen (of de organisatie van de instelling), de relaties met de buitenwereld (in de zin van verhoudingen tot de kerkelijke en wereldlijke overheden), populatie (vooral het aantal begijnen wordt behandeld) en leven in het hof.

De vraagstelling wordt beperkt tot het “proberen een duidelijkere (sic) kijk te krijgen op het leven van de Kortrijkse begijnen in de Nieuwe Tijd. Daarbij staat de vraag naar de vormgeving van de ‘tweeledigheid’ van hun bestaan centraal. In hoeverre slaagden ze erin deze gulden middenweg te vinden tussen religie en zorg om het dagelijks brood? Met deze vraag in het achterhoofd gingen we op zoek doorheen het bronnenmateriaal”, aldus Miriam Vandenberghe op p. 13. Deze vraagstelling is erg smal. De auteur had ze moeten opentrekken. Ze heeft immers ongelofelijk veel werk verzet en een massa feitenmateriaal verzameld. Er zaten veel meer mogelijkheden in. Citeren we als voorbeeld de behandeling van het leven van de “voorbeeld-begijn”. Ook de uitgebreide bijlagen (lijsten van begijnen, kapelaans, portiers, ontvangers, schoonmaaksters en onderhoudsmensen, werklieden en leveranciers, van leden van de broederschap van de H. Begga en van pachtgoederen) wijzen in die zin. Dat het de auteur niet aan werklust ontbrak, tonen niet alleen deze bijlagen, maar ook de ontsluiting van het tot nog toe ontoegankelijk archiefmateriaal bewaard in het OCMW van Kortrijk. Uit de bespreking van de bronnen leren we meer over de organisatie van de instelling en dit in kort bestek dan doorheen de ellenlange beschrijvingen waarbij ons geen enkel detail

bespaard blijft. Kortom we worden overstelpt door een veelheid aan details, die dan nog vaak herhaald worden. Verklaan of inbedden in een context, een structuur achter de feiten geven, gebeurt veel minder. Het lijkt alsof zonder probleem elementen uit het reglement van 1526 en uit dit van 1853 aaneengeregen worden, alsof het om één continuïteit zou gaan.

Deze uitvoerige publicatie heet een samenvatting en bewerking te zijn van een verhandeling in 1997 voorgelegd aan de KU Leuven. Dat van een licentiaatsverhandeling, meestal opgemaakt onder tijdsdruk, heel wat door de vingers wordt gezien ligt voor de hand. Daarom is het ook goed dat er enige tijd ligt tussen het indienen van de verhandeling en de eventuele publicatie, tijdspanne waarin de auteur met de nodige afstand en kritische zin zijn werk bekijkt en de eventuele opmerkingen van lectoren ter harte neemt. Hier is een kritische herlezing door de auteur of door een derde duidelijk niet gebeurd. Van bij de eerste bladzijden stoort men zich aan het erbarmelijke Nederlands, de vele overtollige woorden, de eentonige zinsbouw, clichés en slordigheden, onder meer in de noten¹.

Reeds in het voorwoord op pagina 9 worden we geconfronteerd met “stilzwijgendheid” en “onpassend”. Op p. 21 lezen we “Pas na 1590 kon men aan langzaam herstel gaan denken” en op p. 23 “in 1580 begon het hele Kortrijkse leven een herstelperiode” (sic). De herhalingen zijn deels te wijten aan het ontbreken van een kritische lector, deels aan een structuur die blijkbaar niet adequaat was. Dat het om begijnen en een begijnhof gaat, weet men onderhand en moet niet in nagenoeg elke zin herhaald worden. Omgekeerd ontbreken nuttige elementen. In de inhoudstafel zijn sommige ondertitels niet opgenomen, zodat interessante aspecten bij een snelle consultatie dreigen onopgemerkt te blijven. Zo bevat “de zorg om het dagelijkse brood” zowel de terreinen waarop de begijnen actief waren als een

1 Enkele voorbeelden uit pagina 11. De auteur vermeldt twee studies uitgegeven door de *Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, maar geeft slechts van één de referentie in noot (1). In de tekst wordt een werk samengesteld in het Algemeen Rijksarchief gedateerd 1990, de voetnoot vermeldt 1994. De zin “Vorig jaar (sic) werd door het KADOC” moet het zonder referentie doen. Het besloten hof van Monica Triest wordt als een nieuwe synthese voorgesteld, de publicatie van Pascal Majérus, *Ces femmes qu'on dit béguines... Guide des béguinages de Belgique. Bibliographie et sources d'archives* (Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1997) wordt over het hoofd gezien.

uiteenzetting over de begijn-rentenier en de steuntrekkende begijn. Op andere plaatsen stemmen de titels in het corpus niet overeen met deze in de inhoudstafel. Zo lezen we in de inhoudstafel “voeding, kledij, ontspanning en woonst” en op p. 171 “kledij, voeding en woning”. Details misschien, maar ze zijn zo talrijk dat ze op de duur verhinderen dat men rustig van de inhoud kennis neemt.

Deze publicatie is mooi uitgegeven en rijkelijk geïllustreerd. De auteur heeft ongetwijfeld hard gewerkt. Daarom is het dubbel jammer dat een uitgebreide vraagstelling, wat meer structureel inzicht en grondig redactiewerk ontbreken.

Griet Maréchal

PERSONALIA

Doctoraat N. Geirnaert. - Op 15 mei 2001 behaalde ons medelid Noël Geirnaert, archivaris op het Brugse Stadsarchief, aan de Katholieke Universiteit Leuven de graad van doctor in de geschiedenis met zijn proefschrift *Vlaamse cisterciënzers en Europese stadscultuur. Abt Johannes Crabbe en het cultureel leven in de Duinenabdij tijdens zijn bestuur (1457-1488)*. Promotor was prof. dr. R. De Keyser en co-promotor prof. em. dr. Weiler. Naast laatstgenoemde waren de andere opponenten prof. dr. J. Goossens, prof. dr. G. Tournoy en prof. dr. P. Trio. Na de uitroeping tot doctor, hield promotor R. De Keyser een gevoelvolle "laudatio" die door de pas gepromoveerde doctor passend werd beantwoord.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Archivalisch erfgoed bewaard op het Rijksarchief te Brugge. Het Archievenoverzicht als eerstelijns-toegang. - De inhoudelijke rijkdom van de bescheiden bewaard op het Rijksarchief te Brugge kan moeilijk overschat worden. Meer dan 6 strekkende kilometer archief, 13.000 oorkonden op perkament, duizenden registers, kaarten en plannen, beheersdocumenten van afgeschafte abdijen en kloosters, archieven van gemeenten en parochiekerken, notariële minuten vanaf de 17de eeuw tot 1925, familiearchieven en archief van politici, ... het ene stuk al belangrijker dan het andere. Het is de taak van het wetenschappelijk personeel van de instelling om door de samenstelling van overzichten, toegangen tot individuele archieven zoals inventarissen en lijsten, en gidsen dit materiaal voor alle belangstellenden beschikbaar te stellen.

Twee eeuwen van archief'bewaring' hebben echter niet noodzakelijk tot een toestand van ideale toegankelijkheid geleid. Ordeningen en

inventarissen volgden elkaar op 'met de beste bedoelingen' doch vergrootten vaak de chaos. Bescheiden van dezelfde instelling zal men derhalve meestal in verschillende fondsen en verzamelingen moeten opsporen. Van de lezer werd creativiteit en doorzetting verwacht bij het opsporen van de bronnen voor zijn onderzoek. Een herstel van de oorspronkelijke ordening op grond van het herkomstbeginsel is echter materieel onmogelijk. Voorliggend archievenoverzicht wil tenminste 'op papier' de lezer wegwijzen in de verspreide bescheiden van de archiefvormers in de rechterlijke arrondissementen Brugge, Ieper en Veurne, handelend van in de middeleeuwen tot op heden, en bewaard op het Rijksarchief te Brugge.

Onder de term *archiefvormer* wordt verstaan het zelfstandig handelend orgaan, persoon of groep die archiefbescheiden ontvangen of opgemaakt, verzameld of bewaard heeft voor hun overbrenging naar een archiefbewaarplaats. Dit kan een kasselrijbestuur zijn, een plaatselijke schepenbank, een abdij of klooster, een polder- of wateringbestuur, een familie, enz. De archiefvormers worden juridisch en hiërarchisch volgens een vooraf vastgelegd schema in dit archievenoverzicht opgenomen.

De omvang van de op het Rijksarchief te Brugge bewaarde bescheiden en het grote aantal geïdentificeerde archiefvormers dwongen tot een opsplitsing van de publicatie. Een eerste deel behandelt het archief van de 'Overheidsorganen voor 1795', het tweede deel de 'Overheidsorganen vanaf 1795', het reeds verschenen derde deel de 'Notarissen', het vierde deel tenslotte de 'Privaatrechtelijke instellingen en personen, en de Verzamelingen'.

In het onlangs verschenen eerste deel maakt men kennis met het archief van regionale overheidsinstellingen tot 1795 zoals de kasselrijen van het Brugse Vrije en van Veurne, en de Generaliteit van de Acht Parochies tussen Veurne en Ieper. Hier blijkt reeds in hoeveel stukken of bestanden deze archieven uiteengerukt werden. Volgen dan na het Leenhof van de Burg van Brugge de heerlijkheden, van het land van Wijnendale, Oostkamp, Sijsele, over de proosdij van Sint-Donaas, tot kleinere leenhoven. Op lokaal bestuursniveau ontmoet men het archief van de schepenbanken van kleine steden, en van burgerlijke "parochies" (zoals gemeenten vroeger heetten). Onder de ambachts- en handelsorganisaties neemt het archief van de Brugse ambachten en

neringen een belangrijke plaats in. Een even belangrijk deel ervan wordt bewaard op het Brugse stadsarchief. Minder bekend zijn de bescheiden van de lokale armendissen. Dank zij dit Archievenoverzicht blijven ze niet langer verborgen in de gemeente- en kerkarchieven. Dit deel sluit tenslotte met enkele burgerlijke liefdadigheidsinstellingen w.o. het Sint-Janshospitaal te Brugge en het Sint-Jansgodshuis te Nieuwpoort.

Elke groep archiefvormers wordt in dit overzicht vooraf gegaan door een beknopte historische inleiding en richtinggevende bibliografie. De voorstelling van elke individuele archiefvormer omvat enkele basisonderdelen. Er is in de eerste plaats de informatie betreffende de archiefvormer zelf, o.m. naam, vestigingsplaats, begin- en einddatum, korte historiek en bibliografie. Hierop volgt de historiek van zijn archief tot dit het Rijksarchief bereikte, verwijzing naar elders bewaarde bescheiden van de betrokken archiefvormer, en de beschrijving van de weergevonden 'archiefblokken'. Van elk archiefblok verneemt de lezer de uiterste data, of het al dan niet een onderdeel is van een ander bestand, het aantal archiefnummers en hun totale omvang in strekkende meter, eventuele beperkingen inzake raadpleging, de staat van toegankelijkheid, een summier inhoudsopgave, en de vermelding van in dit bestand aanwezige bescheiden van andere archiefvormers die al dan niet elders in het archievenoverzicht op hun geëigende plaats behandeld worden. De beschrijving van elk archiefblok wordt afgesloten met de verwijzing naar de beschikbare toegang in de leeszaal. Bij de verwerking van al deze gegevens werd gebruik gemaakt van een database, afgeleid van Dataperfect en ontwikkeld op het Algemeen Rijksarchief. Het nieuwe archiefbeheersprogramma Archeion dat nog dit jaar in de Rijksarchieven van start zal gaan maakt verder gebruik van de opgeslagen gegevens en opgedane ervaring.

De invulling van enkele van de voorgaande onderdelen verdient nadere toelichting. Zo is het zelden mogelijk een oprichtingsdatum van middeleeuwse instellingen als parochies, heerlijkheden, ambachten en gilden weer te vinden. Het gebruik van het oudst bewaarde document als datum *a quo* is een moeilijk bruikbaar criterium. Waar betrouwbare studies ontbreken waren we verplicht een benaderende datum te vermelden, waarbij de jaren 1200, 1300 enz. staan voor de

13de, 14de eeuw. Voor zover beschikbaar werd de archiefgeschiedenis van individuele bestanden ingevuld. Het inhoudsveld vermeldt de voornaamste reeksen bescheiden, hun uiterste data en het aantal archiefnummers. Ook belangrijke individuele stukken zoals cartularia, renteboeken, registers van wettelijke passeringen e.d. werden opgenomen. Het betreft dus een ruime selectie maar ontslaat geenszins van raadpleging van de volledige inventaris.

We wijzen er tenslotte nog op dat archieven van een aantal archiefvormers uit het ambtsgebied van het Rijksarchief te Brugge op het Rijksarchief te Beveren bewaard worden. Het betreft archieven van rechtbanken met inbegrip van de parochieregisters en de registers van de Burgerlijke Stand, archieven van buitendiensten van ministeries zoals het ministerie van financiën, arrondissementscommissariaten en bedrijven. Tot voor kort vond het archief van het provinciebestuur van West-Vlaanderen jonger dan 1875 eveneens onderdak te Beveren. Bij overeenkomst van 29 juni 1999 tussen de Rijksarchiefdienst en het provinciebestuur van West-Vlaanderen zal dit laatste opnieuw instaan voor de bewaring van het volledige provinciaal archief d.w.z. vanaf 1795.

Het afsluiten van contracten van bewaargeving tussen het Algemeen Rijksarchief en gemeente- of stadsarchieven ook aan lokale besturen de mogelijkheid om, mits voldaan is aan bijzondere voorwaarden, bepaalde bestanden ter plaatse in raadpleging te geven. Zo werd het archief van de kasselrij Ieper in 1993 naar het stadsarchief te Ieper overgebracht.

VANDERMAESEN M., *Archiefvormers in de gerechtelijke arrondissementen Brugge, Ieper en Veurne. I: Archieven van overheidsinstellingen tot 1795*, (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Gidsen, 50), Brussel, 2000, 619 pp.; *III: Archieven van notarissen* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Gidsen, 42), Brussel, 1998, 506 pp.

Het Archievenoverzicht van het Rijksarchief te Brugge kan besteld worden bij het Rijksarchief te Brugge, Academiestraat 14, 8000 Brugge. Deel I: 950,- BEF; Deel III: 500,-BEF.

Polders en wateringen in Vlaanderen. Een herontdekking. Studiedag te Damme, 19 mei 2000. - Op vrijdag 19 mei 2000 organiseerde het Rijksarchief te Brugge met de medewerking van het gemeentebestuur van Damme een studiedag over de geschiedenis van polders en wateringen. Onder het voorzitterschap van prof. dr. A. Verhulst belichtten een aantal sprekers diverse aspecten van de werking van deze besturen en de huidige stand van het onderzoek terzake. De geschiedenis van deze openbare instellingen werd tot voor enkele jaren inderdaad stiefmoederlijk behandeld, niet in het minst omwille van de gebrekkige ontsluiting van hun archief. Met de steun van de Heer Algemeen Rijksarchivaris, E. Persoons, werden alle op het Rijksarchief te Brugge in bewaring gegeven polder- en wateringenarchieven geïnventariseerd. De oudste bescheiden hierin gaan terug tot de 15de eeuw. Het is de bedoeling om nog dit jaar de laatste van deze inventarissen te publiceren. Die ontsluiting van ca. 120 strekkende meter wateringenarchief was een gelegenheid om te peilen naar het ontstaan en de ontwikkeling van deze eeuwenoude instellingen, evenals naar de sociale, economische en ecologische implicaties hiervan. Vermits polders en wateringen vandaag nog levende instellingen zijn kreeg ook hun actueel archiefbeheer de nodige aandacht. Alle sprekers waren bereid hun bijdrage voor publicatie in een bundel "Handelingen" aan te bieden. We vatten de inhoud van de lezingen en bijdragen samen.

Professor dr. A. Verhulst maakt een status questionis op van de ontsluiting van polder- en wateringenarchief en het onderzoek naar de geschiedenis van deze instellingen. Hij sluit hierbij aan met een schets van het ontstaan, de geografische beschrijving, de rechtspositie en de interne structuur van de instelling. Tal van leemten en onzekerheden in onze kennis wachten duidelijk nog op verder onderzoek.

Drs. Dries Tys werpt een nieuw licht op de ruimtelijke ontwikkeling van de kustvlakte vanuit geologische, archeologische en historische hoek. Het verouderde chronostratigrafische Duinkerke-transgressiemodel, dat ondanks de nieuwe ontwikkelingen tot voor kort in gebruik bleef, is definitief te verwerpen. In het nieuwe Relatieve Zeespiegelstijging-model (RZS) speelt de werking van de getijden en de getijdengeulen een belangrijke rol. Tys' onderzoek richt zich in het bijzonder op het middeleeuwse Kamerlings ambacht d.i. het achterland tussen Oostende en Westende. Aan de hand van deze gegevens

wordt nieuw inzicht geboden in de betekenis en situatie van defensieve dijken, in het ontstaan van een collectieve waterstaatszorg en in de evolutie van instellingen met betrekking op deze waterstaatszorg.

Dr. Bea Augustyn bespreekt de landschapsgeschiedenis van de Lage Moere van Meetkerke tussen de 13de en 20ste eeuw, d.i. een uitgestrekt veengebied of "moer" te Meetkerke, Houtave en Stalhille. Men neemt aan dat reeds in de 13de eeuw de veenontginning in de Moere op gang kwam. Met het turfbaggeren, begonnen in de late 15de eeuw, doken wat later ook de eerste droogleggingsplannen op. Deze werden gerealiseerd vanaf het begin van de 17de eeuw. Dr. Augustijn wijst op de negatieve gevolgen van deze ontginning voor de kwaliteit van de landbouwgronden. Droogmalen leidde immers tot oxydatie en veraarding van de veenbodem. Heel wat eigenaars en landbouwers gaven in de hierna volgende eeuwen noodgedwongen hun gronden op. Het is pas in de tweede helft van de 20ste eeuw dat men de landbouwwaarde van de gronden in de Moere van Meetkerke heeft weten op te drijven.

Dr. Gustaaf Asaert behandelt de geschiedenis van de polder van Oosterweel 'cum annexis' en de Antwerpse noorderpolders op de rechteroever van de Schelde tot over de huidige staatsgrens. Zoals het graafschap Vlaanderen kende ook het hertogdom Brabant zijn periode van grote landontginningen. Begonnen in de twaalfde eeuw, vermoedelijk reeds vroeger, ging deze landwinst en de daar gevestigde landbouw in 1582 verloren door de zogenaamde Parma-inundatie, d.i. het onder water zetten van de oude polders door het Antwerps stadsbestuur om strategische redenen. Pas op 20 februari 1649, na de Vrede van Westfalen (1648), verleende een octrooi van koning Filips IV aan de gelanden van de geïnundeerde polders van Oosterweel, Wilsmarsdonk, Ekeren, Merksem en Steenborgerweert toelating tot de herindijking. Dit octrooi was als het ware de geboortakte van de polder van Oosterweel cum annexis, bestaande uit vijf polders, namelijk Oosterweel, Wilsmarsdonk, Ekeren-ten-Lage, Merksem-ten-Lage en Steenborgerweert. Deze nieuwe dijkage bleef tot na de Tweede Wereldoorlog bestaan. Het gebied moest tenslotte de plaats ruimen voor de uitbreiding van de Antwerpse haven zoals voorzien in het Tienjarenplan (1956-1966).

Eric Huys vraagt aandacht voor de rechtsgeschiedenis van polders en wateringen tijdens het Ancien Régime. Het juridisch statuut van deze instellingen bepaalde immers hun bevoegdheden, organisatievorm, en werking op het terrein. Hij geeft een overzicht van het ruim beschikbare bronnenmateriaal. Naast het onderzoek van de eigen archieven van de wateringen, bewaard op de Rijksarchieven te Brugge, Gent en Antwerpen, kan er naar rechtsbronnen gezocht worden bij hogere overheden, maar ook in archieven van grote gelanden. De oorkonden van de graven van Vlaanderen, abdijen, de plakaten van vorsten, de costuimen en privileges in dit verband van de kasselrijen, enz. zijn evenveel mogelijkheden om het wezen van zo'n polder of watering te benaderen.

Voor prof. dr. Erik Thoen biedt wateringenarchief heel wat mogelijkheden voor de studie van het milieu in de waterrijke gebieden gedurende de late Middeleeuwen en de vroege Moderne Tijden. De maatschappelijke structuren, sociale en economische factoren en politieke structuren bepaalden samen met natuurlijke/ecologische factoren de wijzigingen van het milieu. De veelvuldige vermeldingen van Wüstungen of verlaten gronden en verlaten sites (boerderijen, gehuchten) in poldergebieden gedurende de gehele periode worden gezien in hun rechtstreekse en onrechtstreekse relatie met het waterbeheer en het optreden van de waterschappen.

Dr. Maurice Vandermaesen tenslotte legt de nadruk op de permanente waarde van de polder- en wateringarchieven. Deze archieven geven aan latere generaties de kans om het maatschappelijk belang van deze besturen en de inspanningen tot behoud van hun identiteit te onderkennen. Hiertoe is een bewust beleid van archiefbescherming en -selectie noodzakelijk. Polders en Wateringen zijn openbare besturen en derhalve inzake archiefbeheer onderworpen aan de Archiefwet van 24 juni 1955 en haar Uitvoeringsbesluit van 12 december 1957. De toepassing ervan bepaalt de modaliteiten van bewaring en/of vernietiging van archief. Drie aspecten van archiefbeheer bij Polders en Wateringen komen aan bod: was er een bewust archiefbeheer in het verleden? Hoe kan een werkzaam inventarisschema eruit zien? Zijn er bruikbare selectievoorstellen?

De "Handelingen" van deze studiedag kunnen besteld worden bij het Rijksarchief te Brugge, Academiestraat 14, 8000 Brugge (tel. 050.337288).

Reeds verschenen inventarissen:

HUYS E. en VANDERMAESEN M., *Inventaris van het archief van de Zwinpolder en rechtsvoorgangers*, (Rijksarchief te Brugge, Inventarissen, 44), Brussel, 2000.

IDEM, *Inventaris van het archief van de Zandvoordepolder en rechtsvoorgangers*, (Rijksarchief te Brugge, Inventarissen, 45), Brussel, 2000.

IDEM, *Inventaris van het archief van de polder van Sint-Trudoledeken en rechtsvoorgangers*, (Rijksarchief te Brugge, Inventarissen, 48), Brussel, 2001.

IDEM, *Inventaris van het archief van de Grote Westpolder en rechtsvoorgangers*, (Rijksarchief te Brugge, Inventarissen), Brussel, 2001.

HUYS E. en VANDERMAESEN M., *Polders en wateringen in maritiem Vlaanderen*, (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Miscellanea Archivistica Studia, 123), Brussel, 2000.

M. Vandermaesen

Bibliografie van de Vlaamse Primitieven. - In 1984 verscheen de *Bibliografische gids van de Vlaamse schilderkunst van de XVe eeuw* (door M. Comblen-Sonkes), met 1051 titels (zie in onze *Handelingen*, 122, 1985, p. 139-141). Voor het (vroegere) Internationaal Centrum Vlaamse Primitieven hebben H. Mund en C. Stroo daar nu een vervolg op gemaakt dat een periode bestrijkt van 1984 tot aan november 1998: *Early Netherlandish Painting (1400-1500). A Bibliography (1984-1998)*. Brussel, 1998. Het bibliografische werk geeft op 385 bladzijden duizenden titels. Het is ongelooflijk wat er in die korte tijdspanne over de 15de-eeuwse Vlaamse schilderkunst is gepubliceerd. En het ziet er naar uit dat het ook in de toekomst zo zal blijven. Nu reeds zijn er twee nieuwe standaardwerken te vermelden: het boek van E. Dhanens over H. Van der Goes (1998) en dit van D. De Vos over R. van der Weyden (1999).

In een eerste hoofdstuk komen de algemene werken aan de beurt, gevolgd door de museumcatalogi, de bronnenuitgaven, werken over

techniek, iconografie, tekeningen. Daarna komen in alfabetische volgorde de schilders aan bod (van H. Bosch tot O. van Westkeerke), gevolgd door de meesters met noodnamen (van de Meester van de Annuntiatie van Aix tot de Brugse Meester van 1500) om te eindigen met de anonieme werken (per locatie) waartoe o.m. de bekende reeks van gravenportretten uit de Duinenabdij behoren.

In de bibliografie over de schilders worden eerst de algemene werken gegeven en vervolgens de bijdragen per schilderij, waarbij telkens een (eventueel) algemeen werk herhaald wordt, met aanduiding van de blz. die over het betreffende werk handelen.

Om een idee te geven van de omvang van de bibliografie willen we hier enkel vermelden dat de bibliografie van de top-drie – van der Weyden, Memling en van Eyck – resp. 35, 34 en 24 blz. beslaat. In die overvloed is het niet verwonderlijk dat één en ander aan de aandacht van de samenstellers is ontsnapt. Daartoe horen twee artikels in onze *Handelingen*. Van A. Janssens verscheen in jg. 134 (1997), p. 65-89 “De schilder Hans Memling. Als Brugs poorter financieel, sociaal en politiek doorgelicht”. In de afl. 3 van jg. 132 (1995) dat aan het colloquium *Vlaanderen-Portugal 15de-18de eeuw* is gewijd, schreef P. Dias een bijdrage “As cousas que mamdo vera vosalteza. Quatre portugais des XVe et XVIe siècles et le monde artistique flamand” (p. 285-326).

Tenslotte nog een vraagje. Zou het niet wenselijk zijn ook systematisch de bibliografie van de muurschilderingen op te nemen? Ook dit is werk van Vlaamse Primitieven.

L.D.

Jan van Eyck en Adornes. - Op 13-14 maart 1998 had in de National Gallery te Londen een van Eyck-symposium plaats n.a.v. een kleine tentoonstelling “Recognising van Eyck” waarop enkele schilderijen van de Vlaamse grootmeester waren samengebracht o.m. de twee versies van “De H. Franciscus ontvangt de stigmata” uit Turijn en Philadelphia. Van het colloquium heeft de uitgeverij Brepols in 2000 de handelingen laten verschijnen onder de titel *Investigating Jan van Eyck (251 p., ill.)*.

Aan de stroom publicaties over de gebroeders van Eyck zal wel nooit een einde komen, te meer omdat het technisch-wetenschappe-

lijk onderzoek voortdurend nieuwe gegevens aan het licht brengt over de ondertekening, kleurstoffen, dragers en omlijsting, ouderdom van de panelen, e.d. Deze onderwerpen komen ook aan bod in verscheidene bijdragen in de vermelde handelingen. Daaruit blijkt dat er nog vele problemen zijn betreffende de kunst van de van Eycks, o.m. betreffende het eigenhandig werk, het aandeel van leerlingen en medewerkers in van Eycks atelier, het werk van navolgers, de wisselwerking met de miniatuurkunst, de kopieën van verloren werken.

De geschiedenis van de twee reeds vermelde Franciscus-schilderijtjes wordt grondig bestudeerd door N. Geirnaert, archivaris op het Brugse Stadsarchief, in "Anselm and his Daughters. Owners of Two Paintings of Saint Francis by Jan van Eyck?" (p. 163-168). De tekst van het uit 1470 daterende testament van Anselm Adornes (1424-1483) bewaard in een kopie uit het derde decennium van de 16de eeuw, is betrouwbaar. Daarin geeft Anselm aan twee dochters – Margriete (°1448) in het karthuizerinnenklooster Sint-Anna-ter-Woestijne te Sint-Andries en Lowijse (°1457) in de Sint-Trudoabdij te Assebroek – een schilderij met de voorstelling van de H. Franciscus, van de hand van Jan van Eyck. Op de luikjes van elk schilderij zal het portret van hemzelf en van zijn echtgenote worden geschilderd. Geirnaert meent dat de twee meisjes die schilderijen waarschijnlijk nooit hebben gekregen; trouwens in documenten uit die twee kloosters worden de panelen nooit vermeld. Hij meent dat de schilderijtjes in het bezit zijn gekomen van twee kinderen, Catharina en Pieter die in een Franciscaans klooster zijn ingetreden. Maar blijkbaar worden de twee werkjes evenmin in documenten uit deze kloosters vermeld, zodat de argumentatie van Geirnaert (afwezigheid in documenten = afwezigheid in het klooster) hier ook zou kunnen gelden. O.i. is er geen reden om te twijfelen aan de schenking aan de twee dochters, maar of het twee gelijkaardige schilderijtjes waren, is een andere vraag. Wat er ook van zij, Geirnaert besluit dat de hypothese dat de schilderijen uit het testament deze zijn te Turijn en te Philadelphia "remains very plausible".

In een afzonderlijke publicatie over die twee schilderijtjes (J. Asperen de Boer e.a., *Jan van Eyck: Two paintings of Saint Francis receiving the Stigmata*. Philadelphia, 1997) komt men – mede door

het wetenschappelijk onderzoek – tot het besluit dat het paneeltje uit Turijn (geschilderde opp. 29,2 x 33,4 cm) het oorspronkelijk werk zou zijn en dat het kleine werkje uit Philadelphia (perkament op hout, geschilderde opp. 12,4 x 14,6 cm) een kopie zou zijn van iemand die zeer dicht bij Van Eyck stond, bv. van een schilder uit zijn atelier. Als dat inderdaad zo is, dan kan het kleine werkje niet zijn gekopieerd voor de in 1457 geboren Lowijse.

Het lijkt ons eerder waarschijnlijk dat de gebroeders Pieter en Jacob Adornes elk een schilderijtje bezaten dat na hun overlijden in resp. 1464 en 1465, in het bezit kwam van Anselm, zoon van Pieter. Als Anselm schrijft dat de schilderijtjes van de hand van Jan van Eyck zijn, kan dat nog eventueel beduiden dat ze uit het van Eyck-atelier kwamen, maar niet dat ze vele jaren na diens dood (1441) werden geschilderd. Overigens, waarom zou Anselm een Franciscus-schilderijtje laten maken voor zijn dochter in een Augustinessenabdij?

Jan van Eyck, De H. Franciscus ontvangt de stigmata (Turijn, Galeria Sabauda)

In de kunsliteratuur worden beide schilderijtjes nu eens voor werk van Jan van Eyck gehouden, dan weer als een kopie aangezien. De fouten in de anatomie van de personages zijn voor velen een hinderpaal om ze aan Jan van Eyck toe te schrijven. M. Friedländer zag in de twee werkjes *aller Wahrscheinlichkeit nach* de schilderijen uit Adornes' testament, maar E. Panofsky twijfelde aan hun authenticiteit en E. Dhanens plaatste de werkjes bij de "anonieme epigonen".

Luc Devliegheer

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Huis Oude Burg 21 te Brugge. - Het derde nummer in de reeks "Brugse huizen" (uitgegeven door de vzw Levend Archief) behandelt het huis De Halleux, Oude Burg 21, te Brugge.

Eén van de belangrijkste wijken en waarschijnlijk de oudste woonkern van Brugge is de Oude Burg, gelegen ten westen van de grafelijke burcht en tussen de Dijver en de Steenstraat; op de oostkant van die wijk lag de oudste Brugse kerk, de Sint-Salvatorskerk. De wijk wordt doorsneden door een oost-west lopende straat, de huidige Oude Burg, waarop aan beide zijden kleine straten uitkwamen. Tussen twee dergelijke straten, het Winterstraatje en het Raamstraatje, ligt het huis De Halleux, nu Hof van Lanchals geheten. Op het stadsplan van Marcus Gerards (1562) staat het 15de-eeuwse huis met een schermgevel (3 traveeën) en links een huis met een puntgevel; de beide straatjes zijn er, maar het Raamstraatje is reeds afgesloten. Op een tekening van C. Custis (midden 18de eeuw) zijn de gevels nauwkeuriger afgebeeld en de met een hek afgesloten toegang tot het Winterstraatje is opgenomen in een huis met een trapgevel. Tijdens de 2de helft van de 18de eeuw werd het complex verbouwd met behoud van de travee-indeling. Dit bleef zo tot aan een nieuwe gevelverbouwing in 1842, waarbij de zijvleugels even hoog werden opgetrokken als het middengedeelte dat in oorsprong het 15de-eeuwse huis is. In 1991 werd het huis aangekocht door de Christelijke Mutualiteiten die het na een verantwoorde restauratie met veel smaak hebben ingericht.

De geschiedenis van de opeenvolgende bewoners is een spannend verhaal geworden, hoe rijke burgers hebben omgegaan met hun woning die als maar groter en mooier was geworden.

Koninklijke Maatschappij voor Hofbouw. - In de loop der eeuwen hebben te Brugge verscheidene verenigingen bestaan van liefhebbers van bloemen en planten. De oudst bekende, een confrerie van de H. Dorothea, werd op 5 februari 1651 opgericht en bleef tot in 1784 bestaan. Wat er na de Franse tijd is gebeurd en hoe de verscheidene verenigingen zich tot elkaar hebben verhouden, blijkt een ingewikkelde historische zaak te zijn. Wat er ook van weze, de Brugse "Koninklijke Maatschappij voor Hofbouw en Fruitbouwkunde" vierde op 9 februari 2001 de 350de verjaardag van de oprichting van de vereniging. Dat gebeurde met een jaarmis in de mooi bebloemde Sint-Walburgakerk, een academische zitting in het stadhuis en een tentoonstelling in de Saaihalle (boeken over flora, akwarellen van bloemen en ikebana).

Begijnhof te Kortrijk. - Tijdens de restauratie van de gebouwen van het Kortrijkse Begijnhof heeft Ph. Despriet belangrijk archeologisch onderzoek verricht voor de "Archeologische Stichting van Zuid-West-Vlaanderen". Hij heeft reeds enkele bijdragen aan dit onderzoek gewijd, maar geeft in nr. 451 (2001) van de reeks monografieën van de vermelde stichting een volledig overzicht, getiteld *Ontstaan en ontwikkeling van het Kortrijkse Begijnhof*. Daarin behandelt hij zowel het ontstaan, de iconografie en de topografie, de juridische en maatschappelijke benadering als het archeologisch onderzoek van de huizen en van de kapel.

Luc Devliegher

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 700,- BEF. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegheer (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), M. Vandermaesen (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, B. Janssens de Bisthoven, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuyse.